
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У КРАЇНСЬКА М О В А

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

1(77)
2021

ЗАСНОВАНИЙ
У ЖОВТНІ 2001 р.

ВИХОДИТЬ
4 РАЗИ НА РІК

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор	Андрій ДАНИЛЕНКО
Заступники головного редактора	Павло ГРИЦЕНКО Катерина ГОРОДЕНСЬКА
Відповідальний секретар	Оксана ЯЦЕВСЬКА
Ніна ГОРГОЛЮК	Марина НАВАЛЬНА
Василь ГРЕЩУК	Світлана СОКОЛОВА
Світлана ГРИЦЕНКО	Микола СТЕПАНЕНКО
Світлана ЄРМОЛЕНКО	Фелікс ЧИЖЕВСЬКИЙ
Євгенія КАРПІЛОВСЬКА	Марія ЧИЖМАРОВА
Андрій КОЛЕСНИКОВ	Світлана ШАБАТ-САВКА
Мирослава МАМИЧ	Ірина ШКІЦЬКА
Людмила МАРЧУК	Віктор ШУЛЬГАЧ

Засновники

*Національна академія наук України,
Інститут української мови НАН України*

Видавець

Інститут української мови НАН України

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації 05.09.2000 р. Перереєстроване 12.01.2007 р. (серія КВ № 12180 — 1064ПР) Міністерством юстиції України.

Включено до Переліку друкованих наукових фахових видань України категорії “Б” (наказ МОН України № 420 від 15.04.21)

Адреса редакції

Україна. 01001, Київ-1, вул. М. Грушевського, 4, к. 706

Електронна пошта: movajournal@ukr.net

сайт: ukrmova.iul-nasu.org.ua

Тел.: 278-12-09, 279-18-85

У Києві кореспонденцію, адресовану редакції журналу, можна передавати через експедицію Президії НАН України

*Рекомендувала до друку вчена рада
Інституту української мови НАН України,
протокол № 3 від 23.02.2021 р.*

Редагування

Лілія Петренко

Оксана Лебедівна (англомовні тексти)

Комп’ютерне верстання

Наталія Яременко

Підписано до друку 29.03.21. Формат 70 × 108/16. Гарн. Newton C.
Ум. друк. арк. 12,78. Обл.-вид. арк. 11,67. Наклад 184 прим. Зам. 6269.

Оригінал-макет виготовлено і тираж віддруковано
ВД «Академперіодика» НАН України,
вул. Терещенківська, 4, м. Київ, 01004

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб’єкта
видавничої справи серії ДК № 544 від 27.07.2001 р.

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2021.01.003>
УДК 811.161.2(477.87):81'246.3+81'271

Г.В. ШУМИЦЬКА, кандидат філологічних наук,
доцент, декан філологічного факультету,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
вул. Університетська, 14, м. Ужгород, 88000
E-mail: halyna.shumytska@uzhnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0001-7806-2963>

УКРАЇНЬСЬКА МОВА В ПОЛІЛІНГВАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ ЗАКАРПАТТЯ

У статті досліджено мовнополітичні тенденції на Закарпатті впродовж 1991–2020 рр. з огляду на загальноукраїнський контекст, визначено шляхи утвердження української мови як державної у взаємодії з мовами національних меншин. Засвідчено, що становище української мови як державної в регіоні зміцнюється, а її статус у суспільстві зростає, про що свідчить низка важливих мовнополітичних подій останніх років, серед яких особливо значущим є ухвалення Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної». З іншого боку, маніпулювання мовним питанням в Україні, особливо у прикордонних регіонах, набуло політичного характеру, вийшло за межі держави, стало загрожувати конституційному устрою і державному суверенітету України, створило небезпеку в різних сферах життєдіяльності — освітній, економічній, політичній, правовій тощо. Тому потребує постійної прискіпливої уваги науковців.

Ключові слова: мовна політика, мовна ситуація, мовне законодавство, державна мова, рідна мова, мовнополітичний дискурс, мови національних меншин, мовна освіта, багатомовна освіта, засоби масової інформації, політичне русинство.

У сучасній соціолінгвістиці переважає розуміння мовної політики як свідомого впливу суспільства на мову, що має вияв у регулюванні сфер функціонування мови / мов у соціумі та здійснюється носіями мови. Досліджуючи цей феномен, науковці вказують на його складність і багатогранність, а також залежність від базових принципів функціонування держави. Л.Т. Масенко, у працях якої «вперше в українському мовознавстві проаналізовано ті періоди в історії нівелювання соціальних функцій української мови та самої її структури, що припали на добу сталінського Великого терору, а згодом кількома хвилями здіймалися то в часи

Цитування: Шумицька Г.В. Українська мова в полілінгвальному просторі Закарпаття. *Українська мова*. 2021. № 1 (77). С. 3–19. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2021.01.003>

брежнєвського застою, то навіть у новітні часи незалежної Української держави» [10: 69], мовну політику визначає як найважливіший компонент національної політики: «Її спрямування і форми впровадження зумовлює суспільно-політичний лад країни, режим правління, міжетнічні відносини в соціумі» [6: 132].

Оскільки об'єктом мовної політики є мовна поведінка її актуальних чи потенційних носіїв [4: 30], різні мовнопланувальні заходи можуть досягти бажаного результату за умови глибокого вивчення реального стану мовної ситуації, її специфіки в регіональних вимірах. У зв'язку з цим уважаємо, що, крім уже усталеного в українській соціолінгвістичній традиції поняття «мовна ситуація», пов'язаного з функціонуванням мови (мов) у соціумі, доцільно послуговуватися терміном *мовнополітична ситуація*, пов'язаним передусім із реалізацією загальнодержавної мовної політики в регіонах у певний історичний період. На нашу думку, *мовнополітична ситуація*, позначаючи *мовне планування* і *мовне будівництво* на регіональному рівні, зумовлює мовну ситуацію, визначає чинники її формування і важелі змін. Відповідно брак чіткого мовнополітичного вектора в країні може призводити до ситуативного розхитування суспільних настроїв, з одного боку, і бути зручним цілеспрямованим маніпулятивним інструментом — з іншого.

Ще одним аргументом на користь актуалізації пропонованого поняття, на наш погляд, є думка, висловлена П.Ю. Гриценком, щодо важливості *мовного планування* і *мовного будівництва* в регіонах: завдяки належній і постійній увазі політикуму до проблем мовного життя держави чи окремого регіону можна вчасно та об'єктивно оцінювати стан мовокоористування, забезпечувати гармонізацію відносин у суспільстві в мовній сфері чи суттєво сприяти її досягненню. Такі кроки є передумовою сталого розвитку держави, її міцності, піднесення освіти, культури соціуму. Натомість неувага до мовного планування і мовного будівництва держави та функціонування мов у кожному регіоні, недооцінка ваги правильного розв'язання питань мовокоористування стають підґрунтям для розпалювання конфліктів, маніпулятивного використання мовних питань задля досягнення політичних, економічних і воєнних цілей [3: 29].

Зважаючи на те, що після ухвалення Закону України «Про освіту» 2017 р. питання освіти національних меншин, зокрема мови навчання як одного з важливих аспектів мовної політики, перебуває в епіцентрі дискусій на різних рівнях — регіональному, державному, міждержавному — і супроводжується різними маніпуляціями, постала потреба у зваженому, аргументованому підході до аналізу регіональних матеріалів за методикою, зокрема, і нашого дослідження, що передбачає аналіз у ретроспективі регіональних нормативно-правових актів, інших документів у їх зіставленні з відповідними законодавчими актами на державному рівні, а також послідовний і систематичний аналіз інформаційного та освітнього простору із застосуванням соціолінгвістичних методів на синхронному зрізі.

Актуальність дослідження про особливості мовнополітичної ситуації на Закарпатті в період 1991–2020 рр., тобто фактично від Закону «Про мови в УРСР» до Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» зумовлена тим, що в ньому запропоновано об'єктивне окреслення шляхів утвердження української мови в статусі державної у взаємодії з розвитком мов національних меншин у багатомовному регіоні України. Саме такий підхід до вивчення мовної ситуації, чинників її формування і важелів змін може забезпечити дієвість мовної політики держави загалом.

Крім того, територія сучасної Закарпатської області здавна є зручним плацдармом для відпрацювання різних політтехнологій, зокрема й заснованих на так званому «мовному питанні». Як Російська Федерація, так і ті країни, з якими Україна межує на західних кордонах і з якими має давні історичні зв'язки, роками застосовують маніпулятивні технології, пов'язані з інспірацією мовного конфлікту. Саме тому вивчення регіонального виміру мовної політики в її зв'язку з мовною ситуацією на Закарпатті як прикордонному регіоні з компактним проживання етноспільнот потребує пильної уваги як науковців, так і владних структур — українських та європейського співтовариства, а пошук взаємовигідних рішень для безпечного транскордонного співробітництва актуальний кожній зі сторін.

Відзначимо, що впродовж 1991–2020 рр. ситуація, пов'язана з мовною політикою, була мінливою як в Україні, так і на Закарпатті зокрема — найзахіднішому її поліетнічному регіоні, який межує з чотирма державами. Це значною мірою залежало від постаті президента та обраного ним вектора провадження мовної політики, а також від політичної кон'юнктури на місцях. З одного боку, маємо підстави констатувати, що становище української мови як державної поступово зміцнюється, а її статус у суспільстві підвищується, про що свідчить низка важливих мовнополітичних подій, серед яких особливо значущим є ухвалення Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної». З іншого, і далі актуальним є розроблення механізмів його реалізації, оскільки саме непослідовність і хаотичність дій влади щодо визначення інституційної відповідальності за проведення та наслідки мовної політики якраз і є однією з причин її неефективності від самих початків незалежності України. Крім того, після прийняття в Україні нового освітнього та мовного законів активізувалися спроби маніпулювати мовним питанням — не тільки у внутрішньополітичній сфері, а й із-за меж України. Така тенденція особливо відчутна в прикордонних регіонах і загрожує державному суверенітету України, оскільки втручання у внутрішньополітичні справи під приводом захисту мов національних меншин стосуються не тільки власне мови, а й економічної, освітньої сфер тощо.

Особливо чутливим щодо застосування різного роду маніпулятивних технологій є Закарпаття, де ситуація значною мірою залежить від політичної кон'юнктури як на державному, так і на міждержавному рівнях.

Це зумовлено різними чинниками: географічним розташуванням, поліетнічним складом населення і багатомовним середовищем, належністю краю до різних державних утворень упродовж століть, що провокувало конфлікти в боротьбі за владу та сфери впливу: за кожної держави різні політичні сили спекулювали мовною проблематикою у власних інтересах.

Ці процеси особливо загострюються напередодні та під час виборів: попри спроби твердити про надуманість мовної проблеми в Україні й про те, що мовне питання покидає політичний порядок денний, маніпуляції щодо мови й надалі є інструментом боротьби за владу. Напруга навколо подій, пов'язаних із урегулюванням мовного питання в Україні, зростає через вплив зовнішньополітичних чинників: реагування сусідніх держав (особливо Угорщини) на ухвалення законів «Про освіту», «Про забезпечення функціонування української мови як державної», підтримка політичного русинства тощо.

У мовнополітичній історії Закарпаття чітко виділяються періоди, упродовж яких у краї функціонували різні державні мови й було різне співвідношення державної мови та мов національних меншин: до Першої світової війни край входив до Австро-Угорської монархії, за часів якої функцію державної виконувала угорська мова; за часів Чехословаччини (1919–1939) офіційною мовою була чеська; у 1939 р. проголошено незалежну Карпатську Україну з державною українською мовою; протягом 1939–1945 рр., за часів Угорщини, державною знову стала угорська; у складі УРСР з 1945 р. до прийняття закону про мови в 1989 р. функцію офіційних виконували російська як мова «міжнаціонального спілкування» та українська; з 1991 р. у складі незалежної України державною є українська мова.

У перші роки незалежності України особливу роль у формуванні мовної політики на Закарпатті відіграли вчені Ужгородського університету, зокрема кафедри української мови, яка чимало робила й робить для утвердження української мови як державної у стінах вишу та за його межами. Кафедра надавала консультативну допомогу окремим установам, організаціям, підприємствам для переведення справочинства на державну мову; на прохання облдержадміністрації науковці виробляли пропозиції у зв'язку з перейменуванням назв окремих населених пунктів; забезпечували прийняття іспиту з української мови від осіб без громадянства або ж від громадян інших країн, що входили до складу колишнього СРСР, активно реагували на виклики часу. Так, за результатами науково-практичної конференції «Українська мова на Закарпатті в минулому і сьогодні», проведеної кафедрою 1992 р., було прийнято колективні звернення до Президента України та Голови Верховної Ради України, а також громадськості краю, у яких висловлено глибоку стурбованість з приводу ситуації, що склалася в області у сфері української культури, освіти й функціонування української мови. Ішлося передусім про брак позитивних зрушень у впровадженні закону «Про мови в Українській РСР», а також висловлювалася позиція про відкликання Звернення

Закарпатської обласної ради від 6 березня 1992 р. в тій його частині, яка стосувалася пропозиції записувати в паспорти закарпатців національність «русин». Науковці в переважній своїй частині, вказуючи на винятково політичні цілі «русинського руху», актуальність якого посилилася від перших днів незалежності України, висловили думку, що сама ідея створення на Закарпатті у ХХ ст. русинської національності є науково безпомічною, політично шкідливою і соціально небезпечною. Зауважимо, що застереження, зроблене у зверненнях, про важливість припинення в області відкритої антиукраїнської діяльності актуальне й донині, а в частині «кримського варіанту» вже й підтвержене, на жаль, сумними для України подіями.

1993 р. вийшов друком збірник матеріалів за результатами проведення конференції (на кошти, виділені Головним правлінням ВУТ «Просвіта» імені Т. Шевченка (Київ), а також на особисті пожертвування Калини та Івана Кенезів із Сіднея (Австралія)), вступне слово до якого написав Б. Галас, тоді доцент кафедри української мови, член правління товариства «Просвіта». Зі зроблених ним акцентів можна висновкувати про мовну ситуацію в краї на початку 90-х років ХХ ст.: «...В області є міцні наукові, освітні, культурно-просвітницькі, релігійні сили, здатні протистояти поширюваним останнім часом настроям, нібито українська мова на Закарпатті — щось чуже для корінного східнослов'янського населення області. Весь хід конференції ... переконливо утверджував провідну думку, що українська літературна мова на Закарпатті пройшла ті ж самі етапи свого розвитку, що й на інших українських етнічних територіях — правда, у хронологічно інших межах і в специфічних політичних, культурно-історичних та інших умовах, у зв'язку з чим треба покласти край спробам внести сум'яття у свідомість закарпатців, яких окремі антиукраїнські сили намагаються переконати, що заміна історичної назви їхньої національності «русин» на «українець» була нібито актом геноциду сталінського режиму, що треба нібито відновити «справедливість»: повернути історичну назву й «відродити» знищену начебто націю і «русинську» мову. Отже, зрозуміло, чимала кількість доповідей була націлена на спростування різних вигадок і спекуляцій навколо термінів «русин» і «українець».

Реакцію несхвалення абсолютної більшості учасників конференції викликали позиції завідувача відділу у справах національностей обласної державної адміністрації кандидата педагогічних наук Г.Й. Вереша, який у доповіді на пленарному засіданні «Міжнаціональні відносини на Закарпатті: проблеми і шляхи задоволення національно-культурних запитів» дав зрозуміти, що структури обласної влади не поділяють тривоги громадськості з приводу антиукраїнських настроїв, які інспіруються як місцевими активістами різних громадських об'єднань (передусім із Общества подкарпатських русинів), так і вояжерами з-за кордону (повідь викликала чимало питань, однак відповіді доповідача були дуже «дипломатичними», обтічними). Явним дисонансом на конференції прозвучав

«прогноз», заснований на типово по-русинськи афішованій В. Федини-шенцем «інтуїції», що українська мова, як начебто чужа для закарпатців, «у районі 2-тисячного року» в устах їх умре» [2].

Активна участь представників проугорських, проросійських, прочехо-словацьких, прорумунських організацій у домаганнях автономного статусу Закарпатської області засвідчувала політичні й економічні інтереси до Закарпаття як Європи, так і колишньої радянської імперії. Водночас очільник кафедри української мови М.І. Сюсько підкреслював: «Українська літературна мова на Закарпатті має добру перспективу, запит на неї постійно зростає, посилюється її міжнародний авторитет, розширюються її функції» [9: 497].

За період президентства Л. Кравчука (1991–1994) на Закарпатті особливо прикметним був саме 1992 р., коли, відповідно до розпоряджень Представника Президента України в Закарпатській області «Про реалізацію в області законів України «Про мови в Українській РСР» та «Про національні меншини в Україні», було регламентовано застосування двомовних назв установ, організацій тощо в місцях компактного проживання представників національних меншин [5: 707]. Це є свідченням уваги місцевої влади до національних меншин, які проживають на Закарпатті, а також активного відстоювання своїх інтересів представниками етноменшин, особливо угорської, за підтримки сусідніх з Україною держав.

Важливість вивчення міжетнічних відносин у регіоні добре усвідомлювалася, однак запропоновані вченими проекти не завжди були реалізовані, зокрема й через брак фінансування. Про це свідчить пропозиція науковців-істориків Ужгородського державного університету щодо ґрунтовної наукової розробки «Національні відносини на Закарпатті: стан, тенденції, проблеми і шляхи стабільного розвитку», коштів на яку виділено не було. Цінність таких досліджень актуальна й тепер, і вони мають фінансуватися з державної скарбниці України, оскільки стосуються пріоритетних державницьких інтересів.

Для наступного десятиріччя — періоду президентства Л. Кучми (1994–2004) — характерна бюрократизація впровадження мовного закону в області: інформаційні довідки ЗОДА рясніють канцеляризмами на кшталт «розроблена і затверджена програма», «хід виконання Закону обговорюється на колегіях управління освіти і науки», «створена спеціальна комісія» тощо.

Мовнополітичну ситуацію на Закарпатті у 1998 р. М.І. Сюсько окреслює так: «Важко нині, погодьмося, пробиває собі дорогу українська мова в новій, незалежній державі. Прикро, але вона (мова) ще не стала тут, як належить, визначальною в суспільно-культурній комунікації, її роль як національного генофонду надто повільно усвідомлюється як на рівні державному, так і на рівні пересічних громадян. Саму ж мовну ситуацію щодо запиту на українську, зокрема, мову можна сформулювати так: «Знаю, але не хочу користуватися українською мовою» (комплекс «білої ворони» та меншовартості) і «Не знаю — і не хочу знати» (національна

ущербність). Маємо, отже, приклад парадоксальної ситуації, в якій продовжує перебувати наша мова у власній державі» [9: 325].

Актуалізувалося питання освіти національних меншин, які проживають на Закарпатті, і часто його порушення було зумовлене різного роду інсинуаціями з політичним підтекстом. У 1996 р. отримав ліцензію на надання освітніх послуг унікальний у своєму роді заклад вищої освіти — Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II, який фінансується переважно сусідньою Угорщиною, є освітнім та, свого роду, науково-ідеологічним центром угорської меншини Закарпаття, особливо тієї її частини, яка тяжіє до найбільш впливової громадсько-політичної організації місцевих угорців — Товариства угорської культури Закарпаття (KMKSZ). Водночас листування представників угорської спільноти з органами обласної влади було дуже активним, часто мало претензійний характер, про що свідчать архівні документи.

В області надавали важливого значення й іншим національним меншинам. Зокрема, вивчалися можливості для відкриття перших класів зі словацькою мовою навчання в закладах загальної середньої освіти; з вересня 1994 р. розпочався перший набір студентів спеціальності «словацька мова і література» на філологічному факультеті Ужгородського університету; 1996 р. відкрито першу й дотепер єдину в Україні кафедру словацької філології, яка слугує одночасно Всеукраїнським науково-методичним центром словакістики. Того ж року відкрили кафедру класичної та румунської філології в структурі факультету романо-германської філології (тепер факультет іноземної філології) Ужгородського університету.

Зміст затвердженої 2004 р. на Закарпатті «Регіональної програми розвитку і функціонування української мови на 2004–2010 роки» свідчить, з одного боку, про те, що обласні органи влади стежать за дотриманням балансу в питанні функціонування державної мови та мов національних меншин в області, зокрема в освітній сфері, з іншого боку, неоднозначно сприймаються сформульовані в освітній програмі («Програма розвитку освіти Закарпаття на 2003–2012 роки») завдання на кшталт «здійснювати скоординовані заходи щодо забезпечення реалізації права національних меншин області на **національно-культурну автономію**» (виділ. авт.). Припускаємо, що гострі «мовні» дискусії, які виникли в регіоні 2017 р., мали заздалегідь підготовлені майданчики, на рівні ухвалених в області рішень зокрема.

Водночас аналіз статистичних даних єдиного від часу здобуття незалежності України перепису населення 2001 р. показав, що 81% жителів Закарпатської області рідною вважають українську мову. 3-поміж мов національних меншин на першому місці — угорська: вона є рідною для майже 13% населення регіону; на другому — російська (майже 3%); на третьому — румунська (2,6%): 11–13% жителів двох районів (Тячівського і Рахівського) вважають її рідною мовою. Кількість закарпатців, які визначили себе русинами та вказали як рідну мову «русинську», становить 0,54% від загальної чисельності жителів.

Узагальнивши період незалежності України до Помаранчевої революції, можемо констатувати його складність і неоднозначність у мовнополітичному аспекті як на загальнодержавному, так і регіональному рівнях.

Період президентства В. Ющенка (2005–2009), хоч це, може, й дещо парадоксально звучить з огляду на хвилю національного піднесення в Україні, пов'язується найперше зі зростанням на Закарпатті активності прихильників політичного русинства. Дослідники пояснюють це передусім значною системною підтримкою глави держави В. Балогою, коли той очолив Секретаріат Президента України В. Ющенка [1: 92]. Саме з ініціативи депутатів фракції «Нашої України» та за її цілковитої підтримки 7 березня 2007 р. Закарпатська обласна рада «визнає на території Закарпатської області національність «русин» і звертається з клопотанням до Верховної Ради України про визнання національності «русин» на законодавчому рівні». Це дало формальні підстави керівництву області створити на місцевому телебаченні творчу групу для русинського мовлення, яка дотепер готує щотижневі передачі «русинською» мовою, а обласний бюджет почав дотувати видання русинської преси та інші «культурно-просвітницькі» проекти.

2007 р. після «визнання» русинів Закарпатською радою відбувається об'єднання 12 русинських «культурно-громадських організацій» у Координаційну раду русинських організацій. Отже, русинський рух у певному контексті став інструментом, яким можна було шантажувати центральні органи влади в Україні.

Мовноосвітній фокус у цей період і далі на угорській національній меншині. На виконання «Програми забезпечення розвитку освіти, культури, традицій національних меншин Закарпатської області на 2007–2010 роки» розглядали можливості фінансування Закарпатського угорського інституту імені Ф. Ракоці II з державного та обласного бюджетів; проходження зовнішнього незалежного оцінювання знань випускників шкіл із мовами навчання національних меншин їх рідною мовою; ведення документації в навчальних закладах з мовами викладання національних меншин паралельно державною мовою і мовою національних меншин; сприяння студентам — представникам національних меншин у навчанні рідною мовою у вищих навчальних закладах області; виділення цільових направлень представникам ромської спільноти для навчання у вишах за державним замовленням; спрощення процедури визнання документів про освіту, наукові ступені та звання, одержані за кордоном; зменшення у школах з мовами національних меншин граничної межі поділу класів при вивченні української мови та ін.

В Ужгородському національному університеті 2008 р., згідно з міжурядовою угодою, створено природничо-гуманітарний факультет з угорською мовою викладання окремих предметів (нині цей підрозділ має статус Українсько-угорського навчально-наукового інституту), у структурі якого продовжує функціонувати і кафедра угорської філології, створена 1964 р.

Однак навіть за такого уважного (на рівні держави й особливо обласних органів влади) ставлення до питань освіти національних меншин обласна рада й далі одержує запити, звернення, пов'язані переважно з незадоволенням угорської меншини станом вирішення освітніх питань.

Отже, припускаємо, що визнання Закарпатською обласною радою національності «русин», посилена увага до питань освіти передусім угорської національної меншини порівняно з іншими в період президентства В. Ющенка створили підґрунтя для запровадження регіональних мов у Закарпатській області відповідно до закону «Про засади державної мовної політики» авторства С. Ківалова і В. Колесніченка вже у період президентства В. Януковича, коли угорська, румунська та «русинська» мови дістали статус регіональних на Закарпатті. Відповідне рішення «Про реалізацію норм Закону України «Про засади державної мовної політики» Закарпатська обласна рада схвалила 21 грудня 2012 р. Органам місцевого самоврядування області було рекомендовано вживати заходів щодо реалізації на території адміністративно-територіальних одиниць положень Закону України «Про засади державної мовної політики».

Прикметно, що науково-практичний коментар до цього закону підготував проректор Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II С.С. Черничко у співавторстві зі старшим науковим співробітником Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України М.М. Товтом [11].

Закарпатська обласна рада розглядала також можливості для відкриття кафедр русиністики в закарпатських вишах і для виділення коштів на видання словника русинської мови. Врешті, кафедри відкриті не були, а на видання «Словаря русинського язика» Ю. Чорі (Ужгород, 2002–2008) кошти таки виділили, незважаючи на негативну його лінгвістичну оцінку, підготовлену науковцями Ужгородського університету. Цих проблем не оминали й учені Інституту української мови НАН України, які тісно співпрацювали з представниками УжНУ.

В.В. Німчук, уродженець села Довгого Іршавського району на Закарпатті, у статті «Ще раз про «русинський язык» і збереження діалектного середовища», опублікованій у часописі «Українська мова», висновкує про штучне «конструювання» норми «русинської мови», ґрунтованої на протиставленні її норми української мови. Наголошуючи на тому, що закарпатський діалект має визначальні риси української мови, вчений чітко артикулює витоки явища: «Не вдаючись у докладну історію русинства як суспільно-культурної течії на території нинішньої Закарпатської області України, нагадаємо, що після окупації Закарпаття фашистською Угорщиною тут на державному рівні влада запланувала створення окремого, відрубного від українців «русинського» народу та відповідної писемно-літературної мови. Цей намір зазнав краху, бо ще в 30-х рр. ХХ ст. серед тутешнього східнослов'янського люду остаточно перемогло усвідомлення себе як частини українського етносу, великою мірою й завдяки праці товариства «Просвіта» та існуванню (хоч нетривалому) автономної Карпатської України у складі Чехословацької Республіки» [8: 15].

Грунтовну статтю, присвячену аналізованій проблемі, під назвою «“Кодифікувати” нові літературні мови? Зберегти й захистити українські говори!» вчений опублікував у цьому ж виданні 2013 року [7]. У ній, зокрема, йдеться про політичні запиту на спроби створення окремих літературних мов на базі діалектів, визнаних українськими в філологічній науці України та поза її межами: «Отже, впродовж майже 20 років точаться розмови про «кодифікацію русинського язика», але досі не створено адекватної (не кажемо вже про наукову) граматики, ні кваліфікованого словника задуманої мови. Причиною цього є не тільки те, що до ідеології русинства не пристали визнані лінгвісти із теренів, які її проповідники вважають своєю базою, але й те, що сама ця ідеологія вийшла не із внутрішнього етнічно-мовного середовища, а була привнесена ззовні (колись це дослідники з'ясують до кінця). Вона має яскраво виражений політичний характер і паразитує на любові населення карпатського регіону до всього оригінального (насамперед — мови), що є в його житті (особливо — духовному)» [7: 20].

Носій одного з найархаїчніших і самобутніх закарпатських діалектів (верхньонадборжавського, або північномарамороського), В.В. Німчук дуже тонко відчував причини, через які населення регіону може підтримувати політичні маніпулятивні технології та несвідомо: «Відчуття соціально-мовного дискомфорту без материнського діалекту, прагнення зберегти його як знаряддя спілкування між відповідними великими чи меншими групами населення певної території, намагання використовувати говір як засіб самовираження та самоідентифікації, інстинктивне побоювання втратити його, намагання оберігати його від занепаду та зникнення може мати різні вияви — від принципового вживання діалекту (говору) в спілкуванні зі «своїми» на малій батьківщині і в говірковому чи національному літературно-мовному середовищі до вимоги надання діалектові статусу окремішньої літературної мови або близького до літературно-писемного» [7: 21].

Як альтернативу творенню нових писемних мов дослідник пропонував зорганізувати міжнародне наукове товариство шанувальників і захисників українських діалектів. 21 квітня 2017 р. під час наукової конференції в Ужгороді В.В. Німчук, тоді завідувач відділу історії української мови Інституту української мови НАН України, повідомив про заснування Всеукраїнської громадської організації «Товариство шанувальників і захисників говорів української мови». Статут Товариства, написаний ученим, опубліковано в журналі «Українська мова» (2017, № 3).

В.В. Німчук закликав до лінгвістичної дискусії, зокрема й на сторінках часопису «Українська мова», де опубліковані численні наукові розвідки з проблем мовної ситуації та мовної політики в Україні, наприклад, Л.Т. Масенко («Мовна політика України в 2017–2019 роках», 2019, № 3), С.О. Соколової («Основні типи мовної поведінки киян (за даними анкетування)», 2013, № 2; «Регіональні особливості взаємодії мовних кодів за двомовного спілкування», 2017, № 3), О.М. Данилевської («Типи

мовної поведінки київських школярів», 2013, № 2), С.О. Соколової, О.М. Данилевської («Мовна ситуація в школах України», 2018, № 3), М.І. Степаненка («Публіцистично-оцінний дискурс Закону України «Про засади державної мовної політики», 2017, № 3) та ін.

На спробу скасувати закон Ківалова — Колесніченка 2014 р. закарпатські депутати відреагували стурбовано, вважаючи таке рішення поспішним і висловлюючи сподівання на увагу до т. зв. регіональних мов, серед яких і до «русинської».

Питання мовної освіти національних меншин на Закарпатті продовжували бути пріоритетними і в період президентства П. Порошенка (2014–2019). Ідеться про запровадження угорської як другої іноземної в тих регіонах, де вона мала статус регіональної; про внесення мов національних меншин до переліку предметів зовнішнього незалежного оцінювання результатів навчання, здобутих на основі повної загальної середньої освіти, для осіб, які виявили бажання вступати до вищих навчальних закладів України тощо.

З вересня 2017 р. після ухвалення в Україні нового Закону «Про освіту» так зване «мовне питання» в Україні, зокрема на Закарпатті, набуває особливої гостроти. Усвідомлюючи штучну його заполітизованість напередодні виборів в Угорщині, діалог з якою став особливо напруженим, та Україні, для налагодження діалогу з громадою в регіоні викладачі Ужгородського національного університету впродовж 2018 р. реалізовували проект «Через діалог із нацменшинами — до врегулювання мовної ситуації в Закарпатті», що передбачав низку глибинних і формалізованих інтерв'ю з різними групами респондентів Берегівського, Виноградівського, Ужгородського, Тячівського, Рахівського районів Закарпатської області, а також улаштування публічних тематичних круглих столів [14].

Опитування показали, що переважна частина респондентів, учасників круглих столів має усвідомлення, що громадянин України повинен знати державну мову, однак більшість акцентує на тому, що без економічного підґрунтя, відповідного рівня добробуту громадян сама мова не є стимулом для її вивчення. Так, 82% школярів планують здобувати освіту в ЗВО України, 18% — за кордоном, однак через кілька років частина респондентів усе-таки має намір виїхати за кордон: в Україні хоче залишитися тільки 31% опитаних школярів. Аналогічно з Україною хочуть пов'язати майбутнє своїх дітей тільки 34% опитаних батьків (при тому, що 64% батьків хочуть, щоб їхні діти вчилися в Україні). Частина учнів-респондентів не мотивовані вивчати українську мову: 11% із них узагалі відмовилися б від вивчення державної мови, якби була така можливість. І це тоді, коли рівень задоволеності учнів навчальним процесом досить високий — незалежно від того, якою мовою навчаються в закладі освіти — українською, угорською чи румунською: повністю задоволені навчальним процесом у школі 43% респондентів; переважно задоволені — 34%; частково задоволені, частково не задоволені — 23%. Загальний рівень задоволеності навчальним процесом серед батьків трохи нижчий: 34% —

повністю задоволені, 34% — переважно задоволені, 22% — частково задоволені, частково — ні, 8% — скоріше не задоволені, 1% — повністю не задоволені.

Водночас представники різних опитаних груп наполягають на тому, що треба докорінно змінювати методику викладання державної мови, відповідно готувати фахівців-білінгвів, полілінгвів, переглядати програми, підручники тощо. Тож саме результати опитування значною мірою сприяли запровадженню, а відтак і вдосконаленню освітньої програми «Українська мова в закладах загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин» на філологічному факультеті Ужгородського національного університету, а також оптимізації діяльності Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти під час організації курсів підвищення кваліфікації вчителів української мови та літератури, зокрема й тих педагогів, які викладають у школах із мовами навчання національних меншин. Крім того, проєкт дав змогу більше комунікувати його виконавцям із представниками національних громад Закарпатської області, і це теж сприяло поживленню діалогу з метою вирішення суперечностей щодо мови викладання.

Всеукраїнський експеримент з упровадження багатомовної освіти чи її елементів у сучасну українську школу впродовж 2015–2020 рр., у якому задіяна й Закарпатська область серед інших трьох областей України (Запорізької, Одеської та Чернівецької), показав, що цілком імовірним є створення закладу освіти інноваційного типу, у якому учні навчатимуться двома мовами: державною та мовою етнічної спільноти [12]. Це може бути компромісним варіантом у ситуації, що склалася навколо Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» і висновків стосовно нього Венеціанської комісії. Для цього слід працювати і над створенням багатомовних підручників. Наразі концепція такого підручника в Україні, над якою працює робоча група, до котрої від Закарпатської області входить Г.В. Шумицька, готова до етапу громадського обговорення.

Перспективність упровадження результатів експерименту в діяльність закладів освіти засвідчує і те, що у відділі навчання мов національних меншин та зарубіжної літератури Інституту педагогіки НАПН України затвердили наукову тему дослідження «Науково-методичне забезпечення реалізації моделі багатомовної освіти в закладах загальної середньої освіти України з класами з навчанням мов корінних народів і національних меншин» з терміном виконання до кінця 2023 року.

Як показує аналіз результатів ЗНО з української мови і літератури та інших предметів за 2017–2019 рр., закарпатські школярі (особливо ті, хто навчається в школах з мовами навчання національних меншин), які впродовж останніх років показують на тестуванні найнижчі в Україні результати, нерідко мають невисокі показники не лише з української мови і літератури, а й з інших предметів, зокрема й коли складають їх рідною для них угорською чи румунською мовами. Порівнявши підсумки подо-

лання порогу «склав / не склав» різними мовами, можна констатувати, що українською мовою ЗНО з математики учні послідовно складають краще, ніж угорською та румунською: так, 2017 р. поріг не подолали 22,25% учнів, які склали українською мовою, 29,51% — угорською, 65,79% — румунською; 2018 р. — 23,38% учнів, які склали українською мовою, 30,43% — угорською, 22,22% — румунською; 2019 р. — 20,99% учнів, які склали українською мовою, 27,35% — угорською, 31,25% — румунською [13]. Майже така ж ситуація простежується і з результатами з історії, інших предметів. Отже, часто повторювана думка про те, що перехід у школах із угорською та румунською мовами навчання на викладання предметів державною мовою може негативно позначитися на якості їх засвоєння, не має достатнього обґрунтування. Пошук шляхів урегулювання важливих освітніх питань сьогодення має стосуватися підвищення якості знань із різних предметів, зокрема й через удосконалення знання державної мови, а зниження порогового балу для представників національних меншин при складанні ЗНО не є системним вирішенням проблеми.

Ситуацію щодо використання української мови в закарпатських засобах масової інформації та висвітлення ними мовнополітичних питань теж можна схарактеризувати загалом як позитивну. Закарпатському медіапростору бракує, однак, оригінальних текстів аналітичних жанрів, котрі мали б формувати мовну свідомість громади. Позитивною тенденцією можна вважати появу на вебресурсах Ужгородського національного університету матеріалів з аналізом ситуації. Найбільший і найстарший заклад вищої освіти області є осередком генерування різногалузевих експертних висновків і водночас майданчиком для їх обговорення з метою пошуку оптимальних механізмів реалізації актуальних завдань [15].

Найвідвідуваніші новинні ресурси області, зокрема «Закарпаття онлайн», «Mukachevo.net», «Uzhgorod.net.ua» та ін., демонструють проукраїнський вектор у висвітленні мовної проблематики, переважно перепублікуючи короткі замітки про найголовніші доколамовні події з інших інфоресурсів, даючи й т. зв. перелінкування з матеріалами за релевантністю. Утім деякі з сайтів містять публікації відчутно проросійського чи проугорського спрямування. І хоч кількість читачів на цих сайтах порівняно невисока, за умов гібридної війни з Росією в країні, яка зобов'язана дбати про свій простір, інформаційний зокрема, такі факти потребують пильнішої уваги. Авдиторія вебресурсів, які стоять на твердих державницьких позиціях у мовному питанні, набагато численніша, що дає підстави сподіватися на зміцнення націєцентричної свідомості більшої частини українського соціуму на Закарпатті.

У період президентства В. Зеленського (з 2019 р.) закарпатський політикум демонструє обережність у ставленні до ухваленого закону про державну мову та його реалізації. Свідченням цього є звернення депутатів Закарпатської обласної ради до Президента України з проханням перевірити Закон «Про забезпечення функціонування української мови як

державної» Конституційним Судом України на відповідність Конституції України. Депутати висловили стурбованість тим, що впровадження норм закону може негативно позначитися на конституційних правах національних меншин щодо використання рідної мови.

Водночас обласна влада вживає заходів з метою підвищення якості вивчення української в закладах загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин. 2020 р. Закарпатська обласна рада затвердила звіт про хід виконання «Програми поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин» (2016–2020), метою якої було створення належних умов для поліпшення вивчення української мови в закладах загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин, розвитку і розширення сфери її функціонування, виховання шанобливого ставлення до неї. Зважаючи на те, що до основних завдань програмного документа віднесені й зміцнення статусу української мови як державної, розширення її функціонування; визначення дієвих заходів щодо поліпшення стану вивчення української мови в закладах загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин; створення достатньої організаційної, кадрової, фінансової, науково-методичної та матеріально-технічної бази для забезпечення оптимальної ефективності процесу вивчення української мови з метою досягнення високого рівня володіння нею випускниками; створення і видання підручників нового покоління та навчально-методичної літератури до них, розширення словникової бази тощо, можемо говорити про збалансований і комплексний підхід органів влади до врегулювання мовного питання в області.

Стало актуальною в регіоні залишається ситуація як з питаннями національних меншин, зокрема угорської, так і з «русинською» темою [16]. Актуалізувалися маніпуляції, пов'язані з цими драстичними темами, напередодні місцевих виборів: публікування регіональними медіа-ресурсами онлайн-ового «русько-русинського» словника, карти нібито нового державного утворення «Словацько-Русинська Федеративна Республіка» тощо. Реагування на такі прояви на державному рівні, на жаль, не спостерігалось.

У питаннях взаємин між Україною та сусідніми державами в контексті дотримання освітніх і мовних прав етнічних груп відхилень у бік поліпшення чи погіршення курсу не спостережено. Представники чинної української влади, зокрема місцевої, готові шукати порозуміння, установлювати баланс у різнопланових міжнародних відносинах, але не за рахунок умотивованих інтересів України та її державної мови.

Мовнополітична ситуація на Закарпатті, як і в інших регіонах, потребує дальшої пильної уваги науковців. Наукові студії можуть мати перспективу в продовженні поглибленого вивчення регіонального виміру мовної політики на Закарпатті через моніторинг сучасної мовнополітичної ситуації в регіоні, а також через участь у проєкті «Дебати щодо мовного розмаїття: менеджмент мов національних меншин в Україні та Ро-

сії» (2020–2023) у межах трilaterального співробітництва між ученими Німеччини, України та Росії, що передбачає розроблення дискурсивних підходів до мовної політики за методикою триангуляції (укладання мовних біографій національних меншин, аналіз медіатекстів та офіційних документів). Отримані результати можуть бути використані представниками органів державної влади й місцевого самоврядування для розроблення стратегії щодо провадження мовної політики в регіоні, а також для дальшого дослідження особливостей мовної взаємодії в різних регіонах України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белей Л. «Русинський» сепаратизм: націєтворення *in vitro*. Київ, 2017.
2. Галас Б. Пам'ятна подія. *Українська мова на Закарпатті у минулому й сьогодні*. Матеріали науково-практичної конференції (Ужгород, 5–6 травня 1992 р.). Ужгород, 1993. С. 3–4.
3. Гриценко П.Ю. Мова як індикатор угорсько-українських відносин сьогодні. *Головний редактор*. 2018. № 1 (46). С. 28–39.
4. Данилевська О.М. Мова революції та революція в мові: мовна політика Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР. Київ, 2009.
5. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура. Україномовний варіант українсько-угорського видання. Ужгород, 2010.
6. Масенко Л. Нариси з соціолінгвістики. Київ, 2010.
7. Німчук В.В. «Кодифікувати» нові літературні мови? Зберегти й захистити українські говори! *Українська мова*. 2013. № 3. С. 3–24.
8. Німчук В.В. Ще раз про «русинський язык» і збереження діалектного середовища. *Українська мова*. 2017. № 3. С. 15–24.
9. Сюсько М.І. Питання сучасної української літературної та живорозмовної мови: Вибране. Ужгород, 2014.
10. Ткач Л. Повернутися до свого материка. *Патрушева Т.О. (укладач). Масенко Лариса Терентіївна. Бібліографічний покажчик*. Київ, 2012. С. 5–78.
11. Товт М.М., Черничко С.С. Об основах государственной языковой политики: научно-практический комментарий Закона Украины с приложениями. Киев, 2013.
12. Харченко С., Остафій О., Тарангул Л. та ін. Успішні практики багатомовної освіти в Україні. Київ, 2021.
13. Шумицька Г. Мова освіти на Закарпатті крізь призму Закону «Про освіту»: суперечності, настрої, тенденції. *Освіта національних меншин в Україні: історичні традиції, правові засади, сучасні виклики (XX — початок XXI століть)*. Львів, 2019. Кн. 2. С. 329–366.
14. Шумицька Г.В. Через діалог до взаєморозуміння в мультилінгвальному просторі: регіональна рецепція мовних новацій в освітній сфері. Ужгород, 2019.
15. Шумицька Г., Пуграшик В. Мовне питання в Україні після висновків Венеційської комісії: закарпатський онлайн-медіакурс. *Таврійські філологічні наукові читання: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (Київ, 26–27 січня 2018 р.). Київ, 2018. С. 188–193.
16. Шумицька Г.В., Пуграшик В.І. Тенденції мовної політики України в реаліях влади президента Володимира Зеленського та парламентської монобільшості «Слуги народу». *Scientific developments of European countries in the area of philological researches. Collective monograph*. Rīga: Izdevniecība «Baltija Publishing», 2020. P. 2. С. 640–666.

REFERENCES

1. Belei, L. (2017). "Ruthenian" Separatism: Formation of a Nation *in Vitro*. Kyiv: Tempora (in Ukrainian).
2. Halas, B. (1993). A memorable event. *The Ukrainian Language in Transcarpathia in the Past and Present*. (Uzhhorod, May 5–6, 1992), 3–4. Uzhhorod (in Ukrainian).

3. Hrytsenko, P.Yu. (2018). Language as an indicator of contemporary Hungarian-Ukrainian relations. *Editor in Chief* 1 (46), 28–39 (in Ukrainian).
4. Danylevs'ka, O.M. (2009). *The Language of Revolution and Revolution in Language: Language Policy of the Central Council, the Hetmanate, and the Directorate of the UNR*. Kyiv (in Ukrainian).
5. *Transcarpathia in 1919–2009: History, Politics, Culture. The Ukrainian-Language Version of the Ukrainian-Hungarian Edition* (2010). Uzhhorod: Lira (in Ukrainian).
6. Masenko, L. (2010). *Essays on Sociolinguistics*. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy (in Ukrainian).
7. Nimchuk, V.V. (2013). Should we codify new literary languages? Preserve and protect Ukrainian dialects! *Ukrainian Language* 3, 3–24 (in Ukrainian).
8. Nimchuk, V.V. (2017). Again about the “Ruthenian language” and the preservation of the dialect environment. *Ukrainian Language* 3, 15–24 (in Ukrainian).
9. Sius'ko, M.I. (2014). *Issues of Modern Ukrainian Literary and Vernacular Language: Selected Works*. Uzhhorod: Grazhda (in Ukrainian).
10. Tkach, L. (2012). Returning to one's own mainland. Patrusheva T.O. (ed.). *Masenko Larysa Terentivna. Bibliographic Index*. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy, 5–78 (in Ukrainian).
11. Tovt, M.M., Chernichko, S.S. (2013). *On the Fundamentals of the State Language Policy: Scientific and Practical Commentary on the Law of Ukraine with Appendices*. Kyiv (in Russian).
12. Kharchenko, S., et al. (2021). *Successful Practices of Multilingual Education in Ukraine*. Kyiv: Vaite (in Ukrainian).
13. Shumyts'ka, H. (2019). The language of education in Transcarpathia through the prism of the Law *On Education: Contradictions, Attitudes, Trends. National Minority Education in Ukraine: Historical Traditions, Legal Basis, Modern Challenges (20th – Early 21st Centuries)*. Vol. 2, 329–366. Lviv (in Ukrainian).
14. Shumyts'ka, H.V. (2019). *Through Dialogue to Mutual Understanding in a Multilingual Space: A Regional Reception of Linguistic Innovations in Education*. Uzhhorod: Grazhda (in Ukrainian).
15. Shumyts'ka, H., Putrashyk, V. (2018). The language issue in Ukraine after the Venice Commission's conclusions: A Transcarpathian online media discourse. *Tavrian Philological Scholarly Readings: Proceedings of the International Scholarly and Practical Conference* (Kyiv, January 26–27, 2018), 188–193. Kyiv (in Ukrainian).
16. Shumyts'ka, H.V., Putrashyk, V.I. (2020). Trends in Ukraine's language policy in the reality of the power of President Volodymyr Zelens'kyi and the parliamentary mono-majority “Servants of the People”. *Scientific Developments of European Countries in the Area of Philological Researches*, 640–666. Riga: Baltija Publishing (in Ukrainian).

Статтю отримано 08.02.2021

Halyna Shumyts'ka, Candidate of Sciences in Philology,
Associate Professor, Dean of the Faculty of Philology, Uzhhorod National University
14 Universytets'ka St., Uzhhorod 88000, Ukraine
E-mail: halyna.shumytska@uzhnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0001-7806-2963>

THE UKRAINIAN LANGUAGE IN THE POLYLINGUAL SPACE OF TRANSCARPATIA

This article explores trends in language policies in the Transcarpathian region during 1991–2020 within the general Ukrainian sociopolitical context.

It is argued that the status of the Ukrainian language as the state language in the region has become strengthened as evidenced by recent developments in language planning and language policy, including the adoption of the Law “On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as the Official Language”. However, the manipulation of the language question in Ukraine, especially in the border regions, has taken on a political character, spreading beyond the borders of the state, threatening the constitutional order and the state sovereignty of Ukraine, in particular in education, economics, and legal sphere.

In Transcarpathia, a multi-ethnic border region in the extreme west of Ukraine, warrants attention of both scholars and politicians. This article looks into the changes in the Ukrainian language policies in the local state administration, and the importance of the Ukrainian presi-

dent office in this regard. Specific features of the linguo-political situation in Transcarpathia, viewed at different periods of its development from the independence of Ukraine in 1991 onward, are presented.

This study determines the role of the media in shaping a regional linguo-political situation, including the Internet media language space. The paper provides data of a comprehensive analysis of the results of the 2017–2019 external independent evaluation as an indicator of language competence of the participants of EIE, the results of research on the perception of educational language innovations in the region through a survey of different categories of respondents during 2018, the monitoring of experimental experience in implementing elements of multilingual education in educational institutions in Ukraine, particularly in Transcarpathia.

The author outlines prospects for continued research in the framework of the project “Debating Linguistic Diversity: Managing National Minority Languages in Ukraine and Russia” (2020–2023).

Keywords: *language policy, language situation, state language, mother tongue, minority language, multilingual education, mass media.*

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2021.01.020>

УДК 81'272

М.О. ГОНТАР, кандидат філологічних наук, молодший науковий співробітник відділу культури мови, стилістики та соціолінгвістики, Інститут української мови НАН України
вул. М. Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: hontar.m@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1768-2805>

МОВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ У СФЕРІ ТОРГІВЛІ Й ПОСЛУГ

У статті зроблено спробу проаналізувати мовну політику української держави у сфері торгівлі й послуг. Розглянуто нормативно-правові акти, що визначають статус української та інших мов, а також порядок їхнього застосування в досліджуваній сфері, зокрема статтю 10 Конституції України, мовні закони та законодавчі акти, що регулюють різні аспекти надання інформації про товари й послуги споживачам. Особливу увагу приділено аналізу Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної», що є потужним інструментом для зміни мовної ситуації в царині торгівлі й послуг.

Ключові слова: соціолінгвістика, мовна політика, сфера торгівлі й послуг, українська мова.

Пріоритетами держави в мовній царині є підтримка й розвиток передусім державної мови, забезпечення її функціонування в усіх сферах суспільного життя. Проте, як зауважують мовознавці, українська мова в українській державі не є ані мовою повного територіального поширення, ані мовою повного етнічного поширення [25: 145]; в Україні зберігається досягнуте в радянський період «домінування російської мови в міській комунікації, а в деяких сферах, зокрема в інформаційно-культурній, нові реалії відкритого суспільства й ринкової конкуренції призвели до значного посилення процесів русифікації» [7: 2]. Вказані явища поширюються також і на сферу торгівлі й послуг.

Як відомо, мовну ситуацію в країні загалом та в окремих царинах суспільного життя значною мірою визначає державна мовна політика. Для глибшого розуміння мовної ситуації в сфері торгівлі й послуг важливо проаналізувати, які заходи передбачала мовна політика в цій сфері впро-

довж усього періоду незалежності, вивчити чинне законодавство та окреслити можливості, які воно створює для зміни мовної ситуації в досліджуваній царині, що і є метою нашої розвідки.

Джерельною базою для аналізу є тексти законів та інших нормативно-правових актів, пов'язаних із мовною політикою загалом та застосуванням державної та інших мов у сфері торгівлі й послуг: закони, які визначають статус мов, закони та підзаконні акти, які регулюють різні аспекти надання інформації про товари й послуги, відносини між виробником (продавцем) та споживачем, а також матеріали ЗМІ та соціальних мереж.

На час проголошення незалежності України в 1991 році вживання мов у державі регулювалося **Законом УРСР «Про мови в Українській РСР»** (1989 р., набув чинності з 1 січня 1991 р., крім низки пунктів), у якому *українську мову проголошено державною*, мовами міжнаціонального спілкування в УРСР визначено українську, російську та інші мови. Окрім того, закон містив норму про забезпечення вільного користування російською мовою як мовою міжнаціонального спілкування народів СРСР. Ці норми стосувалися і мови роботи, діловодства та документації підприємств та організацій [17].

У статті 36 йдеться про те, що «маркування товарів, етикетки на товарах, інструкції щодо користування товарами, виробленими в УРСР, виконуються *українською мовою*. Маркування товарів для вивозу за межі УРСР здійснюється *українською або російською мовою*». Згідно зі статтею 17 закону, «в Українській РСР у всіх сферах обслуговування громадян вживається *українська або інша мова, прийнятна для сторін*» [17].

Ще до розпаду Радянського Союзу 12 лютого 1991 р. була ухвалена «**Державна програма розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 року**» «з метою забезпечення послідовної реалізації Закону УРСР «Про мови в Українській РСР», створення необхідних умов для всебічного розвитку та функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя, розвитку й використання мов інших національностей у республіці», сфери послуг стосувалося завдання «забезпечувати вживання у всіх сферах обслуговування населення *української або іншої мови, прийнятної для сторін*» [8]. Незважаючи на статус української мови як державної, у сфері торгівлі й послуг її вживання було не обов'язковим, поряд із нею, а частіше замість неї, можна застосовувати «іншу мову, прийнятну для сторін», що на практиці здебільшого означало російську мову.

Ухвалена 1996 р. **Конституція України**, зокрема стаття 10, проголошує: «Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України» [2].

У 1997 р. Кабінетом Міністрів України були затверджені «**Комплексні заходи щодо всебічного розвитку і функціонування української мови**», які були «спрямовані на реалізацію статей 10 і 11 Конституції України, створення

належних умов для всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя, використання її як основного засобу спілкування на всій території України». Серед низки заходів єдиний пункт, що стосувався сфери послуг: «Продовжити вивчення української мови: ... підприємцями та працівниками сфери обслуговування» [12]. Проте, чи було його зреалізовано та чи мали змогу працівники сфери послуг вивчати державну мову, нам на разі не відомо.

Як зауважив мовознавець О.О. Тараненко, аналізуючи мовне законодавство держави протягом першого десятиліття незалежності, «мовну політику України на загальнодержавному рівні загалом можна схарактеризувати як помірковано-обмежену й недостатньо послідовну з прагненням до уникнення радикальних заходів. У площині ж практичної реалізації... навіть прийнятті положення нормативних актів дуже часто не виконуються» [23: 40], «ні в Законі «Про мови в Україні» (1989 р.), ні в «Державній програмі...» не передбачено конкретних адміністративних важелів для впровадження в життя статей як цього, так і інших законодавчих актів, що мають положення про мовний режим діяльності в тій чи іншій галузі, і відповідальності за їх порушення. Тому навіть у такій простій, здавалося б, сфері, як мова реклами та оголошень, вивісок, маркування товарів, у якій можна обійтися наявними кадрами й наявною літературою і впровадження державної мови в яку планувалося на 3 — 5 років, закон не виконано» [24]. Це спостереження цілком можливо віднести до мовної політики наступного десятиліття. Л.Т. Масенко зазначає: «в Україні не було створено державного органу, наділеного функціями контролю за виконанням мовного законодавства, що мало вирішальний вплив на вектор розвитку двомовної ситуації країни й у наступні роки» [5: 21].

Значний вплив на політику України в мовній царині мали міжнародні зобов'язання щодо національних меншин та їхніх мов, узяті на себе українською державою після приєднання України до Ради Європи в 1995 р., серед яких ратифікація «Європейської конвенції з прав людини» (11 вересня 1997 р.), «Рамкова конвенція про захист національних меншин» (9 грудня 1997 р.), а також особливо важлива в контексті мовної політики «Європейська хартія регіональних або міноритарних мов». Верховна Рада України 15 травня 2003 р. ухвалила **Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин»** [18] (зазначимо, що попередня спроба ратифікації хартії зазнала невдачі). Безперечно, підтримка й захист національних меншин та їхніх мов — надзвичайно важливе завдання для кожної європейської держави. Політологи зазначають, що хартія містить інструменти для врегулювання мовної ситуації в Україні, проте політичне протистояння призвело до некоректного тлумачення хартії і наданню російській мові регіонального статусу, ухвалені норми закону не відповідають головній меті хартії, до якої апелюють... Адже російська мова «не належить до тих мов, які потребують особливого захисту через загрозу свого зникнення» [28]. Дослідниця Ю. Бестерс-Дільгер зазначає, що автори хартії виходили з євро-

пейського бачення «нормального» стану справ, за якого більшість населення користується державною мовою, а менша його частина відстоює своє право на мовно-культурне виживання. Ситуацію, коли титульний етнос перебуває в стані меншинного, принаймні на значній частині території держави, а його мовні права — обмежені, вони навіть не можуть уявити [30: 264]. Фахівці вказують на необхідність внести істотні зміни до закону, враховуючи реалії мовної ситуації в Україні. Адже в такому вигляді «Європейська хартія...» стала знаряддям звуження сфери вживання української мови, а російська мова фактично отримала право виконувати функції державної мови на Сході та Півдні України.

Поняття «регіональна мова» (мова, де чисельність населення, яке розмовляє цією мовою в певному регіоні (області, місті, селищі, селі), перевищує 10%) застосоване в **Законі України «Про засади державної мовної політики»**, метою якого було законодавче підвищення статусу російської мови в Україні. Законопроект був поданий у лютому 2012 р. на розгляд Верховної Ради проросійськими політиками та, незважаючи на заперечення профільного Комітету, закон було ухвалено у Верховній Раді із численними порушеннями процедури 3 липня 2012 р. І хоча суспільство негативно сприйняло його, про що свідчили масові протести в багатьох містах України, були спроби доопрацювати закон або й скасувати його зовсім, лише в 2018 році він був визнаний таким, що не відповідає Конституції [22].

А впродовж 6 років **Закон України «Про засади державної мовної політики»** (неофіційно відомий як «закон Ківалова — Колесніченка») був підставою для подальшого обмеження функціонування української мови. Адже хоч у статті 6 закону й визначено, що *державною мовою України є українська мова*, проте норма «обов'язковість застосування державної мови чи сприяння її використанню у тій чи тій сфері суспільного життя не повинні тлумачитися як заперечення або применшення права на користування регіональними мовами або мовами меншин у відповідній сфері та на територіях поширення» [11] фактично нівелювала статус української мови як державної.

Сфери торгівлі й послуг стосувалася стаття 18 «Мова економічної і соціальної діяльності», яка містила норму про *вільне вживання державної мови, регіональної або мови меншин*: «у внутрішніх правилах підприємств, установ та організацій будь-якої форми власності забороняється прийняття будь-яких положень, що виключають або обмежують у спілкуванні співробітників використання державної мови, російської, інших регіональних мов або мови меншин. В роботі підприємств можуть використовуватися й інші мови» [11]. Отже, про обов'язковість або пріоритетність української мови не йшлося, усі пункти про вживання державної мови в різних ситуаціях містили доповнення про вільне вживання регіональних чи інших мов.

У спільноті «И так поймут» (сатирична назва спільноти в соціальній мережі «Фейсбук», що гуртує українців, які ведуть боротьбу за домінування

української мови у сфері послуг) описано низку ситуацій, коли споживачі зверталися до продавця чи компанії з проханням про обслуговування чи отримання інформації українською мовою й отримували відмову, яка була обґрунтована статусом російської мови як регіональної. Або ж навіть у столиці, де російська мова не мала статусу регіональної, численні приклади використання закону, щоб уникнути надання послуг українською. Наприклад, киянин Олесь С. розповів, що після відмови персоналу в одному з магазинів у торговельному центрі «Глобус» у серпні 2016 р. обслуговувати його українською, написав скаргу й отримав від власника магазину лист із відповіддю про те, що «заборона з нашого боку нашим співробітникам спілкуватися тою мовою, яку ними обрано — є порушенням законодавства про засади державної мовної політики» і посилання на вже згадані положення закону, зокрема статтю 18. Киянка Оксана С. отримала подібну відповідь на скаргу про російськомовність співробітників «Сільпо». Ці приклади підтверджують той факт, що закон забезпечував не використання поряд із державною іншою мовою, а можливість не застосовувати українську, навіть у супереч запитам однієї зі сторін.

Розширення функціонування української мови мали на меті рішення міських та обласних рад у 2017–2018 рр., де увагу також звернено на сферу торгівлі й послуг. Рішення Київської міської ради «Про заходи щодо забезпечення регіональної мовної політики в місті Києві» (5 жовтня 2017 р.) визначає державну українську мову як пріоритетну в місцях громадського обслуговування в Києві у процесі реалізації товарів і наданні послуг. Обов'язкове меню українською мовою, під час обслуговування відвідувачів персонал зобов'язаний пропонувати меню українською і лише на вимогу відвідувача надавати меню будь-якою іншою мовою за наявності [26]. Подібні рішення ухвалили міські ради у Львові, Вінниці, в Тернополі, у Хмельницькому, в Кременчуці, у Кропивницькому, в Чернівцях, у Черкасах тощо. У Житомирі рішення ухвалила обласна рада. Такі рішення мають рекомендаційний характер і діють лише в контексті чинного мовного законодавства.

Після визнання закону Ківалова — Колесніченка нечинним суспільні відносини у цій сфері на законодавчому рівні регулювалися лише нормами Конституції. Згідно з одностайною думкою фахівців, «утворений вакуум» у законодавчому врегулюванні мовного питання необхідно було заповнити новим законом [1].

16 липня 2019 р. набув чинності **Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»**, який був ратифікований рішенням Верховної Ради України 25 квітня 2019 р. Ухвалення закону не було простим процесом [4]. Йому передувало кілька років палких дискусій. Станом на 2018 рік у Верховній Раді було зареєстровано п'ять мовних законопроектів: чотири зареєстровані наприкінці 2016 — на початку 2017 р.: № 5556, № 5669, № 5670, № 5670-д, у липні 2018 р. зареєстрували ще один законопроект — № 8550, що по суті був новою спробою законодавчо обмежити функціонування української мови та фактично дублю-

вав положення закону Ківалова — Колесніченка, зокрема й щодо мови економічної та соціальної діяльності [20].

Перші чотири проекти закону визначали українську мову як пріоритетну мову обслуговування населення та надання інформації про товари, проте саме законопроект № 5670-д містив найчіткіші та найдетальніше вписані положення щодо інформування та обслуговування громадян державною мовою, також не оминав сферу інтернет-торгівлі. Він мав найбільшу підтримку проукраїнського політикуму, наукової спільноти та громадських діячів. Передбачав механізм контролю за виконанням мовного законодавства, посаду Уповноваженого із захисту державної мови та створення Служби мовних інспекторів у складі 27 інспекторів. Окрім того, від інших законопроектів він відрізнявся тим, що стосувався саме державної мови, а вживання інших мов мало регулюватися спеціальним законом про мови національних меншин. Також у законопроекті 5670-д було максимально охоплено сфери життєдіяльності суспільства [21].

Для ухвалення Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» 2019 року було взято за основу проект закону 5670-д. Під час обговорень закону про мову противники української мови з метою дискредитації найдієвіших засобів контролю за його виконанням застосовували різноманітні маніпулятивні технології. У проросійських ЗМІ законопроект називали «драконівським», поширювали міфи про заборони вживання російської мови. Експерт із питань мовної політики Т. Марусик зауважив, що «страшенний опір ухваленню закону з боку проросійських сил у парламенті й суспільстві, а також популістська критика з протилежного боку, радикального, позначилися на його якості. Саме тому низку норм було пом'якшено, а деякі вилучені — наприклад, Службу мовних інспекторів» [4].

Як уже було зазначено, ухвалений закон набув чинності 16 липня 2019 р. У контексті нашого дослідження особливо актуальними в ньому є статті, які регулюють порядок уживання мов у сфері торгівлі й послуг, зокрема статті 27 та 30.

У статті 27 «Державна мова у сфері користувацьких інтерфейсів комп'ютерних програм та вебсайтів» викладено норму, відповідно до якої «інтернет-представництва (в т. ч. вебсайти, вебсторінки в соціальних мережах)... суб'єктів господарювання, що реалізують товари і послуги в Україні та зареєстровані в Україні, виконуються державною мовою. Поряд з версією інтернет-представництв..., виконаних державною мовою, можуть існувати версії іншими мовами. Версія інтернет-представництва державною мовою повинна мати не менше за обсягом та змістом інформації, ніж іншомовні версії, та завантажуватись за замовчуванням для користувачів в Україні. Для іноземних суб'єктів господарювання, що реалізують товари і послуги в Україні та мають в Україні дочірні підприємства, філії, представництва, версія вебсайту державною мовою повинна містити достатню за обсягом та змістом інформацію для зрозумілої навігації та розкриття мети діяльності власника такого

інтернет-представництва. Версія такого вебсайту державною мовою для користувачів в Україні повинна завантажуватися за замовчуванням» [10]. Зазначені норми починають діяти через 3 роки з дати ухвалення закону — **16 липня 2022 р.**

Згідно зі статтею 30 «Державна мова у сфері обслуговування споживачів», «1. Мовою обслуговування споживачів в Україні є державна мова. 2. Підприємства, установи та організації всіх форм власності, фізичні особи — підприємці, інші суб'єкти господарювання, що обслуговують споживачів..., здійснюють обслуговування та надають інформацію про товари (послуги), у тому числі через інтернет-магазини та інтернет-каталоги, державною мовою. Інформація державною мовою може дублюватися іншими мовами. 3. На прохання клієнта його персональне обслуговування може здійснюватися також іншою мовою, прийнятною для сторін. 4. Суб'єкт електронної комерції, зареєстрований в Україні, під час своєї діяльності та в разі поширення комерційного електронного повідомлення зобов'язаний забезпечити надання всієї інформації, визначеної Законом України «Про електронну комерцію», в тому числі щодо предмета електронного договору, державною мовою. 5. Інформація про товари та послуги на території України надається державною мовою. 6. Виробники (виконавці, продавці) в Україні всіх форм власності надають споживачам інформацію про вироби (товари), роботи чи послуги державною мовою. Така інформація може дублюватися будь-якою іншою мовою» [10]. Норми, викладені у вказаній статті, набирають чинності через 18 місяців із дати ухвалення закону, тобто з **16 січня 2021 р.** ця норма вже є чинна. За порушення мовного законодавства передбачена адміністративна відповідальність, штрафні санкції почнуть застосовувати із **16 липня 2022 р.**

Т. Марусик наголошує на важливості статті 30: «головне — забезпечити поширення державної мови в усіх публічних сферах життя і забезпечити конституційне право громадян одержати послуги українською мовою. В жодній іншій державі світу українець не має права вимагати такого обслуговування» [4]. На його думку, «сфера обслуговування — а саме ця сфера є «найгарячішою» нині — переважно не чинитиме великого спротиву. Згадаймо історію з дублюванням кіно та шаленим залякуванням банкрутства кінотеатрів і кіногалузі — і переведемо подих» [4].

Цікаво простежити, як сприйняли власники й працівники закладів торгівлі свої нові обов'язки, покладені на них мовним законом. Публікації на фахових сайтах, обговорення на форумах та в соціальних мережах засвідчують різні реакції, наприклад, уже сьогодні багато інтернет-магазинів, які не мали української версії, готується до виконання норм закону та працює над перекладом інформації про товари. Проте є й такі продавці, які не хочуть вкладати час та кошти в роботу над українською версією, сподіваючись, що закон скасують, чи шукають способи обійти його виконання. Водночас учасники навколомовних дискусій у фейсбуці вказують на появу обслуговування українською мовою на касах багатьох

торговельних мереж, навіть у містах Сходу та Півдня України, хоча й повідомлень про відмову обслуговувати чи інформувати споживачів державною мовою також не бракує.

Закон передбачає існування посади Уповноваженого із захисту державної мови, який разом із Секретаріатом має розглядати скарги громадян про порушення їхніх мовних прав. Громадянське суспільство покладає великі надії на Уповноваженого. Мовні активісти повідомляли, що Держспоживслужба, до якої раніше зверталися громадяни зі скаргами на відсутність української мови під час отримання послуг чи на маркуванні товару, почала відмовлятися приймати такі скарги, посилаючись на те, що тепер є посада Уповноваженого, і саме до нього потрібно надсилати ці скарги. Проте Тетяна Монахова, яка першою обіймала посаду Уповноваженого (з 27 листопада 2019 р.), через пів року фактичної бездіяльності подала заяву про звільнення, так і не створивши Секретаріат.

Був обраний новий Уповноважений — Тарас Кремень. Відразу після свого призначення (8 липня 2020 р.) новий Уповноважений із захисту державної мови розпочав активну діяльність: дав інтерв'ю низці ЗМІ, менше ніж за місяць було зареєстровано Секретаріат. Уповноважений мав зустріч із міжнародними бізнес-асоціаціями та наголосив на важливості взаємної підтримки між представниками бізнесу та Секретаріатом Уповноваженого: «зараз надзвичайно важливо налагодити тісну співпрацю. У жодній країні світу не виникає питань про те, що надання послуг і надання інформації державною мовою — це один із ключових пріоритетів. Тому моє завдання — захистити права громадян на отримання інформації українською мовою та допомогти бізнесу розібратися у мовному законодавстві, сприяти налагодженню співпраці з іншими органами влади щодо реалізації положень Закону України «Про функціонування української мови як державної» [27]. У жовтні 2020 р. Секретаріат Уповноваженого почав приймати звернення громадян та скарги щодо порушення вимог закону. Особливо зросла кількість звернень після 16 січня 2021 року, коли набула чинності стаття 30 закону: лише в період із 16 січня по 11 лютого зафіксовано 605 звернень (більшість із яких пов'язана саме зі сферою торгівлі й послуг). Отже, важливе місце в діяльності Уповноваженого посідає захист мовних прав українців у досліджуваній царині.

Фахівці оцінюють **Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»** як найбільший здобуток державної мовної політики [6: 40], проте також вказують на відсутність у законі чітко прописаних механізмів контролю його виконання. Американський соціолінгвіст Курт Вулгайзер зауважує: «якщо людина пише скаргу щодо порушення цього закону, влада має спочатку надіслати попередження порушнику і лише при повторному порушенні можливе накладення штрафу, тому незрозуміло наскільки це буде ефективним... Але тут цікаво, яку роль зіграє тиск суспільства задля впровадження норм нового закону. Адже в Україні є громадські рухи, що захищають мовні права українців» [3]. Як свідчить згадана інформація про звернення до Уповноваженого,

громадяни України готові активно обстоювати свої мовні права на отримання послуг державною мовою. Норми чинного закону дають їм таку можливість, на відміну від попередніх мовних законів. Також положення про пріоритетність застосування української мови дає змогу багатьом українцям, що працюють у сфері послуг, вживати її на робочому місці, адже раніше вони здебільшого були змушені застосовувати російську мову згідно з вимогами керівництва, яке вважало, що саме російська є «мовою, прийнятною для сторін».

Окрім власне мовних законів та статті 10 Конституції України, порядок уживання мов у сфері торгівлі й послуг регулюють такі закони: Закон України «Про інформацію», Закон «Про рекламу», Закон «Про захист прав споживачів», Закон «Про електронну комерцію», а також інші нормативно-правові акти, які пов'язані з регулюванням відносин між виробником (продавцем) та споживачем. Відразу зазначимо, що розглядаємо не всі такі нормативні акти, а лише ті, в яких порушено мовний аспект діяльності об'єктів господарювання та вміщено вказівки щодо мови надання інформації чи послуг.

Закон України «Про інформацію» 1992 р. містить низку норм, що стосуються сфери торгівлі й послуг. Згідно зі статтею 14, «1. Інформація про товар (роботу, послугу) — відомості та/або дані, які розкривають кількісні, якісні та інші характеристики товару (роботи, послуги). 2. Інформація про вплив товару (роботи, послуги) на життя та здоров'я людини не може бути віднесена до інформації з обмеженим доступом. 3. Правовий режим інформації про товар (роботу, послугу) визначається законами України про захист прав споживачів, про рекламу, іншими законами та міжнародними договорами України...» [16]. У статті 8 «Мова інформації» зазначено, що «мову інформації визначають Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», інші закони України та міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» [16].

Стаття 6 **Закону України «Про рекламу»** установлює, що «1. *Мовою реклами є державна мова.* 2. Об'єкти права інтелектуальної власності у рекламі використовуються мовою, якою їм наданий правовий захист відповідно до законодавства про охорону прав інтелектуальної власності. 3. Особливості використання у рекламі мов корінних народів і національних меншин України визначаються законом, що регулює порядок реалізації прав корінних народів, національних меншин України» [19].

Важливою сферою економічної діяльності є **інтернет-торгівля**. Протягом тривалого часу держава жодним чином не регулювала мовне забезпечення інтернет-торгівлі, внаслідок чого російська мова почала домінувати в цій сфері. Та й сама сфера тривалий час регламентувалася лише документами загального характеру. У 2015 р. був ухвалений **Закон України «Про електронну комерцію»**, призначення якого — регулювати правові аспекти інтернет-торгівлі в нашій державі. У законі не було вказівки щодо мови інформування споживачів (редакція від 03.09.2015). Лише після

ухвалення мовного закону 2019 р. до Закону «Про електронну комерцію» було внесено зміни щодо порядку застосування мов у цій сфері, зокрема до статті 7: «Продавець (виконавець, постачальник) товарів, робіт, послуг в електронній комерції... зобов'язаний забезпечити прямий, простий, стабільний доступ інших учасників відносин у сфері електронної комерції до такої інформації: місцезнаходження юридичної особи або місце реєстрації та місце фактичного проживання фізичної особи-підприємця; адреса електронної пошти та/або адреса інтернет-магазину... *Порядок застосування державної та інших мов у електронній комерції визначається Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»* [9]. Згідно зі статтею 8, «покупець (замовник, споживач) товарів, робіт, послуг у сфері електронної комерції за обсягом своїх прав та обов'язків прирівнюється до споживача ... відповідно до Закону України «Про захист прав споживачів». У статті 11 зазначено, що «електронний договір, крім визначених Цивільним кодексом України істотних умов для відповідного виду договору, може містити інформацію про... можливість вибору мови, що використовується під час укладення та виконання договору;.. пропозиція укласти електронний договір (оферта), текст електронного договору, електронні повідомлення *укладаються державною мовою*. За бажанням покупця електронний договір *може укладатися іншою мовою за згодою сторін»* [9].

Закон України «Про захист прав споживачів» 1991 р. регулює відносини між споживачами товарів..., робіт і послуг та виробниками і продавцями товарів, виконавцями робіт і надавачами послуг. Варто зауважити, що в першій редакції закону (від 12.05.1991) не було вказівки щодо мови надання інформації про товар чи мову обслуговування споживачів. Лише в редакції цього закону від 13.01.2006 статтю 15 «Право споживача на інформацію про продукцію» пункт 1 «Споживач має право на одержання необхідної, доступної, достовірної та своєчасної інформації про продукцію, що забезпечує можливість її свідомого і компетентного вибору. Інформація повинна бути надана споживачеві до придбання ним товару чи замовлення роботи (послуги)...» було доповнено формулюванням «*Інформація споживачеві повинна надаватися згідно із законодавством про мови»* [15].

Після ухвалення Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» статтю 4 Закону «Про захист прав споживачів» у редакції від 16.07.2019 було доповнено формулюванням: «Споживачі... мають право на ...належну якість продукції та обслуговування; необхідну, доступну, достовірну та своєчасну *інформацію державною мовою про продукцію*, її кількість, якість, асортимент, її виробника (виконавця, продавця) відповідно до Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», а також нормою про *обслуговування державною мовою* [15].

У час, коли функціонування української мови в усіх галузях, зокрема й у сфері торгівлі й послуг, було обмежене законом Ківалова — Колесніченка,

а також після його скасування в умовах відсутності чіткого мовного законодавства, звернення до Закону «Про захист прав споживачів» дало змогу небайдужим громадянам виборювати своє право на обслуговування українською мовою. На сайті Держпродспоживслужби розміщено «зразок скарги про порушення прав споживачів (у випадку відмови в обслуговуванні українською мовою)» [29], лише в 2017 році з цього приводу українці зверталися 160 разів. Безперечно, така кількість звернень була незначною порівняно із загальною кількістю випадків, коли мовні права споживачів було порушено. Проте наявність звернень показує, що громадян турбує це питання.

Окремі підзаконні акти містять вимоги, які стосуються загального порядку обслуговування споживачів і конкретизують особливості інформації, що має бути надана споживачеві. Серед них **«Порядок провадження торговельної діяльності та правил торговельного обслуговування на ринку споживчих товарів»** [13], **«Правила роздрібно́ї торгівлі непродовольчими товарами»** [14] тощо. Ці та інші підзаконні акти містять норму, відповідно до якої інформація споживачам має надаватися *згідно із законодавством про мови*. Цю норму містять і проаналізовані закони.

Отже, мовну політику української держави у сфері торгівлі й послуг формують стаття 10 Конституції, законодавчі акти, в яких закріплено міжнародні зобов'язання України щодо прав національних меншин та їхніх мов, власне мовне законодавство, а також закони й підзаконні акти, що регулюють різні аспекти надання інформації про товари й послуги та відносини між надавачем послуг і споживачем. Оскільки норми останніх згаданих документів щодо інформування споживачів мають бути узгоджені з мовним законодавством, саме від норм закону про мову, чинного в певний період часу, значною мірою залежить порядок і обсяг вживання української та інших мов у цій сфері. За чинності норм Закону «Про мови в УРСР» українська мова в царині торгівлі та послуг не була достатньо захищена. Принцип «мова, прийнятна для сторін» давав змогу застосовувати державну мову лише в місцевостях, де вона домінує, зокрема на Заході та в центральній частині України. Водночас у регіонах, де переважає російська, українська мова не мала змоги стати основним інструментом надання інформації та послуг. Після ухвалення закону Ківалова — Колесніченка українці зіткнулися з порушенням своїх мовних прав на отримання інформації державною мовою ще більшою мірою. З ухваленням Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» українська мова отримала реальну можливість посісти належне їй місце в житті суспільства та стати основним засобом комунікації в усіх публічних сферах, зокрема й у сфері торгівлі й послуг, адже закон закріплює обов'язковість застосування державної мови підприємствами у своїй роботі та пріоритетність її вживання для інформування споживачів. Важливу роль у процесі вдержавлення української мови відіграє Уповноважений із захисту державної мови, обов'язком якого є обстоювання мовних прав українців.

На подальше дослідження заслугове реалізація норм цього закону та її вплив на практику мововживання у сфері торгівлі й послуг, діяльність Уповноваженого та місце громадських активістів у боротьбі за дотримання прав українців на застосування державної мови в суспільному житті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон не двох, а трьох «К»: «Кремля — Ківалова — Колесніченка» скасовано. Що далі? *Укрінформ*. 2018. 1 березня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2413727-zakon-ne-dvoh-a-troh-k-kremlakivalovakolesnicenka-skasovano-so-dali.html> (дата звернення: 10.12.2020).
2. Конституція України. Стаття 10. 1996. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 12.12.2020).
3. Ливинський В. Курт Вулгайзер, американський дослідник української та білоруської мов: В Україні поєднуються мовні ситуації Ірландії, Білорусі та Каталонії. *Укрінформ*. 2019. 13 серпня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2758841-kurt-vulgajzer-amerikanskij-doslidnik-ukrainskoi-ta-biloruskoi-mov.html> (дата звернення: 22.12.2020).
4. Марусик Т. Україна здобула історичну перемогу на мовно-цивілізаційному фронті у війні з Росією. *Радіо «Свобода»*. 2019. 17 травня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29943834.html> (дата звернення: 12.12.2020).
5. Масенко Л. Мовний конфлікт в Україні: шляхи розв'язання. *Українська мова*. 2018. № 2. С. 20–35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrm_2018_2_4 (дата звернення: 20.09.2019).
6. Масенко Л. Мовна політика України в 2017–2019. *Українська мова*. 2019. № 3. С. 20–35. URL: doi.org/10.15407/ukrmova2019.03.040 (дата звернення: 05.08.2020).
7. Масенко Л. Українська мова в соціолінгвістичному аспекті: автореф. дис. ... докт. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2005. 39 с.
8. Про Державну програму розвитку української мови та інших національних мов в Україні РПР на період до 2000 року: Постанова Ради міністрів Української РПР від 12.02.1991 р. № 41. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/41p-91-p#Text> (дата звернення: 22.12.2020).
9. Про електронну комерцію: Закон України від 03.09.2015 № 675-VIII. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/675-19/paran2#n2> (дата звернення: 10.12.2020).
10. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25.04.2019 № 2704-VIII. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення: 22.12.2020).
11. Про засади державної мовної політики: Закон України від 03.07.2012 № 5029-17. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5029-17> (дата звернення: 12.12.2020).
12. Про затвердження Комплексних заходів щодо всебічного розвитку і функціонування української мови: Постанова КМУ від 08.09.1997 р. № 99. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/998-97-p#Text> (дата звернення: 22.12.2020).
13. Про затвердження Порядку провадження торговельної діяльності та правил торговельного обслуговування на ринку споживчих товарів: Постанова КМУ від 15.06.2006 р. № 833 (833-2006-п). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/833-2006-p/ed20060615#Text> (дата звернення: 14.12.2020).
14. Про затвердження Правил роздрібною торгівлі непродовольчими товарами: Наказ Міністерства економіки України від 19.04.2007 р. № 104. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1257-07> (дата звернення: 22.12.2020).
15. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 № 1023-XII. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1023-12> (дата звернення: 12.12.2020).

16. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-ХІІ (Редакція станом на 21.12.2019). *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (дата звернення: 22.12.2020).
17. Про мови в Українській РСР: Закон УРСР від 28.10.1989 № 8312-ХІ: *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/8312-11> (дата звернення: 22.12.2020).
18. Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин: Закон України від 15.05.2003 № 802-ІV. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/802-IV> (дата звернення: 10.12.2020).
19. Про рекламу: Закон України від 03.07.1996 № 270/96-ВР. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-vr/ed19960703#Text> (дата звернення: 14.12.2020).
20. Проект закону «Про загальні засади та принципи реалізації мовної політики в Україні» від 04.07.2018 № 8550. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64346 (дата звернення: 22.12.2020).
21. Проект закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 09.06.2017 № 5670-д. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61994 (дата звернення: 22.12.2020).
22. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засади державної мовної політики» від 28.02.2018 № 2-р/2018. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-18#Text> (дата звернення: 10.12.2020).
23. Тараненко О.О. Мовна ситуація та мовна політика в сучасній Україні. *Мовознавство*. 2003. № 2–3. С. 30–56.
24. Тараненко О.О. Українська мова в сучасній Україні. *Культура слова*. 2000. № 53–54. С. 33–43.
25. Ткаченко О.Б. Українська мова: сьогодення й історична перспектива. Київ, 2014.
26. Українське меню у всіх закладах громадського харчування — рішення Київради. 2017. 05 жовтня. *Офіційний сайт Київської міської ради*. URL: <https://kmr.gov.ua/uk/content/ukrayinske-menu-u-vsih-zakladah-gromadskogo-harchuvannya-rishennya-kyuivradi> (дата звернення: 22.12.2020).
27. Уповноважений із захисту державної мови Тарас Кремінь — представникам бізнесу: ми ваші надійні союзники, партнери і друзі. 2020. 23 вересня. *Офіційний вебпортал Кабінету Міністрів України*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/upovnovazhenij-iz-zahistu-derzhavnoyi-movi-taras-kremin-predstavnikom-biznesu-mi-vashi-nadijni-soyuzniki-partneri-i-druzii> (дата звернення: 12.12.2020).
28. Шемшученко Ю.С., Горбатенко В.П. Законодавство про мови: хронологічний моніторинг, класифікація, понятійна основа. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ, 2008. С. 157–173. URL: http://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/movna_sit_49.pdf (дата звернення: 14.12.2020).
29. Якщо ваші права порушено. *Офіційний вебсайт Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів*. URL: http://www.consumer.gov.ua/ContentPages/Yakshcho_Vashi_Prava_Porusheno/85/ (дата звернення: 22.12.2020).
30. Besters-Dilger J. (2007). The Ukrainian Language in Education and Mass Media. *Harvard Ukrainian Studies. Ukrainian Philology and Linguistics in the Twenty-First Century*. Vol. 29. № 1–4. P. 257–293 (in Eng.)

REFERENCES

1. The law not of two but of three Ks (Kremlins – Kivalov – Kolesnichenko) was canceled. What is next? (01.03.2018). *Ukrinform*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2413727-zakonne-dvoh-a-troh-k-kremlakivalovakolesnichenka-skasovano-so-dali.html>. Retrieved December 10, 2020 (in Ukrainian).
2. Constitution of Ukraine. Article 10 (1996). *An Official Web Portal of the Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text>. Retrieved December 12, 2020 (in Ukrainian).

3. Lyvyns'kyi, V. (13.08.2019). Curt Woolhiser, the American researcher of Ukrainian and Belarusian: Ukraine combines the language situations of Ireland, Belarus, and Catalonia. Ukrinform. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2758841-kurt-vulgajzer-amerikanskij-doslidnik-ukrainskoi-ta-biloruskoi-mov.html>. Retrieved December 22, 2020 (in Ukrainian).
4. Marusyk, Taras. (17.05.2019). Ukraine has won a historical victory on the language-civilization frontline in war with Russia. *Radio Svoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29943834.html>. Retrieved December 12, 2020 (in Ukrainian).
5. Masenko, L. (2018). Language conflict in Ukraine: The ways to resolve it. *Ukrainian language* 2, 20–35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrm_2018_2_4. Retrieved September 20, 2019 (in Ukrainian).
6. Masenko, L. (2019). Language policy of Ukraine in 2017. *Ukrainian Language* 3, 20–35. DOI: doi.org/10.15407/ukrmova2019.03.040. Retrieved August 5, 2020 (in Ukrainian).
7. Masenko, L.T. (2005). *Ukrainian Language in Sociolinguistic Aspect. Dissertation Summary for the Doctor of Sciences in Philology Degree*. Kyiv (in Ukrainian).
8. On the National Development Program of the Ukrainian Language and Other National Languages in Ukrainian SSR until 2000. The Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukrainian SSR dated February 12, 1991: 41. *An Official Web Portal of the Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/41p-91-p#Text>. Retrieved December 22, 2020 (in Ukrainian).
9. On electronic commerce. Law of Ukraine dated September 3, 2015: 675-VIII. *An Official Web Portal of the Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/675-19-paran2#n2>. Retrieved December 10, 2020 (in Ukrainian).
10. On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the state language. Law of Ukraine dated April 25, 2019: 2704-VIII. *An Official Web Portal of the Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19>. Retrieved December 22, 2020 (in Ukrainian).
11. On the principles of language politics. Law of Ukraine dated July 3, 2012: 5029-17. *An Official Web Portal of the Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>. Retrieved December 12, 2020 (in Ukrainian).
12. On the Approval of the comprehensive measures for the development and functioning of the Ukrainian language. The resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated September 8, 1997: 99. *An Official Web Portal of the Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/998-97-p#Text>. Retrieved December 22, 2020 (in Ukrainian).
13. On the Approval of the Procedure for the conduct of trade activities and rules of trade on the consumer goods market. The Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated June 15, 200: 833. *An Official Web Portal of the Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/833-2006-p/ed20060615#Text>. Retrieved December 14, 2020 (in Ukrainian).
14. On the approval of the Rules of the Retail Trade in Non-Food Products. The order of the Ministry of Economy of Ukraine dated April 19, 2007: 104. *An Official Web Portal of the Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1257-07>. Retrieved December 22, 2020 (in Ukrainian).
15. On consumer protection. Law of Ukraine dated May 12, 1991: 1023-XII. *An Official Web Portal of the Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1023-12>. Retrieved December 12, 2020 (in Ukrainian).
16. On information. Law of Ukraine dated October 10, 1992: 2657-XII. *An Official Web Portal of the Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>. Retrieved December 22, 2020 (in Ukrainian).
17. On Languages in the Ukrainian Soviet Socialist Republic. Law of the Ukrainian Soviet Socialist Republic dated October 28, 1989: 8312-XI. *An Official Web Portal of the Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/8312-11>. Retrieved December 22, 2020 (in Ukrainian).
18. On the ratification of European Charter for Regional or Minority Languages. Law of Ukraine dated May 15, 2003: 802-IV. *An Official Web Portal of the Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/802-IV>. Retrieved December 10, 2020 (in Ukrainian).
19. On advertising. Law of Ukraine dated July 3, 1996: 270/96-BP. *An Official Web Portal of the Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-bped19960703#Text>. Retrieved December 14, 2020 (in Ukrainian).

20. On the general foundations and principles of a language policy in Ukraine. Draft Legislation dated July 4, 2018: 8550. *An Official Web Portal of the Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64346. Retrieved December 22, 2020 (in Ukrainian).
21. On ensuring the functioning of the Ukrainian language as a state language. Draft Law dated June 9, 2017: 5670-д. *An Official Web Portal of the Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61994. Retrieved December 22, 2020 (in Ukrainian).
22. Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated February 28, 2018: 2-p/2018/ in the case of the constitutional petition of 57 people's deputies of Ukraine upon conformity of the Law of Ukraine "On the principles of state language policy" to the Constitution of Ukraine. *An Official Website of the Constitutional Court of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-18#Text>. Retrieved December 10, 2020 (in Ukrainian).
23. Taranenko, O.O. (2003). Language situation and language policy in modern Ukraine. *Movoznavstvo* 2–3, 30–56 (in Ukrainian).
24. Taranenko, O. (2000). The Ukrainian language in modern Ukraine. *Linguistic Culture* 53–54, 33–43 (in Ukrainian).
25. Tkachenko, O.B. (2014). *Ukrainian Language: Today and in the Historical Perspective*. Kyiv (in Ukrainian).
26. Ukrainian menu in all public catering institutions – decision of the Kyiv City Council (05.10.2017). *An Official Website of the Kyiv City Council*. URL: <https://kmr.gov.ua/uk/content/ukrayinske-menyu-u-vsih-zakladah-gromadskogo-harchuvannya-rishennya-kyivrvady>. Retrieved December 22, 2020 (in Ukrainian).
27. The State Language Protection Commissioner communicated with business representatives: We are your allies, partners, and friends (23.09.2020). *An Official Website of the Cabinet of Ministers of Ukraine*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/upovnovazhenij-iz-zahistu-derzhavnoyi-movi-taras-kremin-predstavnikam-biznesu-mi-vashi-nadijni-soyuzniki-partneri-i-druzi>. Retrieved December 12, 2020 (in Ukrainian).
28. Shemshuchenko, Yu.S., Horbatenko, V.P. (2008). Language Legislation: Chronological monitoring, classification, and conceptual basis. *Language Situation in Ukraine: Between Conflict and Consensus*, 157–173. Kyiv. URL: http://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/movna_sit_49.pdf. Retrieved December 14, 2020 (in Ukrainian).
29. If your rights are violated. *An Official Website of the State Service of Ukraine on Food Safety and Consumer Protection*. URL: http://www.consumer.gov.ua/Content/Pages/Yakshcho_Vashi_Prava_Porusheno/85/. Retrieved December 22, 2020 (in Ukrainian).
30. Besters-Dilger J. (2007). The Ukrainian language in education and mass media. *Harvard Ukrainian Studies. Ukrainian Philology and Linguistics in the Twenty-First Century* 29, 257–293 (in English).

Статтю отримано 25.01.2020

Maryna Hontar, Candidate of Sciences in Philology,
Junior Researcher in the Department of Stylistics, Culture of Language, and Sociolinguistics,
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Hrushevs'kyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: hontar.m@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1768-2805>

THE LANGUAGE POLICY OF UKRAINE IN THE RETAIL AND SERVICES SPHERE

This paper explores how the language policy of Ukraine is established in the retail and services sphere. The analysis focuses on the Ukrainian legislation which regulates the use of the official language and other languages in advertising, product information, and services.

In the period of the Ukrainian state independence, the language use in the retail and services sphere is determined by Article 10 of the Constitution of Ukraine which lays down the basic principles for the operation of languages in Ukraine and the legislative documents which regulate customer-provider relationships and contain requirements for goods and consumer services.

The article states that information should be provided to the consumer in accordance with the language legislation requirements. The Law “On Languages in Ukrainian Soviet Socialist Republic” (1989) and especially the so-called “Kivalov – Kolesnichenko language law” did not guarantee Ukrainian citizens the right to receive information and to be served in the official language, i.e., in Ukrainian. The 2019 language law, Article 30, however, obliges all service providers to serve consumers and provide information about goods and services in Ukrainian.

Keywords: *sociolinguistics, language policy, retail and services sphere, Ukrainian language.*

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2021.01.036>

УДК 81'27

О.Г. РУДА, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики, Інститут української мови НАН України
вул. М. Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: olenaruda@yahoo.com
<https://orcid.org/0000-0003-2157-193X>

МОВНІ ЗАСОБИ АГІТАЦІЇ МОЛОДІ НА ВИБОРАХ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ 2019 року

У статті проаналізовано технологічні та власне лінгвальні способи налагодження комунікації з молоддю в межах президентської передвиборчої кампанії 2019 року в Україні. З'ясовано, що команді чинного Президента України Володимира Зеленського вдалося знайти «спільну мову» з електоральною групою від 18 до 29 років. Використання сучасних інтернет-каналів комунікації, різних її форм і жанрів, тактик комунікативного підлаштування стало запорукою успіху політичної сили на виборах.

Ключові слова: комунікація, соціальні мережі, фейсбук, передвиборча кампанія, вульгаризми, жаргон.

Комунікація між представниками різних поколінь: актуальність вивчення в Україні. Віртуалізація соціальної взаємодії кардинально змінила нашу реальність. Трансформації форм і змісту людської інтеракції не оминули й Україну. Так, влітку 2019 року 15,5 мільйона її населення охопила мережа «Фейсбук» (Facebook), майже 6,5 мільйона осіб є підписниками інстаграму (Instagram) [9].

Молодь сьогодні має домінуючий вплив на формування суспільної картини світу, що пов'язано з отриманням нею технічних переваг у сучасних цифрових реаліях. Згідно з загальнонаціональним дослідженням громадської думки, проведеним Київським міжнародним інститутом соціології в період з 8 по 20 серпня 2019 року, рівень користування інтернетом прямо залежить від віку: серед молоді віком до 30 років користувалися мережею 94%, у віковій групі 30–44 роки — 90%, у групі 45–59 років — 69%, у віці 60 років і старше — 30% [13]. Очевидно, що люди

Цитування: Руда О.Г. Мовні засоби агітації молоді на виборах Президента України 2019 року. *Українська мова*. 2021. № 1 (77). С. 36–49. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2021.01.036>

старшого віку демонструють повільніші темпи адаптації до інноваційних технологій, а відтак і нових соціальних практик. Цей факт серед інших визначає особливості сучасної комунікації між представниками різних поколінь.

Вік, вікова відстань між мовцями, а також стереотипи, що актуалізуються в міжгруповій комунікації, значно впливають на її перебіг, а також на результат — досягнення комунікативних цілей і задоволеність від спілкування [6: 9]. Від старших людей нерідко можна почути, що нове *покоління Z* (покоління, до якого належать особи, народжені в період між другою половиною 90-х рр. ХХ ст. та другою половиною 2000-х рр., відоме також як покоління інтернету [2]) не має потрібних комунікативних навичок. Молодь натомість підкреслює, що неповага з боку старших унеможлиблює спілкування.

Існують також стереотипи про байдужість, громадянську пасивність, здебільшого аполітичність сучасної молоді, яка почувається як риба у воді лише у віртуальному просторі. Що стосується демократичного інституту волевиявлення, то молодь воліє ігнорувати вибори, оскільки вважає політику нецікавою для себе сферою або цариною старшого покоління, у якій від молодих людей нічого не залежить [5]. Проте насправді багато юнаків і дівчат говорять про політику, дискутують, відкрито висловлюють свою громадянську позицію. У них є свої уявлення про ситуацію в країні та власні політичні вподобання. І в тому немає нічого дивного, адже молодь занурена в інформаційне поле завдяки новітнім комунікаційним каналам значно глибше, ніж старші люди. Безперечно, молоді люди читають інформаційні онлайн-ресурси, стежать за дискусіями і скандалами (*хайпами*, використовуючи слово, яке прийшло в наш лінгвокультурний простір лише кілька років тому) у соцмережах. Той, хто запропонує молодій особі звершення, пригоду, можливість проявити себе, може отримати велику вигоду. Якраз за цим принципом залучення і будуються майже всі дитячі та молодіжні організації різного ідеологічного спрямування.

Вивчення різних аспектів міжпоколінневої комунікації сьогодні актуальне для українських дослідників зокрема у зв'язку з перемогою на виборах Президента України в 2019 році Володимира Зеленського, за якого в першому турі проголосували 57% юнаків і дівчат віком від 18 до 29 років [11], а в другому турі — 80% представників наймолодшої групи виборців [10]. Його партія «Слуга народу» на парламентських виборах улітку того ж року стала лідером серед виборців усіх вікових груп, але найбільше — у групі наймолодших (18–29 років), де за неї проголосували 58,8% [12]. Соціологи фонду «Демократичні ініціативи» вивчили демографічні показники виборів і констатували, що Володимир Зеленський переміг би в першому турі виборів, якби участь у ньому брала лише молодь [10]. Такий результат дає підстави стверджувати, що політтехнологам команди чинного Президента вдалося знайти «спільну мову» з *поколінням Z*. А враховуючи той факт, що основним інформаційним

джерелом для осіб 18–29 років напередодні виборів стали інтернет-сайти (60%) і соціальні мережі (46%) [13], припускаємо проведення спрямованої прицільно на молодь комунікаційної кампанії, застосування сукупності заздалегідь продуманих, а також спонтанно застосованих заходів, процедур, технічних та інформаційних засобів.

Мета, предмет і методи дослідження. Нашою метою було з'ясувати та висвітлити використані в політичних цілях механізми налагодження комунікації з молоддю в межах президентської та парламентської передвиборчих кампаній в Україні в 2019 році. Були проаналізовані рекламні проекти політичної сили кандидата Володимира Зеленського у фейсбуці (<https://www.facebook.com/ze2019official>), сторінки в інстаграмі (<https://www.instagram.com/zeteam2019>), ютуб-, телеграм- і вайбер-канали (<https://www.youtube.com/channel/UCp2zBKrqP0ZQF6RN4RJtF2Q> і https://t.me/ze_team2019), твітер-сторінка (https://twitter.com/zeteam_official) «Зе!команди» (так себе назвали люди з оточення пана Зеленського і його прихильники), офіційний сайт партії «Слуга народу» (<https://ze2019.com>) й особиста сторінка чинного Президента у фейсбуці (<https://www.facebook.com/zelenskiy95>) у період із початку 2019 р. до моменту завершення передвиборчої кампанії. Ці інтернет-сторінки та канали мали велику кількість підписників. Тільки інстаграм-сторінка «Зе!команди» в передвиборчий період залучила близько 8 мільйонів підписників, а цей ресурс для українців віком до 30 років став соцмережею номер один [9].

Окрім технологічних прийомів привернення уваги й залучення, нас зацікавив дискурс, який вибудовували технологи кампанії для завоювання симпатій молодих виборців. Ми насамперед зосередилися на мовному складникові передвиборчої риторики представників цього політичного проекту й мали змогу реконструювати основні повідомлення (так звані меседжі), призначені саме для виборців молодшого покоління. За допомогою контент-аналізу та інтегративного дискурсивного аналізу ми спробували виявити логіку адресанта та простежити її реалізацію в мовній структурі тексту, а також виокремити прагматичні компоненти висловлень.

Передвиборча риторика кандидата Володимира Зеленського і його партії «Слуга народу». Успіх на виборах чинному українському Президенту і його команді принесло використання цілого комплексу виборчих технологій — починаючи від створення іміджу кандидата (його професія, ампуа, вік, вигляд, голос), знятого заздалегідь фільму «Слуга народу», у якому він зіграв роль простого вчителя Голобородька, обраного народом Президентом України, і завершуючи ставкою на розважальні телевізійні шоу та решту аудіовізуальної продукції як головний ресурс створення іміджу. Серед решти прийомів — назва партії («Слуга народу»), назва команди кандидата («Зе!команда»), зелений колір графічного оформлення рекламної кампанії.

Ідеологічний складник передвиборчої риторики «Зе!команди» був не яскраво вираженим. Ця нова політична сила не пропонувала жодної зміни політичного й економічного устрою держави або ж нового вектору

розвитку тощо, хоча наративи кандидата та його команди були побудовані навколо поняття *змін*. Головна настанова полягала в тому, щоб змінити «старих» політиків, які наділялися найгіршими якостями — корупційністю, жадібністю, неефективністю, — на «нових». Йдеться про те, що метафорично називають *dog whistle* (з англ. «собачий свист») [14] — популістські повідомлення, які не діють на обізнаних громадян, але звучать переконливо для тих, хто не володіє інформацією. «Корупція в Україні досягає критичного рівня, тому головним пунктом програми Зеленського є антикорупційні реформи, тісна співпраця з МВФ, позбавлення президента, депутатів і суддів імунітету та виведення суду з-під політичного впливу», — так описувала команда кандидата його політичну програму, яка, по суті, жодним пунктом не відрізнялася від програм решти кандидатів і проголошуваних цілей чинним тоді Президентом України.

На гачок недобросовісних політтехнологів найбільше ризикують потрапити молоді виборці, які зважаючи на вік і невеликий досвід ще не мали змоги розібратися в політичних, економічних та соціальних процесах у країні, не накопичили бодай трохи відомостей про одіозних діячів у політиці, тож на віру приймають будь-яку інформацію від симпатичних їм кандидатів.

«Фальшиву дійсність» можна створити за допомогою надання іншого змісту явищам, фактам, подіям, зокрема й через інше їх позначення. Юрій Левін у праці «Про семіотику викривлення істини» [3] описав універсальні прийоми, які забезпечують бажані для адресанта ефекти мовленнєвого впливу. Наприклад, коли з образу ситуації вилучаються події чи об'єкти (замовчування, напівправа) або навпаки, у свідомість вводиться образ ситуації з подіями та предметами, яких не було. Застосування цих та інших способів структурування дійсності спостерігаємо і в політичному дискурсі напередодні виборів. «Чинна влада в агонії робить ставки на чорних політтехнологів. Головна ціль яких — розкол суспільства країни за допомогою негативу, фейків та викидів в соціальні мережі брехливих новин», — превентивно звинувачувала «Зе!команда» політичних опонентів.

У програмах кандидата в Президенти Володимира Зеленського і партії «Слуга народу» знаходимо чимало загальних фраз про об'єднання та згуртованість, що репрезентують маніпулятивну тактику солідаризації: напр., «Разом створюємо країну мрії!». Йшлося і про відсутність ієрархії («Кожен з нас президент»), «мову рівності» («Ми не ділимо людей на лівих та правих. Не ділимо людей на україномовних чи російськомовних, на тих чи інших. Ми просто всі разом: всі думаємо однією мовою — мовою рівності!»). Пафос, який закидали чинному тоді Президентові Петру Порошенку з його передвиборчим гаслом «Армія! Мова! Віра!», і гіперболізація були не меншою мірою властиві й риториці кандидата в Президенти Володимира Зеленського. Наприклад:

«Завжди! Команда Зеленського переможе і завжди буде перемагати!»;
«Головна подія березня — вже сьогодні! Вихід нового сезону серіалу “Слуга Народу — 3”»;

«Головна подія країни — Дебати!»;

«День Зе! День виборів! День, до якого ми готувались, як здається, все життя!».

Водночас застосовувалися маніпулятивні тактики дискредитації опонентів. Яскравим прикладом їх використання стало «вкидання» у передвиборчий дискурс номена «барига» на позначення чинного на той час Президента (БАРИГА, -и, ч. 1. крим. (із жаргону кримінальних злочинців) Перекупник краденого. БСРЖ, 52; СЖЗ, 16; ЯБМ 1, 7. 2. жрм (жаргонізована розмовна мова); нехвальн. (нехвальне) Продавець, торговець, бізнес якого оцінюється як недостойний. БСРЖ, 52. 3. мол. (із загальномолодіжного жаргону) Бізнесмен, який робить не дуже великі гроші. ПСУМС, 6 [8: 41]).

Комунікація з молоддю: канали, прийоми, основні повідомлення. Комунікація «Зе!команди» з електоратом була дуже лаконічною, водночас дієвою. Велася вона різними каналами, і телебачення з них не було основним. Переважали цифрові канали, реклама на білбордах і зустрічі з групами молоді в регіонах. Головною її відмінністю від занурених у рефлексію та опис політичних положень кампаній інших політиків і політичних сил було безпосереднє звернення нібито до кожного виборця із закликом до простої дії. «Стань моєю командою! Змінити країну можна тільки разом з тобою! Я їду! Ти зі мною?» — бадьоро сповіщав у відеозверненні, викладеному на ютубі й у фейсбуці, кандидат у Президенти Володимир Зеленський. Білборди зображали святково вбраних молодих людей та інформували, що «Молодь йде на вибори. Зе!ситуація».

Так «Зе!команда» вступила в активний діалог із молоддю. Дієвий спосіб викликати бажання молодого виборця прийти на вибори — це показати, що такі ж студенти, як і він, із різних регіонів України вже зробили свій вибір. Саме тому команда шоумена «запустила», за її визначенням, «челендж» (з англ. *challenge*) «Я голосую за Зеленського, а ти?», а також «Я їду на вибори, а ти?». Суть цієї акції полягала в публікації запитання на вибори, записаного з населеного пункту України, але обов'язково зі словами, згаданими вище. Врешті було створено естафету, яку «підхопили» користувачі фейсбуку і яка завдяки поширенню (*репостам*) стала масовою.

Комунікація політичної сили з молоддю не зводилася лише до обговорення сучасних молодіжних захоплень, а була також спрямована на проблему працевлаштування в Україні. Обговорення проблем української молоді фокусувалося на причинах, які змушують молодих людей виїжджати за кордон — принаймні про це свідчить зміст багатьох зустрічей Володимира Зеленського з представниками молодіжних організацій і груп, зафільмованих і викладених у широкий доступ на ютубі. Були також створені і програмні продукти, наприклад, онлайн-платформа LIFT (lift.net.ua) для пошуку роботи чи презентації ідей, популяризованих під гаслом «Соціальний ліфт відкрито».

Завоювати серця молодого виборця, який ще шукає свій шлях у житті й готовий прислухатися до досвіду успішних людей, покликані були від-

верті життєві історії, особисті спогади кандидата — сумніви, вагання, емоції, якими Володимир Зеленський ділився із широким загалом у твітері за тегом *#зеправила_життя* (звернімо увагу на російську мову викладу — певно, мову щоденного використання — як підкреслення відвертості й ширості). Наприклад:

«Я уже понимаю, насколько жизнь коротка, потому что после 30-ти годы просто полетели. И, боюсь, дальше будет только быстрее. Поэтому хочу одного: успеть сделать много хорошего, чтобы оставить яркий след»;

«До появления сына мы с женой боялись, что нашу любовь к дочери придется разделить, что мы станем кого-то из детей любить больше. На самом деле, ты не делишь любовь на двоих, просто ее становится в два раза больше».

З огляду на сферу своєї діяльності зброєю у політичній боротьбі Володимир Зеленський обрав *гумор*, здатний перетворити будь-яку серйозну дискусію на обмін жартами, допомогти уникнути відповіді на пряме запитання і водночас розважити публіку. Так, зокрема, сталося з флешмобом *«Я клоун і я цим пишаюся»*, який політтехнологи «запустили» в інстаграмі через навалу невисоких оцінок компетенції Зеленського як політика. Кандидат у президенти закликав людей писати в соцмережах свої історії, указуючи розміри своїх пенсій, зарплат, і підписувати хештегом *#яклоун* (*«Вони мають нас за клоунів. Нас 40 мільйонів. Розкажи свою історію»*). Загалом увесь перевиборчий дискурс, який своїм багатоголоссям мало нагадував обговорення політичного порядку денного, а швидше розважальне шоу, дав підстави дослідникам порівнювати кампанію Володимира Зеленського з карнавальним дійством. «Ключовою постаттю на карнавалі є блазень, а кульмінаційною подією — його увінчання, тобто коронація, тобто перетворення блазня на карнавального короля. Як театральнo-видовишне дійство, але без поділу на сцену і зал, на акторів і глядачів, карнавал затягує у свій вир найширші народні маси, він є беззастережно антиєрархічним і антиелітарним. <...> Задля сміху карнавал не гребує нічим, зокрема й такими засобами, як мімічно-жестові та словесні непристойності [1].

Якщо порівняти фейсбук-сторінки Володимира Зеленського і його команди зі сторінками інших кандидатів у президенти (Петра Порошенка, Юлії Тимошенко та ін.), то можна побачити чітку закономірність: Володимир Зеленський зробив акцент на взаємодії з аудиторією через саркастичні відеозвернення, фото з гумористичним підтекстом, організацію різних флешмобів (напр., *#мояулюбленастаття*), тоді як політики «старої школи» намагалися дотримуватися офіційності та лаконічності у своїх дописах.

Комунікація з молоддю: орієнтування на цільову аудиторію (таргетування). Наприкінці січня 2019-го передвиборча програма Володимира Зеленського була розібрана рекламниками на цитати, для кожної з них було створено ілюстрацію, і розпочалося диференційоване поширення повідомлень серед різних груп населення. Тож люди віком 35–54 роки могли бачити, що Володимир Зеленський переймається проблемами екології:

«Екологія країни — це інвестиція в майбутні покоління». Водночас політик пропонував приєднатися до обговорення його передвиборчої програми. Симпатії громадян цієї ж вікової групи намагалися завоювати «формуванням прозорого ринку землі». А ось людям віком 55–65 і старше були адресовані повідомлення від Володимира Зеленського про «гідне пенсійне забезпечення» і «перехід від солідарної до накопичувальної пенсійної системи». Молодим підприємцям обіцяли «державну підтримку і рік пільгового оподаткування», «найкращі умови для ІТ-спеціалістів». Не обійшли увагою і молодих жінок.

Переважно молодь (18–24 років) отримала в соцмережах такі повідомлення:

«Повна відкритість діяльності влади і автоматизація публічних процесів, зведення всього функціонування держави до розмірів смартфона»;

«Послуги, які можуть надаватись електронно, будуть впроваджуватись першочергово».

Напередодні другого туру виборів молодь закликали «не бути “німими”» («Не стань одним із 3 мільйонів “німих”»); пояснювали, як змінити місце голосування; кликали стати спостерігачем; поставити запитання Володимиру Зеленському; ліпити брендовані наліпки; розповідали про чорний піар у політиці; пропонували подивитися інтерв'ю Володимира Зеленського й навіть робити селфі на дільниці. Найбільшим недоліком молоді, з яким команда взялася боротися, визначено лінощі: «А вам ліньки іти на вибори? Дивіться новий випуск ... та відправляйте його друзям та знайомим, яким лінь».

Відеоролик, яким кандидат у президенти Володимир Зеленський викликав чинного главу держави Петра Порошенка на стадіон для проведення передвиборчої дискусії, поширювався в першу чергу серед молоді 18–24 років і значно менше був розрахований на аудиторію 24–34 років. Та й саме відео дискусії на сцені стадіону, у якій Володимир Зеленський ставив одне за одним звинувачувальні запитання, не даючи змоги на них відповідати (пам'ятаємо: хто ставить запитання — того і влада, яка, на думку молодшого покоління, в комунікації завжди належить старшим (контроль спілкування) [6: 47]), активно поширювалося саме серед наймолодшої аудиторії.

Таргетування (прицільне адресування певного повідомлення вузькій групі населення) здійснювалося і для студентів окремих закладів вищої освіти. Напередодні і в самий день голосування в межах другого туру президентських виборів диджитал-штаб Володимира Зеленського оприлюднив серію рекламних оголошень у соцмережах. У публікаціях відраховували час до початку виборів, а потім — до їх закінчення. Лічильники до кінця голосування показувалися студентам віком 18–24 років у різних містах. Повідомлення мало такий зміст: «Студенти, залишилось ... годин, щоб змінити майбутнє. Вони впевнені — ви не прийдете. Вони вважають — вас можна ігнорити. Вони голосують, щоб залишити усе, як є. Прийди проголосуй. Не залишай зміни на потім».

У цьому вбачаємо намагання зіграти на властивому молоді всіх часів духу спротиву, бажанні несподівано вчинити не так, як від них очікують дорослі, виявити нестандартну й нестереотипну поведінку. Звернемо увагу й на використання дихотомії «ми» — «вони», у якій «вони» — це дорослі, «*терті політичні калачі*», які обманюють, ігнорують інтереси та вибір молодого електорату, а «ми» — це ті, хто кидає виклик «старим дорослим». (Тож не спонтанною, а заздалегідь заготовленою була репліка Володимира Зеленського під час стадіонної дискусії з Петром Порошенком, яка стала мемом: «*Я не ваш опонент, я ваш вирок*»). «*Нам набридло бути ніким, наш голос дійсно може змінити все — 21 квітня ми розбудимо нашу країну!*» — пише «Зе!команда» у твітері. А також у фейсбуці: «*Не дайте вкрасти ваш голос*».

Маніпулятивні прийоми, використані під час інтеракції з молоддю. У політичному дискурсі опозиція «свій» — «чужий» є основою аксіологічного поділу позицій «друг» — «ворог», «добре» — «погано», «прийнятно» — «неприйнятно». Займенники *я, ми, мій, наш, свій* указують на прихильників певної «правильної» ідеології; *вона, він, вони, її, його, їх* — «неправильної». Усі об'єкти політичного життя отримують полярні оцінки: у діях «ворога» підкреслено підступність, брехливість, а «свої» дії позиціонуються як відкриті, ефективні, мудрі. Наявність ворога робить політику набагато видовищнішою і зрозумілою, дозволяє аудиторії ідентифікувати себе з мовцем, а мовцю зблизитися з аудиторією. Так, гасла президентської кампанії Володимира Зеленського «*Зробимо їх разом!*» і парламентської кампанії партії «Слуга народу» «*Зробимо їх знову!*» викликали численні дискусії в суспільстві навколо змісту заклику та ідентифікації осіб, позначених займенником *вони*.

Повідомлення виразніші, коли підкріплені покликаннями на авторитет. Але хто або що для сучасної молоді є авторитетом — питання риторичне. Тож політтехнологи «Зе!команди» пішли іншим шляхом, звернувшись до (анти)героїв мультсеріалів, знайомих молодим людям із дитинства. Це персонаж мультсеріалу «Футурама», невдаха з браком інтелекту й виховання розвізник піци Фрай, і Гомер Сімпсон — один із головних персонажів мультсеріалу «Сімпсони», грубий, товстий, лисий і не дуже розумний батько родини. Виборцям віком 18–24 років і частково групі 25–34-річних цілеспрямовано надсилали зображення цих двох персонажів із підписом «*Ти не підеш голосувати*». У такий спосіб «Зе!команда» вирішила використати тему конфлікту двох поколінь, водночас наочно продемонструвати, як пасивність людей, перекладання відповідальності за свій вибір на когось іншого згодом завжди призводять до втрати шансу на кращі зміни в житті. «*Якщо ти не проголосуєш, то проголосують за тебе*», — звертається Володимир Зеленський до молоді в іншому відеоролику.

Того, на кого може рівнятися сучасна молодь, усе ж було віднайдено — це успішний винахідник і мільярдер Ілон Маск. Хоча і йому технологи політичної сили кидають виклик своїми «інноваційними» обіцянками:

«Держава в online. Реєстрація бізнесу в два кліка, вибори президента і референдум на блокчейн тепер будуть доступні за допомогою смартфона. Як тобі таке, Ілон Маск?».

Справді, волевиявлення намагалися зобразити як важливу і водночас дуже просту дію («*А все ж так просто — йдеш і голосуєш!*» та «*Година в черзі, 5 кроків до Країни Мрій*»). Для голосування на виборах навіть було використане порівняння із селфі — дією, зрозумілою і близькою всім сучасним молодим людям: «*Важлива участь кожного! Великі справи починаються з малого: з одного голосу, кроку, селфі*».

Наведені приклади використаних для побудови передвиборчого дискурсу маніпулятивних тактик і прийомів переконують у тому, що підпорядковані вони стратегії, яка дозволяє нівелювати соціолінгвальні відмінності між комунікантами, — комунікативному підлаштуванню.

Мовний вимір комунікації з молоддю. Тактики конвергенції, використовувані в передвиборчій кампанії команди Володимира Зеленського, насамперед полягали в уподібненні манери висловлення і мови до «молодіжних», що продиктовано уявленням, нібито подібність мовної поведінки робить мовця більш привабливим для співрозмовника [6: 18–19]. Тож політтехнологи команди Володимира Зеленського вдалися до:

- Залучення в мовлення лексики з інтернет-простору та сфери новітніх технологій. Наприклад, люди старшого віку були позбавлені можливості оцінити обіцянки «*диджиталізації країни*» або «*держави в online*», «*референдуму на блокчейн*». Ба більше, такі пункти програми, як «*Реєстрація бізнесу в два кліка, вибори президента і референдум на блокчейн тепер будуть доступні за допомогою смартфона*», могли їх просто налякати через нерозуміння суті понять.

- Використання іншомовних запозичень, які увійшли в український мовно-культурний простір унаслідок глобалізації і майже повністю витіснили питому лексику: «*До кінця виборів лишилась 1 година! Так що, хто ще не встиг — GO-GO-GO на виборчу дільницю!*»; «*Запускаємо челендж по захисту 2-го туру виборів Президента*».

- Застосування неформальних молодіжних форм звертання, зокрема на ім'я. Наприклад: «*CHALLENGE від Жеки КОШОВОГО: Ставай спостерігачем!*» (йдеться про Євгена Кошового); «*Русік говорить з виборцями, які прийшли віддати свій голос за свого Президента*» (йдеться про особу на ім'я Руслан).

Така настанова мала успіх: у коментарях на особистій фейсбук-сторінці Володимира Зеленського дописувачі зверталися до нього, використовуючи згубилу форму імені Володимир «*Вован*» — нібито до найближчого друга.

- Використання усічених граматичних форм, характерних для сленгового мовлення: «*ігнорити*» замість «*ігнорувати*», «*універ*» замість «*університет*».

- Використання мовної гри: обігрування в графічних продуктах і дописах двох перших літер прізвища кандидата («*Володимир Зеленський:*

Зелене світло на пост Президента!»); творення okazіоналізмів із використанням цього квазіпрефікса («*Зе!команда*», «*#зборд*», «*Зе!день*», «*Зе!-ситуація*», «*Весною все буде Зешибісь*»).

• Використання графічних можливостей електронної комунікації — хештегів, стікерів, емодзі тощо (напр., «*підняти студентську 🙌*»).

• Експлуатування прецедентних висловлень: «*Дорогу молодим!*» тощо.

Хоч оприлюднена сума бюджету на передвиборчу кампанію кандидата Володимира Зеленського й партії «Слуга народу» не дають підстав сумніватися в доброму кадровому забезпеченні виборчого штабу політичної сили, та все ж кількість **правописних помилок** у дописах, поширюваних усіма комунікаційними каналами, вражає. Припускаємо, що аж така «неграмотність» і Президента, і його представників була навмисне використана в межах стратегії комунікативного підлаштування, покликаної продемонструвати подібність мовлення кандидатів до мовленнєвої поведінки «простого народу».

Зауважуємо свідоме використання в передвиборчій риторичі політичної сили **лексико-стилістичних засобів зниження реєстру мовлення** (зокрема звертання до чинної влади в особі Президента «*Думай_Те*» — нібито на «Ви», проте підкреслено бажання звертатися на «ти» як прояв неповаги), вульгаризмів (у розміщеному на білбордах слогані «*Весна покаже, хто де крав*» прочитується алюзія на вульгаризм «*Весна покаже, хто де срав*»; «*Постав галочку — закрій їм лавочку!*» («закривати (закрити) лавочку, вульг. — припиняти якесь заняття, яку-небудь справу» [7: 164]); «*Весна прийде — саджати будемо*» (лексема саджати в розмовному мовленні має також значення «ув'язнювати, позбавляти волі»), а також **кримінального жаргону**. Згадувані вище гасла передвиборчих кампаній «*Зробимо їх разом!*» і «*Зробимо їх ще раз!*» можна пояснити, звернувшись до словника жаргонізмів. Леся Ставицька, покликаючись на «Великий словник російського жаргону», подає такі визначення лексеми з позначками «крим.» і ЯБМ («мова блатних, мова мафіозі»): *ЗРОБИТИ*, -блю, -биш, док.; крим. 1. що. Вчинити злочин (як правило, крадіжку). БСРЖ, 531; СЖЗ, 48; ЯБМ, 2, 326. 2. кого. Побити когось. БСРЖ, 531; ЯБМ, 2, 326. 3. кого. Убити когось. БСРЖ, 531 [8: 126–127].

У комунікації «Зе!команди» з виборцями кримінальній лексиці відведене чільне місце. Окрім розглянутого головного гасла з вуст представників цієї політичної сили невимушено звучали жаргонізми, які походять із мови злочинців: «*решали*» (з рос. «*решало*» у тлумачному словнику Ігоря Мостицького: а) крим. учасник кримінального угруповання, який займається вирішенням гострих питань; б) жарг. людина, яка вирішує будь-яке питання [4]); «*зашквар*» (сором; «зашкваритися» — осоромитися); «*чорт*» (людина, яка не має ваги (авторитету) серед злодіїв (як правило, наркоман) [там само]).

Мовне буття жаргону суголосне за своєю суттю сміховій культурі карнавалу. То чи варто дивуватися, що молоді сподобався заклик «Зе!команди»

«Зробимо їх разом!»? За задумом копірайтерів цієї політичної сили, дискурсові красивого слова, літературному стандарту інших кандидатів — зокрема чинного тоді Президента Петра Порошенка, риторика якого начебто приховує банальну брехню, лукавство, витончене маніпулювання людською свідомістю та поведінкою, — протиставлено жаргонний дискурс, який «попри гвалтування мовних смаків, є все-таки адекватом дійсності, іноді страхітливою за найекстремальніший жаргонний ряд» [8: 14].

У вибудованому командою кандидата в президенти передвиборчому дискурсі зауважуємо також використання дивергенційної тактики *лінгвального шокування*, а саме мовну гру з уживанням табуйованої в суспільстві пейоративної лексики. Так, у циклі відеороликів від «Зе!команди», розміщених на ютубі та у фейсбуці, мовлення вже не дуже молодого ведучого уподібнюється багатому на сленг молодіжному мовленню (напр., зрозуміле молоді звертання: «*Влом їти голосувати?*») і рясніє пейоративною лексикою («*Студентам пох?*», «*Непроєвибори*» — назва серії відео).

Частина суспільства сьогодні нажахана перспективою такого владного нарративу в Україні, адже кримінальний жаргон і раніше, і досі лишається з огляду на суцільну гулагізацію всього радянського простору потужним джерелом загальноновживаного вокабуляру. Мовці можуть навіть не усвідомлювати походження того чи того слова, яке вони використовують у щоденному мовленні. Інтерес до кримінальної культури існував у всі часи через притаманний їй архетип романтики: втечу від умовностей, прорив до свободи, в якій людині не потрібно залежати від історичного, економічного та культурного контексту. Проте сьогодні кримінальна субкультура, яка пропагує відповідні постулати життя, стала потрібним товаром і інтенсивно поширюється як еталон «справді народної культури».

Висновки. Політична реклама й застосування маніпулятивних технологій у соціальних мережах є новим викликом для України та українців. По-перше, завдяки здатності цих комунікаційних каналів диверсифікувати обсяги й зміст повідомлень: доносити до одних груп населення одні повідомлення, а до інших — інші. Розмиті та вкрай скупі обіцянки Володимира Зеленського під час виборчих перегонів дали змогу кожному вкласти в них власні сподівання.

Мобілізувати молодь, можливо, і непросто, але її дуже легко переконати в чомусь, створюючи відчуття прямого контакту та діалогу. З огляду на цю перевагу віртуальної інтеракції диджитал-кампанія нового Президента України була справжньою знахідкою. Запорукою успіху Володимира Зеленського та його партії «Слуга народу» на виборах стало передусім налагодження комунікації з наймолодшим електоратом. Для цього технологи політичної сили вдалися до сукупності заздалегідь продуманих, а також спонтанно вжитих заходів, процедур, технічних та інформаційних засобів. Серед них: демонстрація уваги до молоді загалом і їхніх проблем зокрема; запит на поради й допомогу від молодіжного електорату; надання можливостей проявити себе в інших сферах, не тільки в навчанні; використання сучасних каналів комунікації, а також ново-

модних її трендів у вигляді флешмобів, хештегів, блогів, влогів, стікерів тощо; використання тактик комунікативного підлаштування, зокрема лінгвального уподібнення; метафоризація і мовна гра в риторичі; врешті, маніпулювання фактами й поняттями. Таргетування в соціальних мережах, здебільшого у фейсбуці, лише посилило бажаний ефект. А масові оголошення, скеровані прицільно на молодь, дали змогу мобілізувати цю категорію виборців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойченко Олександр. Висміяти коміка? (09.12.2019). *Zbruc*. URL: <https://zbruc.eu/node/94090> (дата звернення: 27.11.2019).
2. Коростіль Л.А. Покоління Z: пошук способів педагогічної взаємодії. *Народна освіта. Електронне наукове фахове видання*. 2018. № 1(34). URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=5229 (дата звернення: 27.11.2019).
3. Левин Ю. О семиотике искажения истины. *Информационные вопросы семиотики, лингвистики и авторского перевода*. 1974. № 4. С. 108–117.
4. Мостицкий И. Универсальный дополнительный практический толковый словарь. 2005–2012. URL: <https://rus-mostitsky-universal-dict.slovaronline.com> (дата звернення: 20.12.2019).
5. Плахта Дмитро. Як стимулювати молодь до голосування? (26.11.2015). *День*. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobyci/yak-stymulyuvaty-molod-do-golosuvannya> (дата звернення: 20.12.2019).
6. Романов А.Ю. Межпоколенческая коммуникация. Москва, 2009.
7. Словник української мови: в 11 т. Київ, 1970–1980. Т. 3.
8. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови. Київ, 2003.
9. Топ-25 сайтів уанета за июль. ЦИК перескочил сразу 223 позиции, а OLX подвинул «Розетку». (07.08.2019). *AiN*. URL: <https://ain.ua/2019/08/07/top-25-sajtov-uaneta-ijul-2019> (дата звернення: 20.12.2019).
10. Хто за кого проголосував: демографія Національного екзит-полу'2019 другого туру президентських виборів. (06.05.2019). *Сайт Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва*. URL: <https://dif.org.ua/article/khto-za-kogo-progolosuvav-demografiya-natsionalnogo-ekzit-polu2019-drugogo-turu-prezidentskikh-viboriv> (дата звернення: 20.12.2019).
11. Хто за кого проголосував: демографія Національного екзит-полу'2019 першого туру президентських виборів. (08.04.2019). *Сайт Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва*. URL: <https://dif.org.ua/article/khto-za-kogo-progolosuvav-demografiya-natsionalnogo-ekzit-polu> (дата звернення: 20.12.2019).
12. Хто за кого проголосував: демографія Національного екзит-полу на парламентських виборах-2019. (30.07.2019). *Сайт Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва*. URL: <https://dif.org.ua/article/khto-za-kogo-progolosuvav-demografiya-natsionalnogo-ekzit-polu-na-parlamentskikh-viborakh-2019> (дата звернення: 20.12.2019).
13. 100 днів після президентських виборів: оцінки та очікування громадян. (28.08.2019). Сайт Київського міжнародного інституту соціології. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=889&page=2> (дата звернення: 20.12.2019).
14. Dog whistle (politics). *Wikipedia*. URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/Dog_whistle_\(politics\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Dog_whistle_(politics)) (дата звернення: 20.12.2020).

REFERENCES

1. Boichenko, O. (09.12.2019). Make fun of a comedian? *Zbruc*. URL: <https://zbruc.eu/node/94090>. Retrieved November 27, 2019 (in Ukrainian).
2. Korostil', L.A. (2018). Generation Z: Finding ways of pedagogical interaction. *Public Education. Scientific Professional Online Publication* 1 (34). URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=5229. Retrieved November 27, 2019 (in Ukrainian).
3. Levin, Yu. (1974). On the semiotics of the distortion of truth. *Informational Issues of Semiotics, Linguistics, and Author's Translation* 4, 108–117 (in Russian).

4. Mostitskii, I. (2005–2012). *Universal Supplementary Practical Explanatory Dictionary*. URL: <https://rus-mostitsky-universal-dict.slovaronline.com>. Retrieved December 20, 2019) (in Russian).
5. Plakhta, D. (26.11.2015). How to encourage the youth to vote? *Day*. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobnyi-yak-stymulyuvaty-molod-do-golosuvannya>. Retrieved December 20, 2019 (in Ukrainian).
6. Romanov, A.Yu. (2009). *Intergenerational Communication*. Moscow: Librokom Publishing House (in Russian).
7. Dictionary of the Ukrainian Language, 11 vols. (1970–1980), vol. 3. Kyiv: Naukova Dumka (in Ukrainian).
8. Stavys'ka, L. (2003). *Short Dictionary of the Ukrainian Slang*. Kyiv: Krytyka (in Ukrainian).
9. Top 25 sites of the UA net for July. The CEC jumped 223 positions at once, and OLX moved the *Rozetka*. (07.08.2019). *AIN*. URL: <https://ain.ua/2019/08/07/top-25-sajtov-uaneta-ijul-2019>. Retrieved December 20, 2019 (in Russian).
10. Who voted for whom: Demographics of the 2019 National Exit Poll in the second round of the presidential election. (06.05.2019). *Website of the Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation*. URL: <https://dif.org.ua/article/khto-za-kogo-progolosuvav-demografiya-natsionalnogo-ekzit-polu2019-drugogo-turu-prezidentskikh-vivoriv>. Retrieved December 20, 2019 (in Ukrainian).
11. Who voted for whom: Demographics of the 2019 National Exit Poll in the first round of the presidential election. (08.04.2019). *Website of the Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation*. URL: <https://dif.org.ua/article/khto-za-kogo-progolosuvav-demografiya-natsionalnogo-ekzit-polu>. Retrieved December 20, 2019 (in Ukrainian).
12. Who voted for whom: Demographics of the National Exit Poll in the 2019 parliamentary elections. (30.07.2019). *Website of the Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation*. URL: <https://dif.org.ua/article/khto-za-kogo-progolosuvav-demografiya-natsionalnogo-ekzit-polu-naparlamentskikh-vivorakh-2019>. Retrieved December 20, 2019 (in Ukrainian).
13. 100 days after the presidential election: Assessments and expectations of the citizens. (28.08.2019). *Website of the Kyiv International Institute of Sociology*. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=889&page=2>. Retrieved December 20, 2019 (in Ukrainian).
14. Dog whistle (politics). *Wikipedia*. URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/Dog_whistle_\(politics\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Dog_whistle_(politics)). Retrieved December 20, 2020.

Статтю отримано 01.02.2020

Olena Ruda, Candidate of Sciences in Philology,
Senior Researcher in the Department of Stylistics, Culture of Language, and Sociolinguistics,
Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine
4 Hrushevs'kyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: olenaruda@yahoo.com
<https://orcid.org/0000-0003-2157-193X>

LANGUAGE MECHANISMS OF POLITICAL CAMPAIGNING AMONG THE YOUTH IN THE 2019 PRESIDENTIAL ELECTION IN UKRAINE

This article looks into the linguistic mechanisms designed to establish communication between the presidential candidate Volodymyr Zelens'kyi and the youth in the 2019 Ukrainian election campaign.

The young voters, who are less familiar with the political, economic, and social processes in the country due to their age and little life experience are at risk of falling victim to political technologists.

The article examines Zelens'kyi's political projects on Facebook, Instagram, YouTube, Telegram, and Viber channels, the Twitter page of his campaign stuff, and the personal Facebook page. Aside from technological techniques, the paper focuses on the discourse of the election campaign built by the technologists to win the favor of young voters. It examines a linguistic component of the election rhetoric of this particular political project and reconstructs the main messages addressed to the youth. A complex of special linguistic methods has been applied to the texts,

e.g., content analysis, discourse analysis, and critical discourse analysis, which helps “to decipher” the ideological components.

Successfully selected channels, practices, and methods of virtual communication, “correct” messages, and manipulative methods of the language use of the election campaign waged by Zelens’kyi, e.g., the clash of two generations theme, were converted into the votes “in favour” for the previously inactive electoral group.

Convergence tactics were used to adjust the language to the younger generation. These include the use of vocabulary from the Internet and the latest technologies, borrowings, informal youth forms of address, slang forms, language games, graphic capabilities of electronic space, in particular hashtags, stickers, and emojis.

Keywords: *communication, social networking, targeting, Facebook, vulgarisms, slang.*

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2021.01.050>

УДК 81'37

В.М. ТРУБ, доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики, Інститут української мови НАН України
вул. М. Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: trub44@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-5955-2569>

АКТИВНИЙ СЛОВНИК ЛЕКСИЧНОЇ СПОЛУЧУВАНОСТІ ЯК ЗАСІБ ОПТИМІЗАЦІЇ ОВОЛОДІННЯ МОВОЮ

У статті описано структуру активного російсько-українського словника сполучуваності іменників. Принципи укладання словника ґрунтуються на використанні відомого апарату лексичних функцій з урахуванням специфіки двомовного словника. Завдання словника полягає в системному відображенні усталеної лексичної сполучуваності як заголовного слова словникової статті, так і її перекладного еквівалента.

Ключові слова: словник, іменник, сполучуваність, колокація, лексична функція, предикат, актант.

Повноцінна мовна компетенція людини нормативно передбачає її здатність до спілкування, тобто до безпроблемного кодування та декодування інформації, зафіксованої відповідною мовою. Як зазначав Шарль Баллі, «...функціонування мови є значною мірою несвідомим...» [2]. Таке вроджене вміння оперувати рідною (чи першою) мовою вказує на здатність мовця мати справу з усними чи письмовими висловленнями і ширше — з текстами. Це означає, що мовець володіє своєю мовою не тільки на парадигматичному (словниковому) рівні, пам'ятаючи величезну кількість слів та їхніх значень, але й на рівні синтагматичному. Тобто знає правила сполучення слів у реченні. «...Кожна мова має свою граматику, тому нам так важко вивчити іноземну мову: потрібно не тільки запам'ятати багато слів, потрібно ще зрозуміти закони, за якими вони поєднуються в речення, а ці закони не схожі на ті, які діють в нашій власній мові» [9].

Важливим складником повноцінної мовної компетенції є знання особливостей сполучуваності багатьох слів. Одним з основних базових

понять сучасної лінгвістичної семантики, яке, зокрема, зумовлює і особливості лексичної сполучуваності, є поняття ситуації. Існують різні типи ситуацій — дії, діяльності, процеси, властивості, стани, події і т. ін. Ситуації звичайно позначаються лексичними одиницями, які є предикатами, що можуть належати до різних частин мови — насамперед дієслів, іменників, деяких прикметників, навіть прислівників. З лексемою, що позначає ситуацію, як правило співвідноситься певна множина інших лексем, які описують найрізноманітніші аспекти її функціонування як от: співвідношення між учасниками ситуації, її різноманітні ознаки, її взаємодію з типовими впливами, такими як виникнення чи припинення ситуації, її створення чи знищення та інші впливи, зумовлені її специфікою. Усі ці мовні одиниці в різних випадках «супроводжують» вживання номінації відповідної ситуації в тексті чи мовленні. Суттєво, що з різними ситуаційними номінаціями співвідносяться і різні множини лексем, які їх супроводжують.

Кожне словосполучення, утворене назвою певної ситуації та супроводжувальною лексемою, називається колокативним словосполученням або колокацією. У сучасному мовознавстві більшість колокацій описують за допомогою апарату стандартних і нестандартних лексичних функцій (ЛФ) — апарату, який більше 50 років тому було розроблено й запропоновано І.О. Мельчуком та О.К. Жолковським [4]. Цей апарат став потужним поштовхом в осягненні й поясненні того, як влаштована система лексичної сполучуваності багатьох природних мов. Він значною мірою систематизував і упорядкував уявлення про те, що раніше сприймалося як хаос. У колокативному словосполученні кожна супроводжувальна лексема розглядається як значення ЛФ, аргументом якої виступає інший член словосполучення, тобто номінація відповідної ситуації.

Як зазначає І.О. Мельчук [5], стандартні ЛФ утворюють досить короткий набір смислів (від 50 до 60), які регулярно виражені в різних мовах і мають велику кількість елементів значень. Водночас нестандартні ЛФ є численними (їх неможливо теоретично передбачити), але кожна має дуже мало ключових слів і елементів значень. Наприклад, значення нестандартної ЛФ рос. ключового слова (КС) *расходы* виражає колокація *непредвиденные расходы* (укр. *непередбачені витрати*), а КС *критика* — колокація *отвечать на критику* (укр. *відповідати на критику*). Стандартні ЛФ позначаються скороченими найменуваннями відповідних латинських слів. Наприклад, початок ситуації, вираженої КС, позначається символом *Inser*, закінчення ситуації — символом *Fin*, її продовження позначається як *Cont*, її створення як *Caus*, а знищення як *Liqu*. Надзвичайно суттєвим є те, що та сама стандартна ЛФ набуває різних значень (тобто позначається різними лексемами) при різних ключових словах. Приклади інших ЛФ наведемо далі у статті.

Ефективним засобом системного опису великої кількості російських лексем на позначення ситуацій став розроблений авторами «Тлумачно-комбінаторний словник російської мови» («Толково-комбинаторный словарь

русского языка» (ТКС) [6]). У словникових статтях ТКС кожне КС має повний опис його семантики у вигляді адекватного тлумачення, його синтаксичних властивостей у вигляді моделі керування, у якій детально зафіксовано засоби вираження всіх валентностей КС, а також максимально повний список його сполучуваності, тобто список лексем, які являють собою значення різноманітних ЛФ, що можуть бути застосовані до даного КС.

В Інституті української мови НАН України ми укладаємо активний російсько-український словник сполучуваності іменників, які позначають ту чи ту ситуацію. На відміну від ТКС він має дуже просту структуру. У словниковій статті, присвяченій заголовковому російському іменнику в одному значенні, наведено максимальну кількість колокацій, що містять лексеми — значення ЛФ, які можуть бути застосовані до відповідного іменника. Для кожної російської колокації подано її український відповідник. У словнику відсутні будь-які позначення ЛФ, адже він розрахований на широке коло користувачів, незалежно від їхньої фахової орієнтації та віку. Окреслимо й причини, через які ключовими словами словника було обрано саме іменники, переважна більшість яких є віддієслівними. Справа в тому, що обсяг сполучуваності іменників кількісно суттєво перевищує обсяг сполучуваності твірних дієслів. Крім того існує чимало іменників, які не є віддієслівними, але позначають певні ситуації і так само характеризуються показовою сполучуваністю — пор. *авторитет, репутація, попит, смак* та ін.

Перехідне дієслово допускає пасивну форму, яка нормативно передбачає осмислення описуваної ситуації і від учасника, позначеного прямим додатком. Якщо ж дієслово неперехідне, як, наприклад, *впливати* (*X впливає на Y-ка*), то у нього немає навіть пасивної форми. Тому дієслівне позначення відповідної ситуації здатне забезпечити тільки одне її осмислення — від суб'єкта, позначеного першим актантом дієслівного предиката.

Утім, вживання віддієслівного імені *вплив* зазвичай передбачає використання найрізноманітніших допоміжних засобів, які супроводжують це вживання. Такими засобами насамперед є колокації, утворені простими ЛФ $Oper_i$, $Func_i$, $Labor_{i,k}$ (де $i = 1, 2 \dots n$; $k = i + 1$), функція яких полягає в лексикалізації різноспрямованих синтаксичних зв'язків між іменним предикатом та його актантами. У такий спосіб колокації разом з віддієслівним ім'ям стають функціональними еквівалентами дієслівних конверсивів, які забезпечують різні напрями осмислення позначуваної ситуації у випадках, коли дієслово, що позначає відповідну ЛФ, стає присудком простого речення, у якому

— i -тий актант ключового іменника стає підметом, а сам іменник стає додатком присудка:

(1) $Oper_1$: *оказывает влияние* — *справляти вплив*;

(2) $Oper_2$: *испытывает влияние* — *знавати вплив*;

— підметом стає сам ключовий іменник, а його i -тий актант стає додатком присудка:

(3) Func1: *влияние исходит (от кого) — вплив іде (від кого)*;

(4) Func2: *влияние (кого) распространяется на (кого) — вплив (кого) поширюється (на кого)*;

(5) Func3: *влияние отражается (на чём) — вплив позначається (на чому)*;

— перший актант ключового іменника стає підметом, його другий актант стає прямим додатком присудка, а ключовий іменник — непрямим додатком:

(6) Labor1,2: *подвергать (кого) (своему) влиянию — піддавати (кого) (своєму) впливу*.

Часто та сама мовна одиниця може мати одне або кілька власних самостійних значень і, з іншого боку, приймати значення ЛФ при тому чи тому КС. Наприклад, дієслово *зустрічати* (*X зустрічає У-ка в Z*) має, принаймні, два полісемічні значення:

*зустрічати*₁ ≈ ‘жива істота X, переміщуючись, перетинає в точці Z траєкторію руху живої істоти або об’єкта У, який звернув на себе увагу Х-а’;

*зустрічати*₂ ≈ ‘Маючи на меті вступ у контакт з У-ком, Х, пересуваючись, перетнув в точці Z траєкторію руху У-ка і увійшов у контакт з У-ком’.

Водночас це дієслово може набувати значення ЛФ Oper2 у низці КС: *встречать сопротивление — зустрічати опір, встречать безразличие — зустрічати байдужість, встречать поддержку — зустрічати підтримку, встречать критику — натрапляти на критику*.

Дієслово *знямати* у своєму основному значенні вказує на те, що хтось казує (тобто спричиняє) зміну первинної локалізації об’єкта (пор. *знямати книгу з полиці*). З іншого боку, при таких КС як *біль, стрес* це дієслово набуває значення ЛФ Liq = CausFin ‘спричинити припинення чогось’: *снимать боль — знімати біль, снимать стресс — знімати стрес*.

У колокативних словосполученнях КС може займати найрізноманітніші синтаксичні позиції. Наведемо приклади таких позицій для КС *ініціатива*:

а) КС як прямий додаток: *брати на себе ініціативу, душити ініціативу, перехоплювати ініціативу, підтримувати ініціативу, підхоплювати ініціативу, виявляти ініціативу, втрачати ініціативу*;

б) КС як непрямий додаток: *виступати з ініціативою*;

в) КС як підмет: *ініціатива належить (кому)*;

г) КС як об’єкт означення в атрибутивній конструкції: *цікава ініціатива, розумна ініціатива, смілива ініціатива, стратегічна ініціатива*;

г) КС як похідний прислівник: *за ініціативою*;

Зустрічається також номінативна структура на зразок N1N2 (род.), у якій КС може бути як керівним словом (пор. *заходи безпеки*), так і підпорядкованим — пор. *комплекс заходів*. Остання структура часто використовується для вираження ЛФ Figur, яка вказує на те, чому метафорично уподібнюється явище, позначене КС: *вікно можливості, жало (вістря, стріли, шквал) критики, кредит довіри*.

У словнику синтаксичні структури російської колокації та її українського відповідника в абсолютній більшості випадків збігаються (пор. наведені приклади (1–6)). Але можливі поодинокі випадки, коли ці синтаксичні структури різняться:

N1N2 — AN1 (мера пресечения — застережний захід).

Як зазначає І.О. Мельчук [5], між смислом і сполучуваністю слів існують глибокі зв'язки. Максимально повна інформація про сполучуваність КС, що наочно зводиться в словнику воедино, дозволяє легше побачити багато особливостей значення КС. Отже, такий словник стає важливим «концептуальним полігоном» для різноманітних лексикологічних досліджень. Переважно лексичні функції визначені не для всіх КС. Це пов'язано з фразеологізованим, узусним характером КС, а також з тим, що та або та ЛФ може визначатися тільки для слів певної семантики [4: 103]. Наприклад, ЛФ *Мaгн* ('високий ступінь') (пор. *груба, кричуща помилка; нагальна, гостра необхідність; суцільна темрява; рішуча, категорична відмова*) застосовна тільки до КС, які мають значення шкали, яка допускає градацію («більше — менше»). ЛФ *Real* вказує на здійснення певного очікування, виконання «вимоги», що міститься в значенні КС. Так, *Real Oper3* (*намёк*) = *понять намёк* (укр. *зрозуміти натяк*), *Real* (*запрошення*) = *скористатися з запрошення*, *Real* (*черга*) = *вистояти чергу*, *Real* (*чутки*) = *чутки справдилися*. Тому ця ЛФ не може бути застосована до КС, у яких такий компонент відсутній.

В атрибутивних колокаціях прикметники, які означають КС, окрім позначення стандартних ЛФ на зразок *Мaгн* (пор. *широкий, підвищений попит*), *Воп* (пор. *правильний, вдалий вибір*), можуть виконувати багато інших функцій. Так, у колокаціях *конфліктна ситуація, бойова ситуація* та інших подібних КС *ситуація* є родовим терміном (*Genер*) відносно іншої ситуації, позначуваної іменником, від якого утворений прикметник (тут — *конфлікт, бій*). Тому згідно з правилом, сформульованим свого часу Ю.Д. Апресяном [1], на глибинному рівні подібні словосполучення утворюють значення 'конфлікт', 'бій'.

У багатьох колокаціях прикметники непрямо вказують на необхідних учасників ситуації, позначеної КС. Серед атрибутивних конструкцій, утворюваних КС *криза* (пор. *конституційна криза, парламентська криза, платіжна криза, творча криза, економічна криза, енергетична криза*), відіменні прикметники вказують на сфери, позначувані відповідними іменниками, тобто сфери, уражені кризою: дотримання конституції, діяльність парламенту, платежі, чиясь творчість, економіку, енергетику.

Відмінності в значеннях омонімічних КС наочно виявляються і у відмінностях їхньої сполучуваності. Так, у словниковій статті КС *Вопрос1* (утвореного від дієслова *вопросить*) не може бути колокативних сполучень на зразок *цена вопроса* (*ціна питання*) або *решать вопрос* (*вирішувати питання*). З іншого боку, в словниковій статті КС *Вопрос2* ('проблема, що вимагає вирішення') відсутні колокації *ставити питання, відповідати на питання*. Зіставлення сполучуваності віддієслівних квазісинонімічних

КС дозволяє наочно побачити міру схожості й відмінності їхніх значень і, відповідно, відмінності в значенні дієслів, від яких вони утворені. Порівняння словникових статей КС *помощь (допомога)* і *поддержка (підтримка)* відразу допомагає виявити відмінності в типах ресурсів, які суб'єкт надає своєму адресатові. В обох словникових статтях є атрибутивні словосполучення *економічна (фінансова, матеріальна) допомога* й *економічна (фінансова, матеріальна) підтримка*. Проте, тільки допомога може бути *першою, (медичною, невідкладною)* — пор. **перша (медична, невідкладна) підтримка*. З іншого боку, тільки підтримка може бути *інформаційною (політичною, ідеологічною)* — пор. **інформаційна (політична, ідеологічна) допомога*. Дуже важлива особливість підтримки полягає в тому, що її суб'єкт X займає вище становище, ніж її адресат Y (у сенсі роботи) [7]). Йдеться про те, що X має більш високий авторитет, повноваження, соціальний, матеріальний статус, що дозволяє йому легко розпоряджатися ресурсами, необхідними Y-ку для досягнення його мети або для підтримки нормального стану. Ця властивість X-а яскраво проявляється, наприклад, у колокаціях *всесильная поддержка, мощная поддержка* (укр. *всесильна підтримка, потужна підтримка*). Водночас у значенні КС *допомога* (як і дієслова *допомагати*) про статусні відмінності X-а та Y-ка нічого не повідомлено, про що свідчить відсутність у відповідній словниковій статті колокацій **всесильна допомога, *потужна допомога*. Є тільки хіба що *посильная помощь (посильна допомога)*.

Далі наводимо для ілюстрації словникові статті КС *успех (успіх)* та *вкус (смак)* (у значенні 'критерій естетичної оцінки'). Російські колокації впорядковані за абеткою, спочатку подаємо атрибутивні словосполучення, а далі — їхні інші синтаксичні типи. Якщо реєстровий іменник має синоніми, то в його словниковій статті можуть альтернативно вживатися як сам іменник, так і його синонім чи синоніми. Якщо іменник входить до категорій *singularia tantum* чи *pluralia tantum*, то в словниковій статті він фігурує або тільки в однині, або тільки в множині. В інших випадках реєстровий іменник може вживатися як у формі однини, так і множини.

У більшості випадків члени колокативних словосполучень можуть супроводжуватися прийменково-відмінковими формами їхніх обов'язкових чи факультативних валентностей. Ці валентності позначено різними відмінковими формами питальних займенників (*хто, що, кого, кому, про що, скільки* і т. ін.). Позначення різних валентностей відділено одне від одного крапкою з комою (;), альтернативні засоби вираження тієї самої валентності відділено комою (,). Якщо актант може позначати як живе (істоту), так і неживе (неістоту), то для його вираження використовуємо форми двох різних займенників, відділених один від одного дефісом (*хто-що, кого-чого, кому-чому* і т. ін.):

УСПЕХ (кого; в чьм; среди кого) — успіх (кого; в чому; серед кого)
 бешеный успех — шалений успіх;
 блестящий успех — блискучий успіх;

бурный успех — бурхливий успіх;
выдающийся успех — видатний успіх;
грандиозный успех — грандіозний успіх;
громкий успех — гучний успіх;
значительный успех — значний успіх;
настоящий успех — справжній успіх;
небывалый успех — небувалий успіх;
оглушительный, ошеломительный успех — приголомшливий успіх;
переменный успех — мінливий, перемінний успіх;
полный успех — повний успіх;
сенсационный успех — сенсаційний успіх;
серьезный успех — серйозний успіх;
триумфальный успех — триумфальний успіх;
умопомрачительный успех — запаморочливий успіх;
фантастический успех — фантастичний успіх;
феноменальный успех — феноменальний успіх;
шумный успех — гучний успіх;

верить в успех — вірити в успіх;
возьмешь успех — домогтися успіху;
гарантировать успех (кому) — гарантувати успіх (кому);
гарантия успеха — гарантія успіху;
делать успехи — робити успіхи;
добиваться успеха — досягати, домагатися успіху;
желать успеха (кому) — бажати успіху (кому);
закрепляют успех — закріплювати успіх;
залог успеха — за порука успіху;
история успеха — історія успіху;
на крыльях успеха — на крилах успіху;
ознаменоваться успехом — позначитися успіхом;
пользоваться успехом (у кого) — мати успіх, користуватися успіхом (у кого);
приносит успех (кому) — приносити успіх (кому);
проходить с успехом — проходити з успіхом;
развивать успех — розвивати успіх;
секрет успеха — секрет успіху;
слагаемые успеха — складники успіху;
сомневаться в успехе — сумніватися в успіху;
с успехом — з успіхом;
увенчаться успехом — увінчатися успіхом;
успех окрыляет (кого) — успіх окрилює (кого);
успех приходит (к кому) — успіх приходить (до кого);
успех сопутствует (кому) — успіх супроводжує (кого);
формула успеха — формула успіху;
шансы на успех — шанси на успіх.

ВКУС (кого; в чем, к чему) — смак (кого; в чому, до чого);
безошибочный вкус — безпомильний, непомильний смак;
господствующие вкусы — панівні смаки;
безукоризненный, безупречный вкус — бездоганний смак;

взыскательный вкус — вибагливий смак;
заурядный вкус — пересічний смак;
извращенный вкус — спотворений, збочений смак;
изошренный вкус — витончений смак;
изысканный вкус — вишуканий смак;
испорченный вкус — зіпсований, зіпсутий смак;
настоящий, подлинный вкус — справжній, непідробний смак;
личные вкусы — особисті смаки;
музыкальный вкус — музичний, музикальний смак;
незаурядный вкус — непересічний смак;
неплохой вкус — непоганий смак;
непревзойденный вкус — неперевершений смак;
неразвитый вкус — нерозвинений смак;
непритязательный, невзыскательный вкус — невимогливий, невибагливий смак;
неразборчивый вкус — нерозбірливий смак;
низкий вкус — низький смак;
низкопробный вкус — низькопробний смак;
общепринятые вкусы — загальноприйняті смаки;
общественный вкус — суспільний смак;
особый вкус — особливий смак;
отличный вкус — відмінний, добірний смак;
плохой вкус — поганий смак;
привередливый вкус — вередливий, примхливий смак;
примитивный вкус — примітивний смак;
разборчивый вкус — розбірливий смак;
развитой вкус — розвинений смак;
разнообразные вкусы — різноманітні смаки;
разные вкусы — різні смаки;
рафинированный вкус — рафінований смак;
совершенный вкус — довершений смак;
требовательный вкус — вимогливий смак;
утонченный вкус — витончений смак;
хороший вкус — гарний, добрий смак;
художественный вкус — художній смак;
эстетический вкус — естетичний смак;

быть отмеченным вкусом — відзначатися смаком;
быть по вкусу (кому) — смакувати (кому);
вкус диктует (что) — смак диктує (що);
вкус есть (у кого) — смак є (у кого);
вкус изменил (кому) — смак зрадив (кого);
вкус изменился (у кого) — смак змінився (у кого);
вкус (кого) совершенствуется — смак (кого) вдосконалюється;
влиять на вкусы (кого) — впливати на смаки (кого);
воспитывать вкус (в ком) — виховувати смак (у кого);
вызов вкусу — виклик смаку;
иметь вкус — мати смак;
демонстрировать вкус — демонструвати смак;
доверять вкусу (кого) — довіряти смаку (кого);

импонировать вкусу — імпонувати смаку;
навязывать (свой) вкус (кому) — нав'язувати (свій) смак (кому);
не хватает вкуса (кому) — бракує смаку (кому);
обладать вкусом — мати смак;
образчик вкуса — взірець, зразок смаку;
оскорбляют вкус (кого) — ображати смак (кого);
отличаться вкусом — вирізнятися смаком;
отражать вкус (кого) — відбивати, віддзеркалювати смак (кого);
по вкусу — до смаку;
полагаются на вкус (кого) — покладатися на смак (кого);
прививать вкус (кому) — прищеплювати смак (кому);
прийтись по вкусу (кому) — припасти до смаку (кому);
портить вкус — псувати смак;
проявляют вкус — виявляти смак;
развивать вкус — розвивати смак;
свидетельствовать о вкусе (кого) — свідчити про смак (кого);
совершенствовать вкус — удосконалювати смак;
соответствовать вкусу (кого) — відповідати смаку (кого);
ублажать вкусы (кого) — потурати смакам (кого);
угождать вкусам (кого) — догоджати смакам (кого);
удовлетворяют вкус (кого) — задовольняти смак (кого);
формировать вкус (кого) — формувати смак (кого);
хватает вкуса (у кого) — вистачає смаку (кому), не бракує смаку (кому).

Отже, такий словник полегшує вибір потрібного мовного засобу, надає можливість вдосконалювати володіння літературою формою рідної чи першої мови (як російської, так і української). Вживання колокацій, що містять ключове слово саме у формі іменника, істотно підвищує стилістичну забарвленість висловлювань і в такий спосіб наближає їх до літературної норми і навіть книжної форми обох мов. Словник демонструє можливості різноманітного вираження тієї самої думки, розкриваючи багатство виражальних засобів мови й полегшуючи користувачеві вибір потрібного слова. Тому важливо, щоб використання такого словника (у його книжній чи електронній формі) починалося ще з шкільного віку. Особливо корисним він стане під час вивчення української мови як іноземної — адже містить таку інформацію про українську «парадигматичну синтагматику», яка досі не мала системного висвітлення у двомовних словниках. Вони переважно обмежувалися лише українським перекладом російського реєстрового слова і тільки в окремих випадках фіксували дуже вибіркочну відповідність між російськими та українськими колокаціями. Так, у словнику Д.І. Ганича, І.С. Олійника [3] у словниковій статті іменника *авторитет* подано лише відповідність між рос. *пользоваться авторитетом* і укр. *мати авторитет*, іменник *власть* супроводжується двома прикладами (*местная власть* — *місцева влада* і *облекаять властью* — *наділяти владою*), а іменник *интерес* — одним (*проявляют интерес* — *виявляти інтерес (цікавість)*). У цьому контексті згадаємо словник «Фразеологія ділової мови. (Російсько-український фразеологічний словник)» [8], уперше виданий ще в 1927 р. В. Підмогильним і Є. Плужником. Створюючи

цей унікальний словник, автори «... надавали великої ваги справі розкладу цього матеріалу і ... поклали упорядковувати російські звороти за іменником цього звороту» (тобто головним словом словникової статті є іменник, навколо якого групуються різноманітні звороти, що містять цей іменник у своєму складі). На жаль, цей конструктивний принцип організації словникового матеріалу, пророче запропонований майже 100 років тому, був проігнорований у подальших українських словникових виданнях.

Інформація, що міститься у пропонованому нами словнику, може бути ефективно використана і для підвищення якості машинного перекладу. Тоді не лише компетентні знавці української мови, а й комп'ютер зможуть перекладати *оказывать влияние* як *справляти вплив*, *вливати*, *оказывать сопротивление* як *чинити опір*, *оказывать услуги* як *надавати послуги*, *оказывать предпочтение* як *віддавати перевагу*, а *оказывать помощь* (поддержку) як *подавати допомогу* (підтримку).

Традиційно оволодіння подібним лексичним матеріалом вимагає значних часових затрат, звертання до багатьох джерел, перебування у відповідному мовному і культурному середовищі. Отже, активне користування двомовним словником пропонованого типу дозволить суттєво прискорити цей процес.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. Москва, 1974.
2. Шарль Балли. Язык и жизнь (Женевская лингвистическая школа). Москва, 2003.
3. Ганич Д.І., Олійник І.С. Російсько-український словник. Київ, 1974.
4. Жолковский А.К., Мельчук И.А. О семантическом синтезе. *Проблемы кибернетики*. № 19. Москва, 1967. С. 177–238.
5. Мельчук И.А. Опыт теории лингвистических моделей «Смысл ↔ Текст». Москва, 1974.
6. Мельчук И.А., Жолковский А.К. Толково-комбинаторный словарь современного русского языка. Опыт семантико-синтаксического описания русской лексики. Вена, 1984.
7. Крысин Л.П. Социолингвистические аспекты изучения современного русского языка. Москва, 1989.
8. Підмогильний В., Плужник Є. Російсько-український фразеологічний словник. Фразеологія ділової мови. Київ, 2018.
9. Плуныян В.А. Почему языки такие разные? Москва, 1996.

REFERENCES

1. Apresian, Ju.D. (1974). *Lexical Semantics. Synonymous Means for Language*. Moscow: Nauka (in Russian).
2. Bally, Ch. (2003). *Language and Life (Geneva School)*. Moscow (in Russian).
3. Hanych, D.I., Oliinyk, I.S. (1974). *Russian-Ukrainian Dictionary*. Kyiv: Radians'ka Shkola (in Russian and Ukrainian).
4. Zholkovskii, A.K., Mel'chuk, I.A. (1967). On a Semantic Synthesis. *The Problems of Cybernetics*, 19, 177–238. Moscow: Nauka (in Russian).
5. Mel'chuk, I.A. (1974). *The Experience of Theory of Semantic Models "Meaning ↔ Text"*. Moscow: Nauka (in Russian).
6. Mel'chuk, I.A., Zholkovskii, A.K. (1984). *The Explanatory Combinatorial Dictionary of Modern Russian. An Attempt at the Semantic-Syntactic Description of Russian Vocabulary*. Vienna: Wiener Slavistischer Almanach. Sonderband 14 (in Russian).
7. Krysin, L.P. (1989). *Sociolinguistic Aspects of the Study of Modern Russian*. Moscow: Nauka (in Russian).

8. Pidmohyl'nyi, V., Pluzhnyk, Ye. (2018). *Russian-Ukrainian Phraseological Dictionary. The Phraseology of the Business Language*. Kyiv: Prostobuk (in Ukrainian).
9. Plungian, V.A. (1996). *Why Are the Languages so Different?* Moscow: Russian Dictionaries (in Russian).

Статтю отримано 04.02.2021

Volodymyr Trub, Doctor of Sciences in Philology,
Leading Researcher in the Department of Stylistics, Culture of Language, and Sociolinguistics,
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Hrushevs'kyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: trub44@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-5955-2569>

THE ACTIVE DICTIONARY OF LEXICAL COMBINATORICS AS A MEANS OF OPTIMIZING LANGUAGE LEARNING

An important element of language competence is the knowledge of different features of lexical combinatorics. This article describes the structure of an *Active Russian-Ukrainian Combinatory Dictionary of Nouns*. The main goal of the Dictionary lies within the systematic representation of lexical combinatorics of a particular entry keyword along with its translation equivalent. A keyword is a Russian noun which designates such situations as an action, activity, process, property, state, or an event. Each lexeme which denotes a situation usually relates to a number of other lexemes that denote correlation between the participants of a situation, its variable signs, typical impacts, e.g., beginning or terminating a particular situation, its creation or ending, and other impacts constrained by its specifics. It is essential that different names of situations relate to different sets of lexemes attached to them. A combination of words with the name of a situation and a lexeme that this name relates to is called collocation. In corpus linguistics, collocations are described by means of apparatus of lexical functions (LF). Thus, the accompanying lexeme of the word combination conveys the meaning of LF for which the name of situation serves as an argument. In the Dictionary, each entry involves not only a Russian noun naming situation and its Ukrainian translation but also a set of collocations that correlate with the noun. Each Russian collocation is accompanied by its Ukrainian equivalent. The use of such a dictionary furthers the knowledge of the user's native (first) language (Russian or Ukrainian). The Dictionary is especially important for learners of Ukrainian as a second language. It contains information about "paradigmatic syntagmatics" in Ukrainian yet not fully represented in bilingual dictionaries.

Keywords: *dictionary, noun, combinatorics, collocation, lexical function, predicate, actant.*

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2021.01.061>

УДК 811.161.2'367

С.Т. ШАБАТ-САВКА, доктор філологічних наук,
професор, завідувач кафедри сучасної української мови,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58012
E-mail: shabat-savka@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-2658-5567>

ПИТАЛЬНЕ ВИСЛОВЛЕННЯ І ДИСКУРСИВНО-СТИЛЬОВИЙ КОНТИНУУМ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті досліджено питальні висловлення як амбівалентні синтаксичні конструкції, що, з одного боку, реалізують інтенцію запиту — гносеологічну потребу мовця з'ясувати чи уточнити інформацію, а з іншого, виражають низку вторинних комунікативно-прагматичних функцій (фігуральності, волевиявлення, емоційності, оцінки), вияскравлюють лінгвокреативність комунікантів, створюють толерантність та етикетність людської комунікації.

З опертям на широку джерельну базу проаналізовано функційний потенціал питальних конструкцій у різних дискурсивно-стильових реєстрах української мови (уснорозмовному, художньому, публіцистичному, релігійному, епістолярному), визначено їхній комунікативно-інтенційний зміст у ракурсі первинна / вторинна функція, у контексті реалізації діалогічності та квазидіалогічності, в аспекті адресантно-адресатного континууму вербалізації інтенцій впливу, сакральності та естетичності.

Ключові слова: *питальне висловлення, дискурсивно-стильовий континуум, інтенція запиту, первинна та вторинна функція, адресованість, діалогічність / квазидіалогічність, питальний дискурс.*

Комунікативно-дискурсивний вектор лінгвістики сьогодення скеровує увагу дослідників на системний аналіз синтаксичних одиниць в аспекті експлікації їхнього комунікативно-інтенційного змісту в різних дискурсивно-жанрових виявах української мови — з опертям на мовця, його лінгвокреативність та прагматичну компетенцію, на низку категорійних величин, що вияскравлюють безпосередній плин людської комунікації в уснорозмовному дискурсі чи в текстовій площині. У контексті таких лінгвосинергетичних тенденцій постала необхідність проаналізувати й питальні висловлення, власне, не тільки як окремих модальний клас речень, спрямований на заповнення інформаційних лакун комунікантів, а передусім

Цитування: Шабат-Савка С.Т. Питальне висловлення і дискурсивно-стильовий континуум української мови. *Українська мова*. 2021. № 1 (77). С. 61–74. <https://doi.org/10.15407/ukrmova.2021.01.061>

як інтенційно детермінований тип синтаксичних конструкцій з потужним функційно-прагматичним потенціалом, що його репрезентують дискурсивно-стильові регістри української мови. Саме з осучасненим розумінням комунікативної теорії речення і тексту в дослідницьке поле потрапляє питальний дискурс — динамічний континуум людської комунікації, особливий модус пізнання та відображення дійсності, один із новітніх фрагментів лінгвістичного знання, що ще потребує комплексного аналізу й обґрунтування.

Теоретико-методологічні принципи лінгвістичного аналізу питальних конструкцій репрезентовано в працях вітчизняних та зарубіжних мовознавців (див. праці: І. Борисюк [1], І. Вихованця та К. Городенської [3], Н. Гуйванюк та С. Шабат [5], І. Дудика [7], А. Загнітка [8], Л. Кадомцевої [9], Н. Кондратенко [11], О. Мельничука [12], М. Мірченка [13], Л. Писарек [14], О. Почепцова [15], П. Рестана [16] та ін.), у яких проаналізовано категорію питальної модальності та засоби її реалізації, визначено інтонаційні, формально-граматичні та структурно-семантичні параметри питальних речень.

Комунікативно-інтенційний зміст, що передають питальні конструкції, визначає їхнє належне місце серед синтаксичних одиниць, традиційно протиставлюваних непитальним структурам розповідного, спонукального й оптативного типу. Їх виокремлюють у контексті класифікацій речень за метою висловлювання та за комунікативною настановою, тому це окремий модально-інтенційний тип висловлень, що має свої структурні та семантичні показники. Утім, ще й досі в лінгвістиці існує чимало проблем, пов'язаних із визначенням їхніх комунікативно-прагматичних характеристик і функційних можливостей у дискурсивно-стильовому континуумі української мови.

У мовознавчих дослідженнях питальні речення розглядають у категорійному полі питальності й питальної модальності, витлумачуючи, зокрема, модальне значення питальності «як вимогу підтвердження чи заперечення відповідності загального змісту питального речення зображуваних або відображуваних ним дійсності чи з'ясування якогось істотного моменту відповідної ділянки дійсності» [8: 110]. Про питальну модальність веде мову О. Мельничук, зауважуючи, що ця категорія «означає долучення до формування речення і до його основного змісту такого відтінку волевиявлення суб'єкта мовлення, який вимагає від співрозмовника підтвердження чи заперечення відповідності основного змісту новим необхідним компонентом» [12: 49]. Цікавими є спостереження дослідників про «вольовий імпульс від мовця» як присутню характеристику питальних речень [9: 123], про обов'язкову адресованість волевиявлення в таких конструкціях. Як зауважує І. Вихованець: «Питальні речення містять запитання, що спонукають співрозмовника до відповіді. Їх комунікативне завдання полягає не в передаванні інформації, як у розповідних реченнях, а у спонуканні до отримання потрібної інформації» [2: 145]. Однак лінгвістична природа питальних висловлень детермінована передусім їхнім

функційним спрямуванням у комунікативному процесі: оприявлювати інтенції запиту, вербалізувати позицію активної мовної особистості, яка перебуває в стані когнітивного пошуку необхідної інформації, слугувати маркером динамічності та природності людського спілкування.

Мета дослідження — визначити функційний потенціал питальних висловлень як амбівалентних синтаксичних конструкцій у дискурсивно-стильових регістрах української мови в ракурсі первинна / вторинна функція, у контексті реалізації діалогічності та квазидіалогічності, в аспекті адресантно-адресатного континууму вербалізації інтенцій впливу, сакральності та естетичності.

Поділ питальних конструкцій на власне-питальні та невластиво-питальні детермінований «первинними та вторинними функціями» [17: 394], що виконують ці синтаксичні одиниці в уснорозмовному дискурсі та в текстовій комунікації. Цілком зрозуміло, що в дискурсивній практиці людини питальні висловлення функціують передусім для того, аби заповнити інформаційні лакуни новими знаннями й вербалізувати інтенцію запиту — комунікативно зумовлений намір мовця отримати чи уточнити певну інформацію (власне-питальні конструкції). Водночас дискурсивно-стильовий континуум увиразнює комунікативно-інтенційний потенціал питальних висловлень, їхні вторинні функції (фігуральність, волевиявлення, оцінку, емоційність, фатичність та ін.), детерміновані прагненням автора інтенцій запиту представити естетичні можливості мови, увічливість мовної особистості, світ її емоцій та почуттів (невластиво-питальні конструкції). За такого підходу термінообшир «**питальне висловлення**» передбачає «не тільки реалізацію моделі «запит — пошук інформації», безсумнівно, основної та визначальної для увиразнення інтенції запиту, а й інших функцій питальних структур, спрямованих на вираження риторичності мовлення, на вияскравлення мовленнєвої естетичності, употужнення емоційності, ввічливості та фатичності» [20: 53].

У дискурсивно-стильовому континуумі української мови виявляється синкретизм семантики питальних конструкцій, їхня багатозначність — репрезентація функційно-семантичних типів, об'єднаних на основі первинних і вторинних функцій. Таке витлумачення лінгвістичної природи питальних конструкцій засвідчує їхню амбівалентність, адже вони, з одного боку, реалізують багатоаспектний когнітивний процес-пошук, а з іншого — виражають комунікативно-прагматичні функції, актуалізовані в тих або тих дискурсивно-стильових формах української мови. Комфортність упізнавання питальних висловлень пов'язана з чіткістю їхньої графічної візуалізації, з використанням спеціального маркера питальності — знака питання, який у текстовій комунікації маркує інтенцію запиту.

Дискурсивно-стильовий континуум української мови (уснорозмовний, художній, публіцистичний, релігійний, епістолярний, науковий) — динамічне мовленнєве середовище, орієнтоване на виконання конкретного комунікативного завдання та успішної вербалізації інтенцій мовця. Для адекватної репрезентації комунікативно-інтенційного змісту адресант

свідомо підбирає ту мовну структуру, яка, характеризуючись інформативністю та семантико-синтаксичними відношеннями, слугує найприйнятнішим засобом вербалізації його наміру, використовує той або той стильовий реєстр, що найкраще відповідає завданням комунікації, атмосфері й тональності процесу спілкування.

Свій потужний потенціал питальні висловлення реалізують в **усно-розмовному дискурсі**, що його виформовують основні субстанції адресантно-адресатного континууму (мовець, автор інтенції, адресант та адресат, співрозмовник). Автор запиту перебуває в стані незнання і невизначеності, недостатності й неповноти щодо вихідної інформації та апелює до адресата, аби отримати ті або ті відомості, пор.: — *Чого ти, Мелашко, така смутна?* (І. Нечуй-Левицький); — *Хто ж вони, вуйку?* (С. Скляренко); — *Тобі недобре? Нездужаєш?* (О. Кониський). Саме в розмовному мовленні питальні конструкції виражають свою **первинну функцію** і представлені двома типами: реченнями з питальним компонентом (частковопитальні висловлення) і реченнями без питального компонента (загальнопитальні висловлення). Посутньою особливістю питальних побудов першого типу є те, що вони вербалізують з'ясувальну інтенцію-запит і відображають якісну характеристику інформаційної лакуни в знаннях суб'єкта мовлення (— *А ким він буде, коли скінчить школу?* (Ірина Вільде); — *А звідки ви? З якої місцевості?* (Іван Багряний). Експліцитними маркерами актуалізації подібної інформації в українськомовному дискурсі слугують питальні компоненти (займенники і прислівники) — лексико-граматичні маркери питальності, що виформовують змістовий центр питальності й уповні відображають інтенційні горизонти автора запиту в текстовій комунікації, у діалогічному мовленні. Вони вказують на прагнення мовця з'ясувати часткову інформацію-характеристику щодо конкретних предметів, осіб, ознак, дізнатися про часові та просторові межі, місце, причину, мету дії та ін., що загалом уможливило визначення трьох типів частковопитальних конструкцій: питальних висловлень із предметними компонентами (— *Хто їй тут найрідніший, з ким вона душа в душу живе?* (Є. Гуцало); — *А в чому ж Тетяна житиме, коли ти півхати повалиш?* (Є. Гуцало); з атрибутивними (— *А яку ж оце спідницю ти думаєш продати?* (І. Нечуй-Левицький) та з обставинними компонентами (— *Коли се він занедужав?* (Марко Вовчок). Цікаві спостереження з цього приводу постулюють І. Вихованець і К. Городенська, зазначаючи, що питальні займенникові слова структурують питальні речення займенникового типу, у яких висловлено «бажання мовця з'ясувати щось для нього неокреслене чи йому невідоме». Їхнє вживання «побудовано на зверненні мовця до співрозмовника й на очікуванні від останнього відповіді на запитання» [3: 197], тому й «питаємо ся так, аби тота особа пізнала, що саме від неї ми хочемо довідати ся» [18: 105].

Уточнювальна інтенція-запит спрямована на те, аби перевірити чи підтвердити вірогідність того, що вже певною мірою відомо мовцеві, а тому автор запиту очікує на ствердну / заперечну відповідь, напр.: — *Чи*

ти здужаєш? — *Здужаю* (Марко Вовчок); — *Ви, дівчино, розшукуєте когось?* — *Еге ж* (М. Стельмах). Якщо з'ясувальну інтенцію-запит реалізують питальні компоненти (займенники та прислівники), то уточнювальну — питальні частки і специфічна інтонація. Зокрема, питальні частки (*чи, хіба, невже, що, як, га, ну* та ін.) вербалізують людські емоції та оцінку (здивування, захоплення, докір, обурення, незрозуміння), передають спонукально-волюнтативну модальність, пор.: — *Господарю, — промовив наймит, — чи оддасте за мене дочку свою?* (Марко Вовчок); — *Невже, дідусю, панові місця мало на землі?* (М. Стельмах); — *Може, тобі в грудях болить, га?* (Є. Гуцало).

Первинну функцію питальності, що полягає в прагненні мовця одержати нову інформацію, реалізує **діалогічний дискурс**, майстерно представлений у художньому писемному мовленні. Ті або ті діалогічні моделі (запитання — відповідь, запитання — перепит, запитання — зустрічне запитання, запитання — згода / незгода та ін.) активізують увагу адресата. Автор інтенції запиту в будь-якій ситуації мовлення намагається висловлюватися виразно та зрозуміло, оскільки розраховує на пряму відповідь, вербальну чи невербальну реакцію конкретного адресата. Переконливою в цьому контексті виглядає думка Н. Кондратенко, яка вважає, що запитання «завжди передає позицію активного комуніканта, воно спрямоване на додавання картині світу цілісності» [11: 1]. Власне, цілісність створює адресантно-адресатний континуум, що увиразнює найпоширенішу діалогічну модель: мовець як автор інтенції запиту (адресант питальної інформації) та співрозмовник (адресат мовлення), напр.: — *Татку! А куди веде ця дорога?* — *На Седнів, сину* (І. Цюпа); — *Скільки тобі яєць бити?* — *Півдесятка вистачить* (М. Стельмах).

Перебіг уснорозмовного діалогічного дискурсу супроводжують етикетні комунікати, що їх використовують для налагодження контакту між співрозмовниками, для привітання, прощання, побажання, для створення ритуально-ввічливих ситуацій, пор.: — *Як ся маєш?* — *Хвалити Бога* (М. Стельмах); — *Добрідень, сусідоньку! Як вас Бог милує?* (Марко Вовчок); — *А, здрастуйте, як здоров'ячко?* (Марко Кропивницький); — *Здоровенькі були, дядьку Зіновію, добри вечір, тітко Христе. Як ви там?* (М. Стельмах). Етикетні висловлення не тільки передають шанобливе, поштиве ставлення до співрозмовника, а й демонструють поведінкові приписи вихованої та культурної людини загалом.

Крім толерантних діалогів, яким властива доброзичлива атмосфера й модальність взаєморозуміння, питальні висловлення природно входять і в атолерантні діалогічні моделі, увиразнюючи психоемоційний стан комунікантів, дисбаланс стосунків між спілкувальниками, несумісність поглядів тощо [див.: 20: 124—131], пор.: — *Що тобі у нас треба, гадюко?!* — *Як що треба?!* — *аж сперло їй у горлі.* — *Як то що треба?! Верни мені украдене бильце від залізного ліжка!* (М. Матіос).

У **монологічному реєстрі** комунікації інтенційний зміст питальних конструкторів сфокусований на актуалізації індивідуально-авторської діяльності,

на вираженні емоційно-оцінної семантики, я-інтенцій мовця, його сумнівів, переживань, розмірковувань, напр.: *Чому ж я не протестую? Чому немає в мене мужності стати на оборону власного щастя? Чому? Чому?* (Ірина Вільде); *Той називається так, той називається с'як. Чи важать тепер назви, в час, коли людство поділилося на порядних людей і негідників? А втім, хіба воно не було розділене так завжди?* (П. Загребельний).

Адресованість питальних висловлень очевидна, адже апеляція мовця, автора інтенції запиту, до того або того адресата засвідчує первинність чи вторинність функцій таких синтаксичних одиниць. Зокрема, пряма адресація до співрозмовника спонукає його задовольнити запит мовця або в контексті певних екстралінгвальних чинників, комунікативних девіацій не відповідати на адресований запит, відмовитися від відповіді, використати якийсь невербальний засіб комунікації, проте така модель репрезентує первинну функцію питальних висловлень. Маркерами реальної діалогічності є звертання, що виконують свою основну апелятивну функцію — називання того, до кого звернено мовлення, а також експресивно-оцінну функцію — апеляцію до співрозмовника в особливих інвективних формах, пор.: — *Чи ти знав, Грицю, Данила Мороза дочку, Марину?* (Марко Вовчок); — *Чого ти плачеш, моя голубко?* (Марко Вовчок); — *Ти, мужичко, ти на кого т'фукаєш? На дочку священника?* (Ірина Вільде); [Вибірний:] *Чом ти, йолопе, не кланяєшся пану возному та не здоровляєш його?* (І. Котляревський). Питальні висловлення з апеляцією до Бога, до поетичних адресатів, до уявного співрозмовника, до самого себе — риторичні за своєю суттю. Вони наскрізь метафоричні й емоційні, створюють індивідуально-авторську картину світу, у якій відображено світобачення і фантазії автора, пізнання життєвих реалій, його філософські погляди на світ, тому й виконують **вторинні функції**. Напр.: *В якому, Боже наш, ми живемо сторіччі, що не спроможні збутися чужих наруг?* (Л. Крупа); *Слово, чому ти не твердая криця, Що серед бою так ясно іскриться?* (Леся Українка); *Ти любиш небо і пісні, душі моєї птахо біла, чому ж пісні твої сумні? Чи у польоті в'януть крила?* (Н. Царук).

Функційний потенціал питальних висловлень у художньому дискурсі (у прозі, поезії, драматургії) розлогий. Його увиразнює фігуральність як стилістична домінанта мовних одиниць, адже питальні висловлення — це виразні маркери вербалізації інтенцій естетичності, що реалізують прагнення мовця передати метафорично-образне сприйняття світу, вишуканість і красу української мови. **Риторичні запитання** в цьому аспекті слугують найрелевантнішими засобами. Вони створюють експресивність та високу емоційність висловлення, що виявляється в контрастному конфлікті між формою та змістом, у реалізації емоційно-експресивного ствердження чи заперечення, пор.: *Українська пісня! Хто не був зачарований нею, хто не згадає її, як своє чисте, прозоре дитинство, свою горду юність, своє бажання бути красивим і ніжним, сильним і хоробрим?* (О. Довженко); *Чи винна ж голубка, що голуба любить? Чи винен той голуб, що сокіл убив?* (Т. Шевченко). Такі конструкції акцентують увагу на важливій

інформації, репрезентують високий стиль мовлення, увиразнюють його вишуканість та образність. Це твердження стосується і тих конструкцій (емоційних, авторизовано-оцінних), що виражають різноманітні оцінні значення і передають психічний стан мовця, його позитивні або ж негативні враження в питальній формі. Пор.: [Іван:] *Коли б мене так дівчина любила, то була б у мене й сорочка вишивана, і стьоожка шовкова, а то яка у мене стьоожка? Тільки слава, що стьоожка: мотузка, а не стьоожка!* (Марко Кропивницький); — *Карне! Чого це ти витріщив очі на яблуню, наче корова на нові ворота?* (І. Нечуй-Левицький); — *І ти не соромишся такі слова говорити? Мені в лице і при вуйку?* (О. Кобилянська); — *О-о, це ж доведеться наново тин городити, бо хіба то тин?* (Є. Гуцало). Саме питальна форма, як бачимо, виявляється найрелевантішою, природною і необхідною для вербалізації світу людських емоцій та почуттів, для вираження суб'єктивно-оцінного сприйняття мовцем довкілля і людей, я-концепцій у комунікативному процесі.

Питальні конструкції як важливі складники цілеспрямованого та вмотивованого спілкування слугують засобами вербалізації інтенцій волевиявлення (спонування й оптативності). Пор.: — *Чи не продали б ви мені розсади трошечки?* (Марко Вовчок); — *Чи б не подала ти мені, Галюню, води?* (В. Шевчук). У такому разі вони виявляють лінгвокреативність мовної особистості, її свідоме використання питальних конструкцій для створення успішного процесу комунікації, для увиразнення його ввічливості й толерантності.

У публіцистичному дискурсі питальні висловлення створюють **квездіалогічність**, адже питальна форма лише зрідка увиразнює інтенцію запити, зазвичай такі конструкції активізують увагу адресата на важливій інформації, спонукають до конкретних дій, переконують у справедливості ідеї, пропагують та виховують патріотичні почуття, формують поведінку, позицію адресата, пор.: *А що говорити про наш Донбас?! Нічого не треба говорити: і видно, і ясно, і зрозуміло все без слів. А що говорити про українську мову?! Можна б і не говорити, але — треба! Сьогодні, зараз, бо завтра буде вже пізно* (Слово Просвіти. 02–08.08.2012); *Чому, чому ми, українці, дозволяємо собі носити ці кайдани вже навіть за обставин, коли на карті світу з'явилася нова держава — наша? Наша?* (А. Погрібний).

Емоційна насиченість, афористичність та розгорнутість питальних конструкцій дає змогу адресатові зосередитися на тому чи тому факті, на якійсь події. У цьому контексті риторичні запитання слугують оптимальними засобами вербалізації інтенцій впливу як глобальної настанови публіцистичного дискурсу. Напр.: *Дуже саркастично, дуже згущені фарби? Можливо, й так. А хіба ми вже не переживали такого, коли в часи голодомору писали й показували тільки рожеве й оптимістичне?* (Сільські вісті. 30.04.2009); *Мова — душа кожної національної культури, наснажливе і нічим не замінне джерело її розвитку, і кому вже, як не нам, письменникам, — та й хіба тільки нам, — вболівати за це?* (О. Гончар). Такі фігурально-риторичні конструкції безпосередньо пов'язані з бажанням адресанта справити

враження на адресата, вплинути на нього, привертаючи увагу до соціально-політичної ситуації, до проблем людського буття. Саме наявність авторського ставлення до інформації, його суб'єктивна оцінка формує прагматику публіцистичного тексту, тому й мовні засоби підпорядковані завданню переконати, пропагувати, організувати.

Релігійний дискурс — «унікальний» тип спілкування, що відображає намір мовця (Бога, Ісуса Христа, пророків; священників, митрополитів, єпископів та ін.) пропагувати християнську мораль й утверджувати головні цінності людського буття. Питальні висловлення в цьому стильовому реєстрі вербалізують інтенції сакральності й виконують свою вторинну функцію. Адже це виразні псевдозапитання, що створюють **риторичну діалогічність**, зосереджують увагу на важливій для християнина інформації. Вони мають афористичний характер, слугують фігурально-експресивними конструкціями, що здійснюють естетичний вплив на людину, формують її духовні цінності та світогляд. Так, у канонічно-богословському дискурсі питальні висловлення лише імітують інтенцію запити, реалізуючи зазвичай емоційно насажене ствердження або заперечення. Напр.: *Чи ж то серед вас є людина, що подасть своєму синові каменя, коли хліба проситиме він?* [Мт., 7:9]; *Ісус їм відповів: «Чи ви не тому помиляєтесь, що не знаєте ані Писання, ані Божої сили?»* [Мр., 12:24]. Їх використовують для того, аби: а) передати важливу для кожного вірянина інформацію, сформувати християнсько-етикетні норми його поведінки, напр.: *Ви — сіль землі. Коли сіль ізвітріє, то чим насолити її? Не придасться вона вже нінащо, хіба що надвір буде висипана та потоптана людьми* [Мт., 5:13]; б) зосередити увагу на певному факті, апелювати до Святого Письма чи до якогось фрагмента реальної дійсності: *Поміркуйте самі між собою, чи пристойне воно, щоб жінка молилася Богові непокрита? Чи ж природа сама вас не вчить, що коли чоловік запускає волосся, то безчестя для нього?* [1 Кор., 11: 13–14]; в) навчати і виховувати людей як подвижників добрих справ: *Яка ж користь людині, що здобуде весь світ, але душу свою занепасть?* [Мр., 8:36]; *Роде зміїний! Як можете мовити добре, будиши злі? Бо чим серце наповнене, те говорять уста* [Мт., 12:34]. Такі риторичні запитання виражають стверджувальні або заперечні судження, створюють експресивність та емоційність біблійного дискурсу, водночас слугують маркерами актуалізації важливої інформації, напр.: *Отже, хто ти, чоловіче, що ти сперечаєшся з Богом? Чи скаже твориво творцеві: Пощо ти зробив мене так?* [Рим., 9:20]; *Що ж скажемо? Позостанемо в гріху, щоб благодать примножилась? Зовсім ні!* [Рим., 6:1]. Запитання такого зразка метафоричні. По суті, вони не мають конкретно названого адресата, однак спонукають замислитися кожному людину над своїми вчинками, над сенсом перебування на землі.

Питальні висловлення природно експлікуються в ораторсько-проповідницькому дискурсі (у проповідях, повчаннях, бесідах). Вони є іманентною рисою, наприклад, проповідницького жанру, у якому реалізують свою високу функційну активність, пожвавлюють розповідь, активізують увагу

та контакт з адресатом (прихожанином церкви). Проповіді використовують священники, єпископи, архієпископи, митрополити, пастирі, диякони та інші церковні діячі під час богослужіння в храмах, церквах, монастирях, на різних світських заходах. Як слушно зауважує Н. Гуйванюк, проповіді мають не лише суто релігійне (хоч насамперед саме таке), а й виразно просвітницьке спрямування — вони сприяють морально-етичному вихованню, удосконаленню людини, вчать її бути фізично й духовно здоровим і корисним членом громади, суспільства [4: 232].

Питальні висловлення як фігурально-риторичні конструкції в ораторсько-проповідницькому дискурсі спрямовані на те, щоб розширити знання прихожан про вічні істини, розтлумачити через низку поставлених запитань Святе Письмо; привернути увагу до Біблії, прославити церкву та святих; пропагувати морально-етичні засади християнської філософії, виховувати духовні чесноти людини: *Як нам, православним, не вихвалити і не прославляти Пречисту Богородицю? Як нам не схилитися перед Тією, від Якої наш Спаситель народився на землі? Вона — основа нашої втіхи (Філарет); Яке наше ставлення до Небесного Отця? Чи ми справді вбачаємо в Ньому доброго Батька? Чи, може, думаємо, що ми забуті, що ніхто про нас не дбає, що ми кинуті на землю жити і робити що завгодно? Господь Бог любить нас, пам'ятає і дбає про нас. Згадати про це і замислитися над цим — це перше завдання цього святого часу Великого посту (Блаженніший Любомир Гузар).*

Варто зауважити, що саме в проповідницькому дискурсі питальні висловлення слугують діалогічною реплікою-стимулом. Священник за допомогою саме таких конструкцій вибудовує свою проповідь, розставляє акценти, зосереджує увагу на тих чи тих реаліях людського життя, протиставляючи їх сфері сакрального, пор.: **Як на початку третього тисячоліття можна вказати на Бога? Тією вифлєємською зорею і тими хорами ангелів є ми, віруючі християни (Блаженніший Любомир Гузар); Чому так величає Церква Пресвяту Діву Марію? Пресвята Діва Марія є Богородиця. Вона породила Того, Хто, будучи істинним Богом, у саму мить зачаття від Святого Духа в Її утробі сприйняв у єдність Своєї Іпостасі, тобто Своєї Особи, людську природу (Філарет).**

Питальні конструкції слугують важливими репрезентантами авторських інтенцій в епістолярному дискурсі, виражаючи суб'єктивний пласт індивідуальних одкровень адресанта, його думки та прагнення. Вони створюють «незавершеність» листа, оскільки на запитання, поставлені автором інтенції запиту, потрібно реагувати в листі-відповіді. Цілком логічно постає епістолярний діалог — «сукупність парних текстів — документів писемного спілкування суб'єктів, що в підсумку складають цілісний текст, набувають жанрово-стильової визначеності та завершеності, зафіксованої у книжному виданні» [19: 244]. Адресантно-адресатний континуум, у якому втілюється інтенція запиту, двобічний, однак треба зауважити, що це дистантна інтеракція, процес спілкування, розірваний і в часі, і в просторі.

В епістолярному дискурсі питальні висловлення вербалізують інтенцію запиту, спрямовану на з'ясування або ж на уточнення певної інформації. Водночас вони експлікують низку аксіологічних суджень, виразняють емоційний стан адресанта, особистісне переживання, оцінне ставлення до дійсності тощо. Так, з'ясувальні інтенції в листах реалізують ті чи ті питальні компоненти, напр.: **Як тепер «Вістник»? Чому Маковей нічого не пише? Де він тепер?** (Б. Лепкий); **Що Ви тепер за повість пишете? З якого життя?** (О. Кобилянська). Зреалізувавши з'ясувальну інтенцію, адресант ставить уточнювальні запитання, що їх маркує здебільшого частка *чи*, пор.: **Чому не пишеш? Чи, може, не одержав моїх пакетів? Чи, може, каламуть песимістична скувала й душу, й руки?** (В. Бережний).

Нанизування питальних конструкцій відображає взаємоперетин різних інтенцій (запиту й емоційності, запиту й оцінки, запиту й переповідності та ін.), що сприяє, по-перше, актуалізації питального процесу-пошуку, загалом **епістолярної діалогічності**, по-друге, зосередженню уваги на важливих явищах суспільного життя, на передаванні пласту особистісних переживань, розлогого спектру людських емоцій та оцінок. Пор.: **А ось я мушу тебе виляяти!! Чому не відсилаєш Донцову того, що вже маєш готовим? Чому?** (О. Теліга); **Що нового чути зі Львова? Які надії і перспективи? Що поробляють Пан Радник і шановна родина?** (Б. Лепкий); **Толю! Чи не здається тобі пауза в нашому спілкуванні задовгою? Чому мовчиш? Весна, пташки, сонце, футбол, кохання?** (В. Симоненко). Спектр емоцій, що на шаровується на питальні конструкції, як бачимо, різний. Той чи той адресант адресує співрозмовникові «свої роздуми, сум'яття душі, власні болі, тривоги, рідше — радості возвеличеного й розкриленого духу» [10: 7].

Діалогічний характер епістолярного дискурсу, безперечно, вияскравлюють вокативні конструкції, що є важливим чинником у процесі успішної реалізації інтенційної програми мовця та досягнення перлокутивного ефекту спілкування загалом. Цікаво, що в розглядуваних листах лише спорадично фіксуємо питальні висловлення, ускладнені звертаннями (**Що з тобою, Натусенько? Чому ти так зле себе почуваш?** **Коли і куди думаєш виїхати?** (О. Теліга); **Моя Малюсічка, чи не обрид я тобі своєю писаниною? Чому ти цілуєш мене крапками? Соромишся? А я ні** (В. Симоненко); **Ти ще літаєш, друже? Я літаю. А часом тільки плигаю** (О. Довженко). Здебільшого це окремі вокативні комунікати — виразні гоноративи, зменшено-пестливі форми, субстантивовані прикметники, що виразняють епістолярну поштивість та ввічливість, напр.: **Дорога Мевочко моя!** (О. Кобилянська); **Ексцеленціє, наш улюблений пастирю і проповіднику!** (В. Стефанік); **Люба моя Натуся! Чому мовчиш? Чи все у тебе добре?** (О. Теліга); **Дорога моя сива голубонько мати і сестро моя дороженька!** (О. Довженко).

Важливим засобом реалізації інтенцій запиту в листах є складнопідрядне речення з'ясувального типу (непряме запитання), головна предикативна одиниця якого реалізує питальний процес-пошук, а підрядна — описує прогалини в знаннях адресата, чітко вказує на той чи той запит інформації. Власне, непряме запитання реалізує підрядна частина, що її

приєднують до головної частка *чи* або питальні компоненти *хто, що, чий, який, котрий, де, куди, коли, звідки* тощо. Напр.: *Я хотіла Вас спитати, чи се справді річ неможлива, щоб «Буковина» платила за надіслані їй повісті, і платила, примір[ом], і мені?* (О. Кобилянська); *Хотіла б знати, якої правописі хочете ви триматись при записах етнографічних — так званої фонетики чи так званої правописі радикальної (йотованої)?* (Леся Українка).

Епістолярний дискурс, зрозуміло, має діалогічний характер, що зближує його з розмовним мовленням. Цю особливість увиразнюють звертання, займенникові слова, контактні комунікати, автокомунікація: *Ну що ж, голубко моя, далі? Як нам бути, як нам жити, як нам горю поособити?* (Остап Вишня); *Що про себе? Багато мучився, бідував, зазнавав злиднів, але і працював* (І. Чендей); *Про що тобі писати? Живий, здоровий, чого й тобі бажаю* (В. Симоненко); *Мати в мене одна, і я в неї один. Ти повинна її любити, бо вона ж мені й тобі зла не бажатиме. Ясно, Люсьок?* (В. Симоненко).

Як бачимо, епістолярний дискурс фактографічно віддзеркалює як реальний стан внутрішнього світу адресанта (автора листа), так зовнішні умови його буття, занурює потенційного адресата «або в інтимно-особистий простір доби, або в культурний, соціально-політичний контекст доби» [6: 249]. Питальні висловлення в цьому контексті створюють високу експресивність, зважаючи на певну історичну добу, людські почуття та волевиявлення, створюючи емоційно наснажене, естетично довершене тло комунікації, розірваної в часі та просторі.

Отже, дискурсивно-стильовий континуум української мови (усно-розмовний, художній, публіцистичний, релігійний, епістолярний) репрезентує розлогий функційний потенціал питальних висловлень, увиразнюючи їхню амбівалентність та семантичний синкретизм. За нашими спостереженнями, питальні висловлення — це синтаксичні конструкції, які, з одного боку, реалізують інтенцію запиту — гносеологічну потребу мовця з'ясувати або уточнити інформацію, увиразнити когнітивний процес-пошук, представивши свою первинну функцію, а з іншого, виражають низку вторинних комунікативно-прагматичних функцій (фігуральності, волевиявлення, емоційності, оцінки, толерантності, етикету), актуалізованих у тих або тих дискурсивно-жанрових виявах української мови. Саме дискурсивна практика мовця, динамічний розвиток певного стильового реєстру увиразнює міжмодельну взаємодію різних за комунікативною настановою висловлень, вияскравлює взаємоперетин і синкретичний, дифузний характер різних типологічних виявів інтенцій, систематизація та інтент-аналіз яких виформовує предмет наших наступних наукових пошуків. Перспективу вбачаємо і в докладнішому вивченні функційних можливостей питальних конструкцій у медіажурналістиці, у юриспруденції, у лінгвокультурології, що забезпечить цілісну репрезентацію питального дискурсу української мови як окремої термінологічної одиниці й новітнього фрагмента лінгвістичного знання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борисюк І.В. Інтонація українського питального речення. Київ, 1975.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови: Синтаксис. Київ, 1993.
3. Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови. Київ, 2004.
4. Гуйванюк Н. Мовні особливості церковних проповідей Сидора Воробкевича. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича: зб. наук. пр. Слов'янська філологія*. Вип. 585–586. Чернівці, 2012. С. 230–239.
5. Гуйванюк Н.В., Шабат С.Т. Питальні речення в сучасній українській мові: навчально-методичний посібник. Чернівці, 2000.
6. Дейна Л. Лексико-семантичні репрезентанти суб'єктивної й об'єктивної оцінки в щоденниковому дискурсі. *Співвідношення семантики і структури в системі мовних одиниць*. За ред. М.І. Степаненка. Полтава, 2018. С. 248–284.
7. Дудик П.С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення. Київ, 1973.
8. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис. Донецьк, 2001.
9. Кадомцева Л.О. Синтаксична модальність речення. *Сучасна українська літературна мова: Синтаксис*. За заг. ред. І.К. Білодіда. Київ, 1972. С. 119–137.
10. Качкан В. «Коли зоря сходить у небо безсмертя...» (з епістолярної спадщини Богдана Лепкого). *Журнали повертаються...: 3 епістолярної спадщини Богдана Лепкого*. Львів, 2001. С. 5–26.
11. Кондратенко Н.В. Питальні речення в українському поетичному мовленні: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Одеса, 2001. 16 с.
12. Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення. Київ, 1966.
13. Мірченко М.В. Структура синтаксичних категорій. Луцьк, 2001.
14. Писарек Л. Местоименные вопросительные предложения в русском и польском языках. Wrocław, 1981.
15. Почепцов О.Г. Семантична структура питального речення. *Мовознавство*. 1978. № 6. С. 69–72.
16. Рестан П. Синтаксис вопросительного предложения. Общий вопрос. (Главным образом на материале современного русского языка). Oslo — Bergen — Tromsø, Universitetsforlaget, 1969.
17. Русская грамматика: В 2 т. Т. II: Синтаксис. Москва, 1980.
18. Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф. Граматики руської мови. Відень, 1914.
19. Стернічук В.Б. Епістолярний діалог як віднайдення нової істини (на матеріалі листування Є. Чикаленка — А. Ніковського). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Філологічна. 2015. Вип. 52. С. 244–246.
20. Шабат-Савка С.Т. Українськомовний питальний дискурс: монографія. Чернівці, 2019.

REFERENCES

1. Borysiuk, I.V. (1975). *Intonation of the Ukrainian Interrogative Sentence*. Kyiv: Naukova Dumka (in Ukrainian).
2. Vykhovanets', I.R. (1993). *Ukrainian Grammar: Syntax*. Kyiv: Lybid' (in Ukrainian).
3. Vykhovanets', I.R., Horodens'ka, K.H. (2004). *Theoretical Morphology of the Ukrainian Language: An Academic Grammar of the Ukrainian Language*. Kyiv: Pulsary (in Ukrainian).
4. Huivaniuk, N. (2012). Linguistic features of church sermons by Sydor Vorobkevych. *Scientific Bulletin of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University: Collection of Scientific Works. Slavic Philology* 585–586, 230–239. Chernivtsi: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (in Ukrainian).
5. Huivaniuk, N.V., Shabat, S.T. (2006). *Interrogative Sentences in the Modern Ukrainian Language*. Chernivtsi: Ruta (in Ukrainian).
6. Deina, L. (2018). Lexical semantic representatives of subjective and objective evaluation in diary discourse. *Correlation of Semantics and Structure in the System of Language Units*, 248–284. Poltava: Poltava National Pedagogical University (in Ukrainian).

7. Dudyk, P.S. (1973). *Syntax of Modern Ukrainian Colloquial Literary Speech*. Kyiv: Naukova Dumka (in Ukrainian).
8. Zahnitko, A.P. (2001). *A Theoretical Grammar of the Ukrainian Language: Syntax*. Donetsk: DonNU (in Ukrainian).
9. Kadomtseva, L.O. (1972). Syntactic modality of sentence. *Contemporary Ukrainian Literary Language: Syntax*, 248–284. Kyiv: Naukova Dumka (in Ukrainian).
10. Kachkan, V. (2001). “When the star rises in the sky of immortality...” (from the epistolary heritage of Bohdan Lepkyi). *Cranes Return...: From the Epistolary Heritage of Bohdan Lepkyi*. Lviv: Phoenix (in Ukrainian).
11. Kondratenko, N.V. (2001). *Interrogative Sentences in the Ukrainian Poetic Speech: Dissertation Summary for the Candidate of Philological Sciences Degree*. Odesa (in Ukrainian).
12. Melnychuk, O.S. (1966). *Development of the Slavic Sentence Structure*. Kyiv: Naukova Dumka (in Ukrainian).
13. Mirchenko, M.V. (2001). *The Structure of Syntactic Categories*. Luts’k: Vezha (in Ukrainian).
14. Pisarek, L. (1981). *Pronoun Interrogative Sentences in Russian and Polish*. Wrocław: Wrocław University Press (in Russian).
15. Pocheptsov, O.G. (1978). The semantic structure of an interrogative sentence. *Linguistics* 6, 69–72 (in Russian).
16. Restan, P. (1969). *Syntax of the Interrogative Sentence. Yes - No Questions*. (Mainly on the Basis of Russian Material). Oslo – Bergen – Tromsø, Universitetsforlaget (in Russian).
17. *Russian Grammar*. (1980), vol. 2: *Syntax*. Moscow: Nauka (in Russian).
18. Smal’-Stots’kyi, S., Gartner, F. (1914). *Grammar of the Russian Language*, 3rd ed. Vienna (in Ukrainian).
19. Sternichuk, V.B. (2015). Epistolary dialogue as a discovery of a new truth (based on correspondence between Ye. Chykalenko and A. Nikovs’kyi). *Scientific Collection of Works of the National University of Ostroh Academy. Philological Series* 52, 244–246 (in Ukrainian).
20. Shabat-Savka, S.T. (2019). *Ukrainian-Speaking Interrogative Discourse*. Chernivtsi: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (in Ukrainian).

Статтю отримано 01.03.2021

Svitlana Shabat-Savka, Doctor of Sciences in Philology,
Professor, Head of the Department of the Modern Ukrainian Language,
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
2 Kotsiubyns’kyi St., Chernivtsi 58012, Ukraine
E-mail: shabat-savka@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-2658-5567>

INTERROGATIVE STATEMENT AND DISCOURSE-STYLISTIC CONTINUUM OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

Interrogative statements are used to perform the intention of the query in various discourse-stylistic forms of the Ukrainian language. This article aims to analyze interrogative statements from the standpoint of their functioning as syntactic constructions. Drawing on a wide range of literary sources, the author states that, fulfilling the epistemological need to fill information gaps in speaker’s knowledge, the interrogative statement is the most relevant linguistic sign used to express the speaker’s motivation and needs. The interrogative statement is, however, a clear example of communicative-pragmatic functions which include figurativeness, expression of will, emotionality, evaluation, and tolerance, verbalized in a speech in accordance with the speaker’s intentions. A suggested interpretation of the linguistic nature of interrogative constructions attests to their ambivalence and semantic syncretism along with the performance of primary and secondary functions.

The discourse-stylistic continuum of the Ukrainian language, i.e., vernacular, literary, journalistic, religious, and epistolary, represents a rather extensive functional potential of interrogative constructions. In spoken discourse, interrogative expressions, e.g., address-oriented syntactic units, verbalize the specifying and clarifying intentions of the query, thus highlighting

their primary function in the dialogic discourse. In other registers, these are secondary functions related to the following aspects: 1) figurativeness and aesthetics of speech which emphasizes the linguo-creative nature of a speaker, i.e., fiction; 2) the display of certain information which has a purposeful influence on the addressee of the speech and encourages specific actions, i.e., journalistic discourse; 3) the creation of aphoristic and rhetorical dialogue, establishing spiritual values and a human worldview, i.e., religious discourse; 4) the creation of epistolary dialogue as a marker of the interrogative searching process focused on essential phenomena related to public and private life and aimed at the formation of textual communication conceived in time and space. This article introduces the concept of interrogative discourse as a dynamic continuum of human communication, a special mode of cognition and reflection of reality, one of the latest fragments of linguistic knowledge.

Keywords: *interrogative statement, discourse-stylistic continuum, the intention of inquiry, addressability, dialogicality / quasi-dialogicality, interrogative discourse.*

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2021.01.075>

УДК 811.161.2

І.Р. ПРОЦИК, кандидат філологічних наук,
доцент, докторантка кафедри української мови,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
вул. Сковороди, 2, м. Київ, 04655, Україна
E-mail: iprotsky@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-8472-0141>

ІВАН БОБЕРСЬКИЙ — ТВОРЕЦЬ УКРАЇНСЬКОЇ ФУТБОЛЬНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В ГАЛИЧИНІ

У статті проаналізовано футбольні терміни, які запропонував до вжитку в українському футбольному дискурсі відомий громадський діяч, основоположник національної тіловиховної і спортивної традиції Іван Боберський. Зосереджено увагу на засадничому підході Івана Боберського до опрацювання національної терміносистеми футболу — пошукові та творенні питомих відповідників до чужомовних назв на позначення спеціальних понять футбольної сфери. Подано сучасні аналоги до футбольних термінів початку ХХ ст., більшість із яких невідома широкому загалові сучасних прихильників футболу.

Ключові слова: футбольний дискурс, українська футбольна термінологія, Іван Боберський, питоми назви, чужомовні позики.

Копаний мяч* учить боронити і здобувати

Іван Боберський

Започатковувачем західноукраїнського спортивного дискурсу загалом і футбольного зокрема був Іван Боберський. Повернувшись на зламі ХІХ–ХХ ст. на батьківщину після завершення навчання на германістиці в університеті австрійського міста Грац і мандрів багатьма європейськими державами для ознайомлення з досвідом їхніх національних гімнастичних систем і вивчення нових методик фізичного виховання, він отримав посаду вчителя німецької мови та гімнастики в українській Академічній гімназії у Львові. Саме І. Боберський, який захопився в Європі ідеєю здорового

* У назвах видань та в цитатах із текстів першої половини ХХ ст. збережено тогочасний правопис.

способу життя та підтримання вітальних сил організму за допомогою занять руханкою та спортом, почав упроваджувати систему тіловиховних вправ у навчальний процес львівських гімназистів, зібрав для потреб школярів бібліотечку спеціальних видань англійською, німецькою, польською мовами з історії та методології фізичного виховання. Популяризаторська діяльність І. Боберського виявилася в активному поширенні серед юнацтва інформації про конечність руханки для здоров'я, поданні відомостей про різні види спорту, написанні перших українських підручників, присвячених різним видам спорту, серед яких і футболу — «Забави і гри рухові. Часть III. Копаний мяч» (Львів, 1906). Завдяки І. Боберському інформація про надзвичайно популярну в Англії наприкінці ХІХ ст. спортивну гру — футбол — швидко розповсюдилася серед української шкільної молоді.

У 1906 р. в Академічній гімназії, де працював І. Боберський, учні під натхненням керівництвом свого наставника створили перший український спортивний клуб — У.С.К. — Український спортовий кружок, що мав кілька футбольних команд (історики спорту стверджують, що в 1908/1909 навчальному році в «структурі У.С.К. діяло 7 секцій копаного м'яча» [6: 39]), найактивніші з-поміж яких (У.С.К. I, У.С.К. II, У.С.К. III) регулярно організовували внутрішньогімназійні та публічні футбольні матчі, а також пропагували копаний м'яч серед широкого загалу українців, виїжджаючи до інших міст та влаштовуючи там показові футбольні змагання, суддею яких зазвичай був І. Боберський. Згодом команди Українського спортового кружка брали участь у футбольних турнірах на рівні міста й держави, удосконалювали свою майстерність із авторитетними європейськими фахівцями. Зокрема, на спеціальне запрошення Івана Боберського з Праги приїхав член чеського футбольного клубу «Славія» В'ячеслав Льомоз і провів із гімназистами кілька занять із методики гри у футбол і низку спеціальних тренувань [5: 207].

Заснування Українського спортового кружка в Академічній гімназії стало поштовхом для створення українських спортивних клубів серед молоді інших навчальних закладів. Зокрема, У.С.К. «Дніпро» об'єднав українців, які навчалися в польських гімназіях Львова, У.С.К. «Сянова Чайка» — учнів Перемишльської української гімназії, У.С.К. «Поділля» — українців-гімназистів із Тернополя, У.С.К. «Січ» — учнів Стрийської гімназії (перелічені клуби засновано впродовж 1909—1911 рр.). Після закінчення навчання колишні гімназисти втрачали можливість виступати за свої учнівські команди. Саме тому за порадою І. Боберського його випускники, а згодом студенти Львівського університету та Львівської політехніки заснували 1911 р. спортивне товариство для українських студентів високих шкіл у Львові під назвою «Україна» [5: 211], яке потім «перемінилось в загальне змагове товариство» (РУ: 48) і було «найсильнішим українським спортовим клубом гри в копаного мяча» [7: 58].

Захопившись у Європі футболом, І. Боберський не лише активно популяризував цей вид спорту серед земляків, виголошуючи в різних міс-

тах Галичини доповіді про нову для українців спортивну дисципліну та її основні правила, даючи поштовх до створення численних спортивних організацій і клубів, піклуючись про придбання землі під великий спортивний майдан для української громади у Львові, а й ґрунтовно опрацьовував українську футбольну термінологію. Як і більшість тодішніх інтелектуалів, він розумів потребу створення термінів на національному ґрунті, аби назви нових спеціальних понять були зрозумілі широкому загалові, легко сприймалися і засвоювалися. Саме І. Боберський запропонував дуже вдалий український варіант назви гри у футбол — *копаний м'яч*. Англійську номінацію гри перекладали й інші європейські народи, творячи терміни-кальки, як наприклад, *Fussball* — у німецькій мові, *pilka nożna* — у польській, що буквально означало 'ножний м'яч', чи *kopana*, як у чеській мові. В Україні на початку ХХ ст. використовували чужомовну назву футболу *Association Football*, скальковану з чеської номінацію *копана* (ці найменування запровадив один із засновників українського гімнастичного товариства «Сокіл» Володимир Лаврівський, опублікувавши в 1900 р. український переклад футбольних правил — «Копана (Association Football)», зроблений із чеського видання) і гібридний термін *союзняк* (ця назва походить від найменування Англійського футбольного союзу, який 1863 р. затвердив правила гри у футбол (лексему утворено морфологічним способом від стрижневого слова *союз* за допомогою власне українського суфікса *-ак*)). І. Боберському вдалося не лише створити питомий термін з українських мовних засобів, а й передати в новоствореній назві динаміку самої гри в футбол за допомогою використаного в найменуванні дієприкметника *копаний* — форми дієслова *копати*. Запропонувавши систему футбольних номінацій, він апробував її у виданій 1906 р. третій частині свого підручника «Забави і гри рухові», що мала назву «Копаний мяч». Як писав у спогаді «Читаю і згадую» однодумець Івана Боберського, колишній його учень, а згодом приятель і послідовник Степан Гайдучок, який продовжував утверджувати серед українців тіловиховні й спортивні традиції, які започаткував його наставник: «Треба знати, що проф. Боберський мав велику прихильність винаходити власні вислови на чужинні. (Цілком доцільне, бо послуговуватися чужими словами свідчить про убожество рідної мови)» [1: 5]. Степан Гайдучок підкреслював саме аспект захопливого творення національних відповідників до чужомовних термінів, яке полюбляв І. Боберський і яке йому, безсумнівно, вдавалося. Іван Боберський був добре обізнаний із системою понять футболу та знав кілька чужих мов, аби зіставити терміни, які в них функціювали, й проаналізувати, наскільки вдалими вони були та відповідали позначуваним поняттям, щоб на основі цього запропонувати власний термін із питомих ресурсів української мови. В особі І. Боберського маємо феноменальне й рідкісне сполучення глибокого і вдумливого філолога й знавця спортивних дисциплін, зокрема футболу, термінологію яких він опрацьовував, що є ідеальним поєднанням для термінотворчої роботи. У термінознавчій праці завжди акцентують увагу

на необхідності тісної співпраці фахівців і філологів для створення вдалої та адекватної системи термінів тієї чи тієї сфери знань. І. Боберський сам був досконалим утіленням і зразком поєднання таких рис. Як писав громадський діяч, правник і журналіст Теодор Данилів, «Боберський [...] був [...] спеціалістом у творенні термінів руханково-спортивного життя» [2: 21], de-facto — творцем української спортивної термінології.

Метою статті є опис українських назв на позначення спеціальних футбольних понять, які використав Іван Боберський у підручнику з футболу «Забави і гри рухові. Часть III. Копаний мяч» (Львів, 1906). Реалізація поставленої мети передбачає вирішення низки завдань: 1) укласти реєстр футбольних термінів, які вжито в першому українському підручнику з футболу; 2) простежити генезу футбольних назв, які використав у своєму посібнику І. Боберський; 3) подати тлумачення спеціальних футбольних назв; 4) зіставити футбольну лексику, вживану в галицькому футбольному дискурсі початку ХХ ст., із сучасними футбольними термінами.

Більшість із використаних у підручнику Івана Боберського футбольних термінів він сам і запропонував для широкого вжитку, перекладаючи назви спеціальних понять футболу, які функціювали в різних європейських мовах:

назви футбольної гри: *harpastum* — ‘давня гра античних народів, що була прототипом футболу’ «Вже Римляне підбивали *Harpastum*, повний мяч ногами, щоби здобути поле противника» (КМ: 5) та найменування, якими в новітні часи стали називати цю гру на Туманному Альбіоні — ***football*** «В Англії, країні спорту і рухових розривок, належать до наймильшого спорту Cricket, Lawn-Tennis, *Football*», «Поza школами *Football* не ширив ся» (КМ: 5), «[...] видно, як сильно закоренив ся в Британії *Football*» (КМ: 6), ***Association Football*** — ‘гра за правилами, які затвердив Англійський футбольний союз’ «Щоби завести одноцільні правила і уможливити змагання публичні поодиноких клубів а через те розповсюдити гру, завязав ся 1863 р. союз Football Association і сей ухвалив правила для гри, при котрій мяч копає ся лише ногами. Від сего союзу називаємо гру *Association Football*» (КМ: 5), запозичення з англійської — ***футбаль*** «Головною точкою сезону для *Футбалу* в місяцю лютім, марті, цвѣтні є змагання дружин, що заступають краї Англію, Валію, Ірландію і Шкоцію» (КМ: 6), «В німецьких містах дали англійські переселенці почин до плеканя *Футбалу*» (КМ: 6), а також питомі та гібридні терміни — ***гра*** — ‘футбол’ «З Англії розширила ся *гра* у всі части сьвіта, де поселили ся Англійці» (КМ: 6), «В Австрії зачала займатися *грою* Прага в 1885 р., Відень 1893 р., Будапешт 1897 р.» (КМ: 6), ***копаний мяч*** «*Копаний мяч* є грою, при котрій треба багато бігати, длятого надає ся лише на холодні пори року, у нас на осінь і весну» (КМ: 6), «*Копаний мяч* є забавою для людей здорових [...]» (КМ: 15), ***копаний*** — ‘футбол’ «“*Копаний*” представляє ся нині яко гра, що вимагає не лише вправи в мячованю, але також сприту, щоби подавати собі мяч між собою і не дати собі его противни-

кам відбити» (КМ: 16), *gru Association Football* «На континенті переняли клуби правила *gru Association Football* — “копаний мяч”» (КМ: 6); із термінів на позначення футбольної гри, які вживав І. Боберський, найфункційнішою стала власне українська назва **копаний м'яч**, яку в кінці 30-х рр. у Галичині вживали безальтернативно;

найважливіші засади футболу окреслено питомими термінами **правила** [футболу] «[...] щоби зобов'язати всіх членів до одностайних *правил*» (КМ: 6), «На образках [...] можна се *правило* яснійше зрозуміти» (КМ: 27), **правила до гри** «В Галичині вийшли слідуючі *правила до гри Association Football*: Копана після Осипа Кленки зладив В. Лаврівський, Львів 1900, 18 ст. [...]» (КМ: 7) та гібридним найменуванням — **правила** [футболу] **англійської Асоціації** «Автор сего опису взяв за підставу *правила уложені англійскою Асоціацією*, а прийняті німецькими клубами» (КМ: 6); як і в кожній командній грі, у футболі оперують поняттями плану дій та засобів їх реалізації, що в термінології відображено запозиченими з грецької мови назвами — **стратегія** «[...] спосіб їх переведення, сказатиб, *стратегія*, вимагає великої вправи, притомности духа і сполуки всіх гравців» (КМ: 6) і **тактика** «Описуючи *тактику*, черпав з власного досвіду [...]» (КМ: 6), «[...] *тактика* залежить від сили гравців та що над нею треба все думати» (КМ: 21);

назви гравців у футбол, об'єднань футболістів, а також назви інших осіб, безпосередньо причетних до футболу: з-поміж найменувань родового поняття — ‘людина, яка грає у футбол’ І. Боберський запропонував питомі назви: **гравець** «Крім них повстали союзи, що лучать *гравців*, котрі з гри роблять ремесло і живуть зі вступів, плачених видцями» (КМ: 6), **копун** — ‘гравець, який копає м'яч’, **заводовець** — ‘футболіст-професіонал’ (найвірогідніше, термін є калькою польської назви *zawodnik*) «Після обчислення за 1905 рік має Англія кругло 45.000 *копунів*, що належать до 15.000 клубів, з того 8.000 *заводовців*» (КМ: 6);

у групі **назв футболістів за функціями, які вони виконують на полі**, а також ланок, у які гравці об'єднані під час виконання відповідних завдань під час матчу, подано такі власне українські номінації: **нападач** — ‘нападник’, **чільник** — ‘центральний нападник’, **правий злучник** — ‘правий півсередній нападник’, **правий крайник** — ‘правий фланговий нападник’ «В середині стоїть головний *нападач*: “чільник”; на право від него внутрішній *нападач*: “правий злучник” і правий, криловий *нападач*: “правий крайник”» (КМ: 17–18), **лівий злучник** — ‘лівий півсередній нападник’, **лівий крайник** — ‘лівий фланговий нападник’ «По лівім боці від чільника стає лівий, внутрішній *нападач*: “лівий злучник” і лівий, криловий *нападач*: “лівий крайник”» (КМ: 18), **воротар** «[...] до борби призначили лише п'ятьох гравців яко “нападачів”, а до оборони “воротаря” і других п'ятьох людей, та кожному гравчеви дали місце, якого не сьмів змінити» (КМ: 16), «В воротах стоїть “воротар”» (КП: 18), «Заложники є підпорою *воротаря*» (КП: 22), **помічник** — ‘півзахисник’ «В другім ряді стають “помічники” [...]» (КМ: 18), «*Помічники* помагають нападачам в

напад і тримають ся звичайно 15 м. за ними» (КМ: 18), «*Помічники* мають незвичайно трудні обов'язки, бо помагають в нападі і в обороні» (КМ: 22), *середний помічник, осередник* — ‘центральний півзахисник’ «В середині ряду помічників стоїть грач, що творить осередок цілої дружини, *середний помічник*: “*осередник*”» (КМ: 18), *середовик* — ‘центральний півзахисник’ «*Середовик* бере на себе ворожого чільника» (КМ: 21), *лівий помічник* — ‘лівий півзахисник’, *правий помічник* — ‘правий півзахисник’ «По его боках знаходять ся “*лівий помічник*” і “*правий помічник*”» (КМ: 18), *бічний, бічний помічник* — ‘бічний півзахисник’ «*Бічники (бічні помічники)* беруть на себе ворожих крайників» (КМ: 21), *залога воріт* — ‘захист’ «Коли зайде потреба, подають ся в зад, щоби помагати в обороні воріт третому рядови, що творить *залогу воріт*» (КМ: 18), *оборона воріт* — ‘захист’ «Прецінь там з заду суть помічники і заложники, що творять *оборону воріт*» (КМ: 20), *заложник* — ‘захисник’ «*Заложники* стягають ся при обороні гряди до середини, проте займають ся злучниками» (КМ: 21), *лівий заложник* — ‘лівий захисник’, *правий заложник* — ‘правий захисник’ «Єму по боках стоять “*заложник лівий*” і “*заложник правий*”» (КМ: 18), *ліве крило* — ‘гравці на лівому фланзі’, *праве крило* — ‘гравці на правому фланзі’ «Як *ліве крило* грає, то *праве* слїдить гру і тримає ся в відповідній віддали, щоби придати ся до комбінації своїх другів і відворотно» (КМ: 19); назвою, що окреслює вміння футболіста швидко бігти по полю з м’ячем, не втрачаючи його, коли доводиться обходити суперника, є лексема *дробун* — ‘той, хто добре дриблінгує’ «Коли противник є добрим *дробуном* і годі єму відобрати мяч, то помічник старає ся віддрулити крайника від мяча [...]» (КМ: 21);

назви інших учасників футбольного матчу теж питомі за походженням слова: *судия* — ‘суддя’ «В таких разях волить однак *судия* бути острим, чим поблажливим» (КМ: 15), «*Судия* наглядає, чи правильно відбуває ся закоп, вмет, наріжняк, грядяк, копняк, чи грач не є відсторонь, як орудує воротар, а як грачі мячем, як заховують ся грачі підчас гри зглядом себе» (КМ: 33), *підсудний* — ‘боковий суддя’ «Оден *судия* наглядає, чи гра іде після правил, а два *підсудні* пильнують границь грища» (КМ: 16), «Два *підсудні* мають находити ся при границях, давати хоруговкою знак, коли мяч вийшов з грища і сказати, котра сторона має право до вмету, наріжняка або грядяка» (КМ: 33), *сусід* — ‘одноклубник, гравець тієї самої команди’ «Оден з *сусідів* старає ся припасти до мяча скорше як найблизший противник [...]» (КМ: 18), *видець* — ‘глядач’ «Крім них повстали союзи, що лучать грачів, котрі з гри роблять ремесло і живють зі вступів, плачених *видцями*» (КМ: 6);

серед **назв об’єднань футболістів** є питомі й запозичені номінації: *дружина* — ‘команда’ «Англійські *дружини* їдуть в столиці європейських держав і міряють ся з *дружинами* континентів» (КМ: 6), «Грачі поділені на дві *дружини* по 11 людей» (КП: 16), *клуб* — ‘клуб’ «*Клуби* яко заступники [представники] міст, округів, шкіл, університетів відбувають з собою змаганя» (КМ: 6); якщо порівняти систему назв, які вживав Іван

Боберський, із термінолексемами на позначення тих самих футбольних понять, які використав Володимир Лаврівський у виданих 1900 р. правилах гри «Копана», видно, що кількість власне українських номінацій є домінантною, наприклад, *воротар* — замість *брамкар* (у перекладі В. Лаврівського функціює, щоправда, й термін *воротар*), *помічник* — замість варваризма *halfbac*, *нападач* — замість варваризма *forward* (В. Лаврівський уживав і термін *черговий*), тобто акцент на пошук національних термінів, які б відповідали духові української мови, в І. Боберського був незаперечний;

у групі назв **футбольного поєдинку та його частин** також ужито виключно питомих найменувань: *грайка* — ‘матч’ «[...] заховати свіжі сили на протяг цілої одної *грайки*, що триває 90 минут» (КМ: 15), «Одна *грайка* триває два рази по 45 минут [...]» (КМ: 23), *змаганя* — ‘матч’ «При рішачим *змаганю* о “англійську чашу” було 101.000 видців [...]» (КМ: 6), «В столицях відбуваються *змаганя* дружин різних країв і народностей» (КМ: 6), *перерва* — ‘пауза між двома таймами матчу, після 45 хвилин зіграного часу’ «Пятимінутову *перерву* не вчисляє ся до того» (КМ: 23), «Дружини змінюють становиска лише оден раз, по *перерві*» (КМ: 24), *непередвиджена перерва* — ‘непередбачена зупинка гри під час матчу’ «Судия має гру о тільки продовжити, кілько часу стратило ся на якусь *непередвиджену перерву*» (КМ: 33);

назви футбольного поля, його частин і розмітки — це також питоми номінації, утворені чи то семантичним, чи то морфологічним способом: *грище* — ‘футбольне поле’, *побочина* — ‘бокова лінія’, *роги* — ‘кути футбольного поля’, *половина* — ‘половина футбольного поля’, *хоруговка* — ‘прапорець’ «На всіх чотирох *рогах* того прямокутника а також на половині обох *побочин* стоять півтораметрові *хоруговки*, що показують обвід *грища* і *єго половину*» (КМ: 7), *поперечина* — ‘лінія воріт’, *поперечка через половину* — ‘центральна лінія’ «*Побочини, поперечини* а також *поперечку через половину* витягає ся розпущеним вапном» (КМ: 7), *точка* — ‘центр поля’ «Середину тої поперечки означаєсь *точкою*» (КМ: 7), *круг* — ‘центральне коло’ «Наоколо точки зачеркує ся *круг* лучем девятиметровим» (КМ: 7), *гряда* — ‘воротарська площа’, *приворотє* — ‘штрафна площа’ «Перед воротами лежить “*гряда*” і “*приворотє*”» (КМ: 7), «Промахи проти 8. уступу карає ся инакше за *приворотєм*, а инакше в *приворотю*, де борба стає заїлою, бо ходить о ворота» (КМ: 34), *займа* — ‘одинадцятиметрова позначка’ «На 11 метрів перед серединою воріт назначає ся точку “*займу*”, звідки виконує ся карний коп» (КМ: 9), *крило* — ‘фланг’ «Мяч переходить з *крила* на *крило*» (КМ: 14), *границі грища* — ‘межі поля’ «Оден судия наглядає, чи гра іде після правил, а два підсудні пильнують *границь грища*» (КМ: 16), *граніця* — ‘межі’ «[...] мяч вийде за *граніцю*» (КМ: 33), *кут грища* — ‘кут поля’ «Повинен однак уважати, щоби в розпалі не забіг з мячем в *кут грища*, бо відтам не можна ані вигідно скрутити перед *грядю*, щоби бити в ворота, ані також не є вигідно подати мяч в бік, другим нападачам» (КМ: 19);

у групі назв футбольного інвентарю та спорядження — одягу, взуття домінують питомі найменування, а запозичення є поодинокими: *ворота*, *бальок* (нім. Valken — балка) — ‘стійки і поперечка воріт’ «По середині обох поперечин стоять *ворота* зладжені з *бальків*» (КМ: 7), *жердка* — ‘стійка воріт’ «[...] поставити з двох *жердок* *ворота* і бити до них» (КМ: 14), *сітка* — ‘сітка воріт’ «До воріт причеплене є знадвору шатро з шнуркової *сітки*, щоби мяч, перелітаючи *ворота*, застряг в ній» (КМ: 7), *одвірок воріт* — ‘стійка воріт’, *хоруговка* — ‘прапорець’ «Коли відскочить від *одвіроків* *воріт*, відобе ся від *хоруговок*, [...], але скочить на грище, то зістає дальше в грі [...]» (КМ: 24), *горішний одвірок* — ‘поперечина’ «А бе в *ворота*, а мяч одскакує від *горішного одвірка* на грище» (КМ: 31), *мяч* — ‘м’яч’ «Обвід *мяча* повинен виносити 68–71 см» (КМ: 9), «*Мяч* [...] є се куля, котрою має ся здобути *ворота*» (КМ: 18), *число 5* — ‘величина, розмір футбольного м’яча’ «Замовляти треба величину Ч. 5» (КМ: 11), *шнуровані черевіки* — ‘футбольні бутси’ «Найважнійші є *шнуровані черевіки*. Їх підошви і зап’ятки заосмотрені скіряними ковбками або поперечними поріжками 1¼ см. високими, щоби грач міг безпечно бічи і копаючи мяч не ховзати ся» (КП: 11), *доколінні панчохи* — ‘гетри’, *короткі штани* — ‘шорти’, *сорочка* — ‘футболка’ «До *черевіків* приходять *доколінні панчохи*, *штани* так *короткі*, що лишають коліно наге, і вовняна *сорочка*» (КМ: 11), *краска сорочки і штанів* — ‘колір форми’ «*Краску сорочки і штанів* мають всі грачі одної дружини таку саму» (КМ: 11), *краска клубу* — ‘барви клубу’ «Кождий *клуб* копунів вибирає собі свою *краску*» (КМ: 11). На позначення деяких понять Іван Боберський запропонував кілька синонімів, один із яких згодом повинен був отримати статус терміна. Особливо відрадно, що він подав національні терміни там, де у виданні футбольних правил Володимира Лаврівського ще були чужомовні слова. Зокрема послідовно вживає власне українські назви: *м’яч* — замість запозичень *бальон* і *півка* (хоча В. Лаврівський паралельно використовує й питому лексему *опука*), *ворота* — замість *брамка*, *горішний одвірок* — замість скальованого з польської слова *листовка* (*listwa, listewka*) — *лиштва*, у значенні ‘поперечка воріт’, як це слово використовує В. Лаврівський;

у найбільшій за наповнюваністю групі назв футбольних дій переважають власне українські найменування з невеликим вкрапленням чужомовних запозичень: *гнати мяч ногами* — ‘копати м’яч ногами під час бігу’, *не дотикатися мяча раменем* — ‘не торкатися м’яча руками’, *не придержувати противника руками* — ‘не затримувати суперниками руками’ «[...] *мяч* *жене* ся лише *ногами*, *діткнути* ся его *раменем* не вільно, а також не вільно *придержувати* *противника* *руками*» (КМ: 5), *мяч копає ся ногами* — ‘м’яч копають ногами’ «[...] *правила* для гри, при котрій *мяч копає* ся лише *ногами*» (КМ: 5), *копати* «Добрий грач мусить уміти так *копати*, щоби мяч в тім напрямі ішов і там падав, де гра вимагає» (КМ: 11), *докопувати собі мяч* [стоячи в колесі] — ‘перепасовувати один одному м’яч, стоячи в колі’ «[...] перед початком гри скорочували собі час так, що станули в колесі і *докопували* собі *мяч* спершу ногами. потім

коліном а на кінці головою, а м'яч ані разу не діткнув землі» (КМ: 12), **копати м'яч кінцем чобота / підбитєм / бічним краєм / досередним краєм / зап'ятком** — ‘копати м'яч носакон черевика / підйомом / зовнішнім боком / внутрішнім боком / зап'ятком’ «*М'яч копає ся кінцем чобота, підбитєм, бічним або досередним краєм, зап'ятком*» (КМ: 12), **відбивати м'яча** «Дуже часто не *відбиває ся м'яча* відразу з воздуха, а доперва тогди, коли він упав на землю і вже має підскочити в гору» (КМ: 12), **затримати м'яч** — ‘зупинити м'яч’ «Хто хоче *м'яч*, що власне злетів на землю і має в гору підскочити, *затримати*, надставляє з гори підошву і притисне его нею до землі» (КМ: 13), **дробити м'яч** — ‘бігти з м'ячем, копаючи його під час бігу, дриблінгувати’ «Хто жене *м'яч* сам, той “*дробить*”, с. зн. копає м'яч підчас бігу на два-три кроки перед себе, біжить і копає знов то лівою то правою, то кінцями то краями ніг» (КМ: 13), **бити, приимати** — ‘приимати’ «при подаваню треба низько *бити*, не високо, бо тогди лекше *приимати*» (КМ: 13), **бити м'яч ногами / грудьми / плечима / хребтом / головою** «Грачі *бють м'яч* не лише *ногами*, але також цілим тілом: *грудьми, плечима, хребтом, головою*» (КМ: 14), **бити до воріт** «[...] поставити з двох жердок *ворота* і *бити до них*» (КМ: 14), **бити м'ячем в ворота** «[...] чільником, котрий може найліпше *бити м'ячем в ворота*» (КМ: 20), **копати м'яч, бити м'яч, дробити м'яч** — ‘дриблінгувати’, **подавати м'яч, приимати м'яч** — ‘приимати м'яч’, **відбити м'яч противникови** — ‘відібрати м'яч у суперника’ «Однак не досить *м'яч* добре *копати* (луком), *бити* (просто), *дробити*, *подавати* і *приимати*, треба також уміти *відбити* его *противникови*» (КМ: 14), **відтягнути м'яч якби гачком** — ‘перехопити м'яч, зачепивши його ногою, наче гачком’ «[...] *відтягнути м'яч* спокійно ногою *якби гачком*» (КМ: 14), **пустити м'яч** — ‘втратити м'яч’ «Не вільно ніколи копнути другого нарочно в ногу, щоби *пустив м'яч*» (КМ: 14), **гнати** — ‘швидко бігти’, **забігати дорогу противникови** — ‘заступати дорогу суперникові, біжучи перед ним’ «Треба сильно *гнати* та *забігати дорогу*, щоби *противник* спиняв ся в бігу» (КМ: 14), **перехопити м'яч** «[...] подає звичайно *м'яч* дальше, а оден з наших товаришів повинен его *перехопити*» (КМ: 14), **дошкулювати грачеви** — ‘дошкуляти, заважати, перешкоджати гравцеві’ «Один *дошкулює грачеви*, другий *перехоплює м'яч*» (КМ: 14), **тримати рамена при туловищи** — ‘тримати руки коло тулуба’ «Повинен проте *тримати рамена при туловищи*» (КМ: 15), **ударяти м'яч рукою** — ‘вдаряти м'яч рукою’, **бити в ворота** — ‘бити у ворота’ «Деякі грачі *ударяють м'яч* з гори *рукою* нарочно, щоби його певнійше перед ногами умістити і лекше *бити в ворота*» (КМ: 15), **нарочно підставити ногу** — ‘навмисне підставити ногу’, **нарочно уживати рук** — ‘навмисне зіграти рукою’ «[...] коли грач *нарочно підставив ногу* і *уживав рук*, а коли сталося се ненароком» (КМ: 15), **боронити воріт** — ‘захищати ворота’ «[...] оден грач *боронив воріт* і він оден мав право *уживати до гри рук*» (КМ: 16), **здобути ворота** — ‘здобути гол’ «[...] старав ся бути першим при м'ячу та особисто *здобути ворота*» (КМ: 16), «Задачею п'ятьох нападачів є *здобути ворота* противника» (КМ: 21), **копати ногами м'яч** — ‘копати м'яч ногами’, **відбивати**

раменами — ‘відбивати м’яч руками’, **метати руками** — ‘кидати м’яч руками’ «Він має право *мяч копати ногами* і в обсягу своєї половини *відбивати раменами* і *метати руками*» (КМ: 18), **ловити і метати мяч руками** — ‘ловити та кидати м’яч руками’ «Лише воротареві вільно *ловити і метати мяч руками*, але не вільно з ним іти» (КМ: 23), **відмітувати мяч** — ‘відкидати м’яч’, **відкопувати мяч** — ‘відбивати м’яч’ «*Відмітуючи і відкопуючи мяч*, повинен се робити ід побочинам, до своїх крайників [...]» (КМ: 23), **не опускаати воріт** — ‘не покидати, не залишати воріт’ «*Не повинен ніколи опускаати воріт* [...]» (КМ: 23), **середкувати мяч** — ‘подавати м’яч до середини’ «Найліпше добічи до висоти займи і *середкувати* (подати до середини) *мяч* другим нападачам [...]» (КМ: 19), **обминути противника** — ‘обійти суперника’ «[...] скоро лише який *противник* заступить ему дорогу, старає ся его *обминути*» (КМ: 20), **виминути** [противника] — ‘обминути суперника’ «Хотяй его *вимине*, то все спізнить ся [...]» (КМ: 20), **відкопнути мяч назад** — ‘відбити, відпасувати м’яч назад’ «Они будуть старали ся *мяч відкопнути назад* до своїх нападачів, що стоять на переді» (КМ: 20), **стратити мяч** — ‘втратити м’яч’ «[...] нападачі, *стративши* мяч, мають вертати [...]» (КМ: 20), **цофнути ся** (від нім. *zurückgehen* — йти назад, відступати, запозичено за польським посередництвом *sofać się*) — ‘відходити назад, повертатися’ «[...] найбільше в зад до оборони гряди можуть *цофнути ся* оба злучники [...]» (КМ: 20), **гнати мяч перед собою** — ‘вести м’яч перед собою’ «[...] правий крайник *жене мяч перед собою*» (КМ: 21), **переняти мяч** — ‘перехопити м’яч’ «Тогди тримає ся наш лівий помічник в бігу все его лівого боку, щоби *переняти мяч* [...]» (КМ: 21), **віддрулити** — ‘відштовхнути, відтіснити’ «Коли противник є добрим дробуном і годі ему відобрати мяч, то помічник старає ся *віддрулити* крайника від мяча [...]» (КМ: 21), **друляти** — ‘відштовхувати, відтіснити’ «Воротаря не вільно на гряді *друляти*» (КМ: 32), **подрулиту** — ‘відштовхнути’ «Вільно противника *подрулиту*, не належить однак робити се брутально» (КМ: 32), **набігати** — ‘наздоганяти, переслідувати’ «[...] коли помічник його крила *набігає* ворожого крайника» (КМ: 23), **витягнути жереб** — ‘кинути жереб’ «Дружина, що *витягне жереб*, вибирає собі закоп або грище» (КМ: 23), **закопувати** — ‘пробивати перший удар із центра поля’ «По здобутю воріт *закопує* побита дружина [...]» (КМ: 24), **вигравати** «*Виграє* тота дружина, що в 90 мінутах більше число воріт здобуде» (КМ: 24), **ввести / вводити мяч в гру** «Гра тогди уриває ся, грачі стають, *мяч* треба назад *ввести в гру*» (КМ: 24), «[...] кличе назву тої сторони, котра *вводить мяч в гру*» (КМ: 24), **вийти з гри, впровадженє мяча** — ‘уведення м’яча в гру’ «Є три способи, як *мяч* може *вийти з гри*, а після того і три правила на его *впровадженє*» (КМ: 24), **вкидати мяч руками** — ‘вкидати м’яч руками з-за меж поля’ «*Мяч*, що перейшов через побочину, *вкидує руками* тота сторона, що не діткнула ся его на кінци» (КМ: 24), **вмітувати / метати без розбігу на грище** — ‘вкидати м’яч без розбігу на поле’ «Також нема припису, хто має *вмітувати*» (КМ: 24), «Звернувши ся лицем до грища, підносить мяч понад голову в обох руках

і мече єго без розбігу на грище в яким будь напрямі» (КМ: 24), **підставляти ногу, копати, штовхати, притримувати, сунути руками** — ‘відпихати руками’ «Грач не сьміє а) підставляти противникови ногу, б) копати єго, в) штовхати, г) притримувати або г) сунути руками» (КМ: 32), **упімнути грача** — ‘попередити гравця, дати гравцеві попередження’ «Грача, що заховує ся неприлично, має судия упімнути» (КМ: 33), **виключити грача з гри** — ‘вилучити гравця з поля’ «Наколи грач в друге подібно провинить ся, або брутально поводить ся, то судия має право винного без попередної перестороги з гри виключити» (КМ: 33), **переривати гру** — ‘зупиняти гру’, **замкнути гру** — ‘завершити гру’ «Він може гру переривати, наколи уважає се за потрібне, а також цілком замкнути, з причини, що стемніло ся на дворі, або вмшали ся в гру видці або з іншої притоки» (КМ: 33), **зголошувати кривду у судії** — ‘повідомляти судді про порушення правил’, **підносити руку** — ‘сигналізувати про порушення’ «Грач може якусь кривду в той спосіб у судії зголошувати, що підносить руку, але грає дальше» (КМ: 33), **дати знак свиставкою** — ‘свистіти (про суддю)’, **заряджувати кару** — ‘виносити покарання’ «Коли судия дасть знак свиставкою, грачі затримують ся, а судия на підставі того, що сам видів, заряджує кару» (КМ: 33–34), **поповнити промах** — ‘порушити правила’ «Оден з грачів покривдженої дружини виконує копняк на тім місци, де промах поповнено» (КМ: 34), **метати мяч на землю в тім місци, де гра перестала** — ‘спірний м’яч — вкидання м’яча на землю в тому місці, де гра зупинилася’ «Наколи з якоїсь причини гра урве ся, хотяй мяч не вийшов з гри, то продовжує ся она в сей спосіб, що судия бере мяч в руки і мече єго на землю в тім місци, де гра перестала» (КМ: 36);

у групі назв ігрових моментів і порушень правил запозичення є поодинокими з-поміж власне українських номінацій футбольних понять: **комбінація** (від лат. combinatio — поєднання) — ‘атака’ «[...] комбінація в гри» (КМ: 11), «Оба злучники і чільник є душею комбінації» (КМ: 20), **подаване мяча** — ‘пас м’ячем’ «Великої вправи вимагає подаване мяча підчас бігу скосом вперед» (КМ: 13), **подача** — ‘пас’ «Тяжко йде подача лівою ногою [...]» (КМ: 13), «Відбій і подача мяча до своїх нападачів є головним обовязком помічників» (КМ: 22), **відбій [м’яча] головою** — ‘відбивання м’яча головою’ «Відбій головою виконує ся горішною частию чола, де зачинає ся волосє» (КМ: 14), **браня високих мячів** — ‘підхоплювання високих ударів’ «Уживає ся єго досить часто до браня високих мячів» (КМ: 14), **відбиття мяча** — ‘відбивання м’яча’ «[...] до відбиття мяча потрібно сполуки двох людей» (КМ: 9), **друляне противника** — ‘відштовхування суперника, відтіснення його від м’яча за допомогою плечей чи бедер’ «Послідним средством є друляне противника» (КМ: 14), «[...] правила дозволяють друляне [...]» (КМ: 21), **кара** — ‘покарання’ «Нарочне підставляє ноги, щоби противник упав, нарочне простоване рамен в бік, щоби єго як поручем затримати, стягає на грача кару» (КМ: 14), **копанє** — ‘копання’, **бите** — ‘пробивання’, **дробленє** — ‘дриблінг’, **подаване** — ‘пас’ «[...] вправляти головою в бігу і ході, а відтак в копаню, битю, дробленю і

подаванню» (КМ: 15), *опанованє мяча* — ‘техніка володіння м’ячем’ «Се веде до звинности, рухливости і *опанованя мяча*» (КМ: 15), *свист судії* — ‘сигнал свистка судді’ «По *свистї судії* закопує чільник мяч легенько скосом в ліво або в право [...]» (КМ: 18), «[...] коп виконує ся на *свист судії*» (КМ: 34), *карність* — ‘дисципліна’ «[...] мало хто знає, що то є порядок і *карність* та до чого они служать» (КМ: 19), *становище* — ‘позиція на полі’ «Чільник повинен однак пильнувати також своїх грачів, щоби каждый був на своїм *становищи*» (КМ: 20), *становиско* — ‘позиція’ «В перебігає зі *становиска* 1 на *становиско* 2» (КМ: 28), *місце* — ‘позиція на полі’ «[...] кождому грачеви дали *місце*, якого не сьмів змінати» (КМ: 16), *уставка* — ‘позиція, розташування гравців на полі’ «Впрочім *уставка* довільна» (КМ: 24), «Примір на *уставку* грачів при наріжнику» (КМ: 25), *устава* — ‘позиція, розташування’ «*Устава* грачів довільна» (КМ: 35), *напад* — ‘атака’, *відсторонь* — ‘поза грою’ «При *нападї* на гряду повинні нападачі уважати, щоби не бути “*відсторонь*”, бо тогди не мають права бити в ворота» (КМ: 21), «[...] противник, що має перед собою лише воротаря, є “*відсторонь*” і не може бити» (КМ: 22), «*Відсторонь* є лише той, хто не мав між собою а чужою поперечиною трех противників в хвили. коли его товариш від ворожої поперечини дальше стоячий копав мяч або вмїтував мяч в гру» (КМ: 32), *оборона* — ‘захист, оборона’ «Трем помічникам, двом заложникам і воротареви припадає *оборона* своєї гряди» (КМ: 21), *страта мяча* — ‘втрата м’яча’, *перейма мяча* — ‘відбирання м’яча’ «[...] ворожі нападачі по *стратї* мяча мусять вертати в противну сторону, то середовик тримає ся тепер уже правого боку ворожого чільника, щоби перешкодити єму *перейму мяча*» (КМ: 22), “*дома*” — ‘м’яч у грі’, “*на дворї*” — ‘м’яч за межами поля’ «[...] зістає дальше в грі: “*дома*”. Мяч, що цілий перейшов через побочину або поперечину землю або воздухом поза грище, є “*на дворї*”» (КМ: 24), *приним мяча* — ‘приймання м’яча’ «Якоїсь особливої уставки грачів для *приниму* вкиданого мяча нема» (КМ: 24), *вмет мяча* — ‘вкидання м’яча’ «*Вметом мяча* не можна здобути гряди» (КМ: 24), *зміна* — ‘заміна’ «Воротаря можна підчас гри змінити, треба однак передше зголосити *зміну* у судії» (КМ: 32), *провина против правил* — ‘порушення правил’ «Всяку *провину против правил* карає ся» (КМ: 33), *промах против правил* — ‘порушення правил’ «Він повинен найменший *промах против правил* карати, але лише се, що сам бачив» (КМ: 33), *брутальна гра* — ‘гра з грубими порушеннями правил’, *неприлично поведєне грача* — ‘гра з порушенням правил’ «Если на підсудних вибрано безсторонних людей, то они мають право звертати увагу судії на *брутальну гру* і *неприлично поведєне грача*» (КМ: 33);

група **назв ударів** також демонструє використання лише питомих найменувань: *коп* (від *копати*) — ‘удар’ «Коли се не стало ся, треба *коп* повторити» (КМ: 25), «При всіх тих чотирох *копах* не можна ворїт безпосередно здобути» (КМ: 34), *карний коп* — ‘штрафний удар’ «На 11 метрів перед серединою ворїт назначає ся точку “займу”, звідки виконує ся *карний коп*» (КМ: 9), *удар підбитєм* — ‘удар підйомом стопи’ «При *ударї підбитєм*

можна стопу згинати або відхилювати [...]» (КМ: 12), **коп зап'ятком** — ‘удар зап'ятком (задньою частиною п'яти)’ «Рідше приходиться *коп зап'ятком*» (КМ: 13), **відбій мяча бічним краєм ноги / досереднім краєм ноги** — ‘відбивання м'яча зовнішнім боком стопи / внутрішнім боком стопи’ «Незвичайно важним є *відбій мяча бічним і досереднім краєм* обох ніг» (КМ: 13), **удар мяча раменем** — ‘удар м'яча рукою’ «Підлягає карі також нарочний *удар мяча раменем* від руки аж по плечі» (КМ: 14), **закоп** — ‘перший удар із центра поля’, **перший коп** — ‘перший удар із центра поля’ «Ніхто з дружини, котра не має мяча, не може перед *першим копом*, т. з. “*закопом*” стояти ближше мяча як на 9 м» (КМ: 18), «При *закопі* не можна копати в бік, ані взад, лише вперед» (КМ: 18), «*Закопом* не можна здобути грядю» (КМ: 23), **удар в ворота** — ‘удар у площину воріт’ «*Удар в ворота* виконує не здалека, лише цілком з близька і попри саму землю» (КМ: 20), **далекий високий удар** — ‘далекий удар верхом’ «*Далекі і високі удари* зможе воротар легко відбити» (КМ: 20), **низкий довгий коп** — ‘довгий удар низом’ «*Копи* помічників мають бути *низкі* і такі *довгі*, щоби нападачі легко переняли мяч» (КМ: 22), **далекий плоский коп** — ‘далекий удар низом’ «[...] докопнути *далеким*, але *плоским копом* до своїх нападачів» (КМ: 23), **високий коп** — ‘удар верхом’ «*Високий коп* зловить легко противний помічник і подасть до своїх» (КМ: 23), **грядяк** — ‘удар від воріт’ «Скоро мяч перейде через поперечину, попри ворота або понад ворота, а викопає его противник, то підсудний махає хоруговкою і кличе: “*Грядяк!*”» (КМ: 24), «*Грядяк* є отже zarazом копом, що улекшує оборону воріт» (КМ: 24), **наріжняк** — ‘кутовий штрафний удар’ «Припису на уставку грачів при *наріжняку* нема» (КМ: 26), «*Наріжняк* є для воріт небезпечний» (КМ: 26), «При *грядяку* і *наріжняку* ніхто не є відсторонь» (КМ: 32), **займак** — ‘одинадцятиметровий штрафний удар’ «Лише для “*займака*” мусить ся час продовжити» (КМ: 33), «Наколи власники обляганих воріт зломлять в приворотю котресь правило 8. уступу, то підлягають тяжкій карі “*займаком*”» (КМ: 34), **копняк** — ‘штрафний удар’ «Судия має право зарядити “*копняка*”, наколи думає, що гра якогось грача є небезпечною, або може стати ся такою, але небезпека еше не є так велика, щоби грача з гри виключити» (КМ: 33), «На кару за переступ котроїнебудь черти в правилах, 3, 4, 5, 6, 10, признає судия покривдженій стороні виконане карного копу: “*копняка*”» (КМ: 34);

група назв турнірів, результатів змагань і трофеїв охоплює лише питомі номінації: **першеньство** — ‘першість, чемпіонат’ «Чотири дружини змагає ся о *першеньство* [...] в Association Football» (КМ: 6), **побіда** — ‘перемога’, **чаша** — ‘кубок’ «Нагородою є *чаші*, що переходять що року до тої дружини, котра відносить головну *побіду*» (КМ: 6).

Отже, футбольна термінологіка, яку запропонував Іван Боберський у книзі «Забави і гри рухові. Часть III. Копаний мяч», що фактично є першим в Україні підручником із футболу, презентує надзвичайно вдалу спробу створення системи назв футбольних понять на національному ґрунті. Питомі найменування переважають у всіх тематичних групах

футбольної лексики, що їх використав автор у своєму футбольному посібнику. Тільки власне українські термінні ресурси вживано для називання футбольного поєдинку і його частин, найменування футбольного поля, його частин і розмітки поля, різновидів ударів м'ячем, способів нанесення ударів у м'яч. Домінування питомих номінацій із невеликим вкрапленням чужомовних запозичень і гібридних найменувань зафіксовано в тематичних групах: назв футбольної гри, найважливіших засад футболу, назв гравців у футбол відповідно до функцій, які вони виконують на полі, найменувань інших осіб, безпосередньо причетних до футболу, назв об'єднань футболістів, назв футбольного інвентарю та спорядження, номінацій футбольних дій, ігрових моментів, порушень правил гри, назв турнірів, результатів змагань і здобутих трофеїв. На тлі величезного арсеналу питомих засобів: чи то припасованих до використання в мові українського футболу готових лексичних одиниць (семантична деривація), чи то створених із власне мовних ресурсів найменувань на позначення футбольних понять (морфологічний та синтаксичний словотвір), у тексті підручника І. Боберського функціє і незначна частка чужомовних запозичень — *бальок, клуб, комбінація, стратегія, тактика, футбол, цофатися*, поодинокі варваризми — *harpastum, football, Association Football* і гібридні номінації — *гра Association Football, правила [футболу] англійської Асоціації*.

Український спортивний діяч і журналіст у міжвоєнний період, авторитетний освітянин і науковець, вимушений політичний емігрант після Другої світової війни Едвард Жарський так оцінив внесок Івана Боберського у вироблення та впорядкування української спортивної термінології: «Боберський не копіює існуючої термінології в інших мовах. Старанно шукає словесного окреслення для цілком нових й невідомих понять, намагаючись зберегти усі властивості української мови. Він вимагав в національній фізичній культурі рідного вислову, українського духу. Це ж він створив такі новотвори, як сітківка, копаний м'яч, лещетарство, булавка, стусан і т. д., які згодом здобули собі право громадянства» [3: 8].

Отже, Іванові Боберському завдячуємо не лише поширенням серед українців інформації про копаний м'яч, а й започаткуванням українського футбольного дискурсу рідною мовою в Галичині та створенням футбольної термінології на національному ґрунті.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

КМ — Боберський І. Забави і гри рухові. Часть III. Копаний мяч. Львів, 1906.

РУ — Боберський І. Рухливі «Українці». Альманах «25 ліття С.Т. "Україна" Львів, 1911—1936». Львів, 1936. С. 47—48.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гайдучок С. Читаю і згадую. *Сокільські Вісти*. 1937. Січень. Чис. 1. С. 5.
2. Данилів Т. Основоположник Пласту (До 80-річчя з дня народження професора д-ра Олександра Тисовського). Мюнхен, 1966.

3. Жарський Е. Подвиг професора Івана Боберського. *Спортове Товариство «Україна» (Львів). До 80-річчя заснування: Альманах*. Львів, 1991. С. 7–9.
4. Процик І. «Копаний мяч учить боронити і здобувати»: тематична класифікація української футбольної термінології кінця XIX — початку XX ст. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: Серія: Проблеми української термінології*. Львів, 2016. № 842. С. 151–157.
5. Сова А. Іван Боберський: суспільно-культурна, військово-політична та освітньо-виховна діяльність. Львів, 2019.
6. Сова А., Тимчак Я. Іван Боберський — основоположник української тіловиховної і спортової традиції. Львів, 2017.
7. Шах С. Львів — місто моєї молодости. Цісарсько-Королівська Академічна Гімназія. Львів, 2010.

LEGEND

- КМ — Bobers'kyi, I. (1906). *Entertainments and Moving Games. Part III. Football*. Lviv: Sokil Society (in Ukrainian).
- ПУ — Bobers'kyi, I. (1936). Agile “Ukrainians”. *Almanac: The 25th Anniversary of Sports Society Ukraine Lviv, 1911–1936*. P. 47–48. Lviv: ST Ukraina (in Ukrainian).

REFERENCES

1. Haiduchok, S. (1937). Reading and remembering. *Sokil's'ki Visty*. January 1, 5 (in Ukrainian).
2. Danyliv, T. (1966). *The Founder of Plast (Dedicated to Professor Oleksandr Tysovs'kyi's 80th Birthday)*. Munich: Molode Zhyttia (in Ukrainian).
3. Zhars'kyi, E. (1991). Professor Ivan Bobers'kyi's exploit. *Sports Society “Ukraine” (Lviv). To the 80th Anniversary of Its Foundation: Almanac*, 7–9. Lviv: Svit (in Ukrainian).
4. Protsyk, I. (2016). “Football teaches the players how to defend themselves and score goals”: Thematic classification of Ukrainian football terminology at the turn of 19th–20th centuries. *Bulletin of the National University “Lviv Polytechnic”: Series: Problems of Ukrainian Terminology* 842, 151–157. Lviv: Lviv National Polytechnic University (in Ukrainian).
5. Sova, A. (2019). *Ivan Bobers'kyi: Socio-Cultural, Military-Political and Educational Activities*. Lviv: Ivan Kryp'iakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ivan Bobers'kyi Lviv State University of Physical Culture, Center for Independent Historical Studies (in Ukrainian).
6. Sova, A., Tymchak, Ya. (2017). *Ivan Bobers'kyi Is the Founder of the Ukrainian Physical Education and Sports Tradition*. Lviv: LDUFK; Apriori (in Ukrainian).
7. Shakh, S. (2010). *Lviv Is the City of My Youth. Imperial-Royal Academic Gymnasium*. Lviv: Lviv Polytechnic National University Publishing House (in Ukrainian).

Статтю отримано 04.02.2021

Iryna Protsyk, Candidate of Sciences in Philology, Associate Professor,
Postdoctoral Student in the Department of Ukrainian language,
National University of Kyiv-Mohyla Academy
2 Skovoroda St., Kyiv 04655, Ukraine
E-mail: iprotsyk@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-8472-0141>

IVAN BOBERSKY AS THE CREATOR OF THE UKRAINIAN FOOTBALL TERMINOLOGY IN HALYCHYNA

This article analyzes the football terms proposed for use in the Ukrainian football discourse by a well-known public figure, the founder of the national physical education and sports tradition Ivan Bobers'kyi. Emphasis is placed on the basic approach of Bobers'kyi to the development of the Ukrainian football terminology — the search for specific equivalents to foreign names (semantic derivation) and the creation of terms on national grounds (morphological and syntactic word formation), which would be clear to the general public, easily perceived and assimilated.

The most important thematic groups of football vocabulary used by Bobers'kyi in his textbook *Zabavy i Hry Rukhovi. Chast III. Kopanyi Miach* (Entertainments and Moving Games) have been singled out. The content of these groups of names is demonstrated through a series of synonyms to outline a special concept at the initial stage of term formation. Also, modern analogues to the football terms of the early 20th century, unknown today to both football fans and professionals and linguists, are presented. It is argued that the football terminology suggested by Bobers'kyi in the first Ukrainian football textbook *Kopanyi Miach* (Football) proved successful in the creation of the names of football concepts on a national basis. In fact, there are more Ukrainian names in all the thematic groups of football vocabulary used by the author in this manual than borrowings, barbarisms, and hybrid names found in the text. Bobers'kyi did not copy football terminology used in other European languages but searched for a verbal definition for football concepts trying to preserve the spirit of the native language. In an effort to demonstrate the richness of his native language and its word-formation potential, Bobers'kyi coined the Ukrainian term for football *kopanyi miach* (a kicked ball) – a term that most accurately conveys the dynamics of the football game itself.

It is emphasized that Ukrainians owe to Bobers'kyi not only the dissemination of information about football but also the beginning of the Ukrainian football discourse in the native language and the creation of football terminology on a national basis.

Keywords: *football discourse, Ukrainian football terminology, Ivan Bobers'kyi, native terms, loan-words.*

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2021.01.091>
УДК 070.41:811.161.2'271.14

М.В. РІПЕЙ, асистент кафедри мови засобів масової інформації,
Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Генерала Чупринки, 49, м. Львів, 79044
E-mail: maria-kr@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-6040-3539>

ПОРУШЕННЯ ЛЕКСИЧНОЇ НОРМИ В СУЧАСНІЙ ГАЗЕТНІЙ МОВІ

Зосереджено увагу на критиці мови як одному із ключових напрямів у розвитку медіалінгвістики. Зазначено, що критика мови — це дослідження мови оприлюдненого матеріалу, її головною метою є виявляти й виправляти недоліки. Розглянуто випадки ненормативного подання слів у газетних публікаціях, правильність вживання яких пояснено в довідковій літературі, і лексем, значення яких у довідковій літературі чітко не розмежовано. Приклади наведено зі щоденної всеукраїнської газети «День», що є одним з найпопулярніших видань у рейтингу загальнонаціональних медіа.

Ключові слова: ненормативне вживання, лексема, словники, газетні публікації.

У сучасних умовах активні процеси слововживання головно визначаються мовною практикою засобів масової інформації, які «здійснюють найвідчутніший вплив на вироблення узвичаєного мовного стандарту, вони формують і певні мовні смаки, моду на слововживання» [7]. З огляду на це особливої уваги потребує вивчення мови засобів масової інформації, які «повинні культивувати, поширювати норму й естетику мово-вираження і на рівні слова, і на рівні висловлення» [20: 135].

Одним із ключових напрямів у розвитку медіалінгвістики вважають критику мови, яка спрямована виявити критерії досконалості / недосконалості медіатексту та дослідити шляхи його удосконалення. В. Васильєва [2], П. Жолнеревич [8] розглядають редагування як визначення якості запропонованого до оприлюднення твору, його вдосконалення у співпраці з автором, підготовку до відповідного оформлення, а критику мови — як дослідження мови оприлюдненого матеріалу.

Цитування: Ріпей М.В. Порушення лексичної норми в сучасній газетній мові. *Українська мова*. 2021. № 1 (77). С. 91–103. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2021.01.091>

Мета критики мови, як і будь-якої критики, — «оцінити достоїнства, виявити і виправити недоліки» [23: 283], дотримуючись добросовісності й уникаючи порожнього критиканства. Якщо помилковий варіант протиставляти правильному, порівнюючи з ним, то це сприятиме засвоєнню правильного варіанта. Так званий «негативний мовний матеріал» може слугувати тим тлом, на якому чіткіше виявляються механізми поєднання думки і слова; помилки дають змогу чіткіше окреслити норму» [19: 71].

Особливої уваги потребує критика мови медіатекстів, зокрема газетних публікацій (тепер значною мірою поширені в електронній версії), з метою виявлення і виправлення порушень лексичної норми.

Ставимо за мету розглянути випадки ненормативного подання слів у газетних публікаціях, правильність вживання яких пояснено в довідковій літературі, і лексем, значення яких у довідковій літературі чітко не розмежовано.

У кожен історичну добу питання культури мови газет привертала увагу мовознавців, редакторів. Критику газетної мови з погляду порушення лексичної норми можемо простежити в 1920-х рр. Ще 1925 р. надруковано словничок газети «Пролетарська Правда», де було «використано весь матеріал попередньої праці та зібрано типові помилки проти української лексики наших газет» [5: 18]. А 1928 р. видано «Нашу газетну мову» М. Гладкого, де зазначено, що «лексика, словниковий матеріал, що ним орудує наша преса, це саме те, що найбільше впадає кожному в око, що легко зауважити» [там само: 16].

У 1930-х рр. журнал «Рідна мова» (головний редактор І. Огієнко) у рубриках «Мова наших часописів» і «Мова наших видань» розглядає російнізми, полонізми, місцеві слова й вислови, подає правильні відповідники, «очищаючи нашу літературну мову від непотрібного їй засмічення» [11: 408]. І. Огієнко вважав, що «часописна мова — то найсильніший засіб збільшити культуру літературної мови» [13: 294]. Писав: «Газету ж читають усі... А читаючи, переймають її мову, свідомо чи несвідомо... величезна сила впливу газетної мови на вироблення культури мови літературної, і звідси ж випливає її велика відповідальність за стан літературної мови» [там само: 289]. Зауважуючи, що «через загальне мале знання відтінків наших слів у нас дуже часто вживають слова не в їхнім значенні, — плутають їх, а то й зовсім вивертають» [14: 387–388], І. Огієнко також зазначав: «Нікому не хочу витикати їхніх «помилки», — хочу тільки допомагати нашій пресі скоріш створити найміцніший ґрунт для розвитку нашої культури — соборну літературну мову. Ось тому сердечно прошу робітників пера не брати за зле цієї нашої праці, — всі ми спокійно приймаємо... лікарські поради, так само можна приймати й фахові поради мовні, коли мовний організм наш «не в порядку» [13: 260].

Аналізуючи газетну мову, М. Гладкий вказує на безпосередній вплив російської мови, переймання російських слів, намагання «перекладати російські слова, замість того, щоб знайти відповідне до даного розуміння українське слово, а часом і цілий вислів» [5: 28]. Бо «історичне спів-

життя українського й російського народів не могло не позначитись на їхніх мовах» [1: 16], «тривала грубо асиміляторська політика призвела до глибокого проникнення росіянізмів до системи української мови» [10: 18]. Г. Солганик акцентує, що мова засобів масової інформації повинна бути бездоганною, грамотною, нормативною, «відхилення від норми можливі, але вони повинні бути усвідомлені, мотивовані стилістичним завданням, задумом» [21]. Бо мова засобів масової комунікації є «активний суб'єкт, який забезпечує важливу суспільну функцію української мови — реалізацію її літературного стандарту, тобто нормовано, з культуромовними традиціями загальноприйнятої мови спілкування» [20: 134].

Особливої уваги потребує виявлення в газетних текстах слів, ужитих у невластивому їм значенні, що є одним із найпоширеніших відступів від лексичної норми [22].

Для подолання труднощів слововживання написані поради і довідники, зокрема, «Антисуржик» (за ред. О. Сербенської), «Етюди про мову» (І. Вихованець), «Культура мови на щодень» (укладачі Н. Дзюбишина-Мельник, Н. Дужик, С. Єрмоленко та ін.), «Культура слова: Мовностилістичні поради» (О. Пономарів), «Культура української мови» (за ред. В. Русанівського), «Неправильно — правильно. Довідник з українського слововживання» (М. Волощак), «Сам собі редактор» (Н. Непийвода), «Секрети української мови» (С. Караванський), «Українське слово у вимірах сьогодення» (К. Городенська), «Як ми говоримо» (Б. Антоненко-Давидович) та ін. А також працюють теле- та радіопередачі, сайти. Однак, читаючи публікації щоденної всеукраїнської газети «День» (в архіві електронної версії), що є одним із найпопулярніших видань у рейтингу загальнонаціональних медіа¹, виявляємо помилкове вживання лексем: *І саме про відміну* (правильно *скасування*) *тестування публічно заявляв освітній омбудсмен...* (16.06.2020), *...відміна* (правильно *скасування*) *мораторію — це лише частина великої реформи* (05.01.2021), *...червона зона не вплине на відміну* (правильно *скасування*) *виборчого процесу* (21.10.2020); *...були незадовільні умови проживання, відсутність* (правильно *не вистачало* або *бракувало*) *коштів на продукти і ліки...* (23.07.2020); *До сьогодні слово «Голодомор» відсутнє* (правильно *немає* або *не зафіксоване*) *в провідних словниках* (22.07.2020); *...коли дана* (правильно *ця*) *тема виникла...* (30.09.2020), *...архітектурний конкурс на... проекту пропозицію облаштування даної* (правильно *цієї*) *території* (09.02.2021); *...н'єса користувалася* (правильно *мала*) *таким шаленим успіхом...* (31.01.2020); *...вистави користуються* (правильно *мають*) *популярністю...* (27.11.2020); *...може привести* (правильно *привести*) *до нових загроз...* (26.10.2020), *...спалах коронавірусу може привести* (правильно *привести, спричинити*) *до зростання безробіття...* (18.03.2020); *Учні музичних шкіл матимуть можливість приймати*

¹ Дослідження «Ставлення населення до ЗМІ та споживання різних типів медіа у 2020 році». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3113580-presentacia-novogo-opituvanna-usaidinternews-sodo-spozivanna-media.html>

(правильно **брати**) участь у репетиціях, грати в оркестрі... (17.02.2021), Франція і Німеччина, які **приймають** (правильно **беруть**) участь у «нормандському форматі»... (04.12.2020), ...не заборонено **приймати** (правильно **брати**) участь учням членів журі... (15.01.2020), ...**Приймають** (правильно **беруть**) участь і миротворці з України... Активну участь **приймали** (правильно **брали**) українські миротворці (23.06.2020); Ізраїльтяни, що **вилітають** в «зелені» країни, не повинні будуть **знаходитися** (правильно **перебувати**) в режимі самоізоляції... (15.10.2020), ...у спеціальній тематичній експозиції, яка... **буде знаходитися** (правильно вилучити **знаходитися** чи вилучити **яка буде знаходитися**) під відкритим небом (09.02.2021), ...**завод**, що **знаходився** (правильно **був**) під контролем... (27.08.2020); ...**сотні** різних мутацій коронавірусу SARS-CoV-2, який **викликає** (правильно **спричиняє**) захворювання COVID-19 (07.05.2020), Пандемія **викликала** (правильно **призвела до (спричинила, стала причиною)**) «цунамі» ксенофобії у світі... (08.05.2020); Тематика і сюжетика робіт... **співпадають** (правильно **збігаються**) із назвою і метою виставки (11.02.2021), ...локдаун, який почав діяти в Україні 8 січня, **співпадає** (правильно **збігається**) з інкубаційним періодом... (08.01.2021); Санкції за недопуск мають **складати** (правильно **становити**) мільйони гривень... (07.02.2020); ...рівень безробіття в червні **складе** (правильно **становитиме** або **дорівнюватиме**) 15,6% (14.04.2020); ...рівень фінансування **складе** (правильно **становитиме**) приблизно одну десяту від колишнього... (16.05.2020). Щоб інформувати читача у стислій і зрозумілій формі, у реченнях **Мета уряду полягає в тому, щоб...** (25.02.2020), ...**одна з головних провин ВООЗ полягає в тому, що...** (22.04.2020), **Іронія долі полягає в тому, що...** (22.04.2020) варто лексему **полягати** вилучати або замінювати на **є, була (було, був)**: **Мета уряду в тому, щоб...** (**Метою уряду є...**); ...**одна з головних провин ВООЗ в тому, що...** (...**однією з головних провин ВООЗ є...**); **Іронія долі в тому, що...** та ін.

Правильність вживання вищенаведених слів пояснено у довідковій літературі. Очевидно, причиною порушення лексичної норми є не неправильний / неточний добір журналістами слова, а автоматичний переклад російських слів на українську мову. Адже автоматичний перекладач вибирає перше із запропонованих у переліку слів, яке може бути й помилковим.

Труднощі у слововживанні виникають тоді, коли значення слова чітко не розмежовано в довідковій літературі. Зокрема, у газетних публікаціях читаємо: ...**змальовує пікові ситуації напруги**, де **матадор зливається з биком...** (21.02.2020); ...**можуть викликати соціальну напругу в Україні** (22.03.2020); ...**посилення напруги між Сирією та Туреччиною** (13.02.2020); ...**викликало сильну соціальну напругу у ветеранському середовищі** (03.12.2020).

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» (укладач В. Бусел) нечітко розмежовано значення слів **напруга** і **напруження**. Лексему **напруга** пояснено як те саме, що **напруження** у другому та четвертому значенні, тому й сприйматимемо їх як синоніми. Зокрема, зазначено,

що **напруга** — це «1. Дія і стан за знач. напружувати, напружити і напружуватися, напружитися. 2. Те саме, що напруження 2. 3. *спец.* Те саме, що напруження 4. 4. *спец.* Фізичний стан електрики...» (ВТССУМ1: 731). А **напруження** — «1. Дія за знач. напружити і напружитися. 2. Стан піднесення, збудження, зосередження сил під час здійснення чого-небудь... 3. *перен.* Скрутне, тяжке становище де-небудь, із чим-небудь. 4. *спец.* Величина тиску або розтягання...» (там само). Таке ж тлумачення подано в 11-томному словнику (СУМ V: 162, 163) і в 20-томному (СУМ ONLINE).

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» зафіксовано й інші приклади вживання лексем **напруга** і **напруження**: «повторне переживання» початкового досвіду, який спричинив **напругу** (ВТССУМ1: 2); перебуває під високою **напругою** (механічною, електричною, психічною тощо) (там само: 153); відчуття **напруги** чи дискомфорту в зв'язку зі своєю статтю (там само: 230); зменшена **напруга** чи тонус м'яза чи органа (там само: 242); міжнародна **напруга** (там само: 289); фантазії... спричиняють значну **напругу** та тривогу (там само: 297); випуск емоційної енергії, що допомагає зняти **напругу** (там само: 529); м'язова **напруга** (там само: 1362). Також фізичне та розумове **напруження** (там само: 43); фізичне або моральне **напруження** (там само: 132); нервові **напруження** (там само: 168); **напруження** організму (там само: 240); внутрішнє **напруження**; стримуваний протест (там само: 1045); психоемоційне **напруження** (там само: 1185); перебуває в стані крайнього **напруження** (там само: 1393); **напруження** судинних стінок (там само: 1461). А в тлумаченні «кульмінації» використано і **напругу**, і **напруження**: «найвище **напруження**, піднесення у розвитку чого-небудь. // Момент найбільшої емоційної **напруги** в музичному творі або його частині» (там само: 596). Отже, відповідно до цього словника психічна **напруга**, але психоемоційне **напруження**; м'язова **напруга**, але **напруження** судинних стінок.

«Великий тлумачний словник сучасної української мови» (керівники видавничого проєкту П.М. Мовчан, В.В. Німчук, В.Й. Клічак) у поясненні лексем **напруга** і **напруження** як приклади подає *жити у постійній напрузі, напруження з робочою силою, внутрішнє напруження металу, а також нервові напруження* (ВТССУМ2: 605). А в довіднику з українського слововживання читаємо, що правильно *нервова напруга* [4: 26].

У тритомному російсько-українському словнику до російського «напряжение» наведено: «состояние — напруження, напруга, натягнення; сосредоточение сил, внимания и т. п. — напруження, напруга; натянутость — напруження; физ., техн. — напруга» (РУС II: 67).

«Словник синонімів української мови» **напруження** і **напругу** подає як синоніми. Зокрема, щодо слова **напруга** наведено «див. 1, 2, 4 напруження», а саме: «1. напруження (затрата великих фізичних або душевних сил під час виконання, здійснення чого-небудь), напруга, напруженість, зусилля, силкування... 2. напруження (стан посиленої, інтенсивної діяльності кого, чого-небудь), напруга, напруженість, кипіння...

4. напруження (стан внутрішньої зосередженості, мобілізованості перед можливою несподіванкою, небезпекою і т. ін.), напруга, напруженість, настороженість, насторога...» (ССУМ I: 920–921).

Труднощі з уживанням цього слова пов'язані з перекладом із російської мови. У російській є «напряжение», а в українській — **напруження** і **напруга** (УРС: 405). Лексему **напруга** варто вживати як технічний, фізичний термін: *амплітудна напруга, анодна напруга, вібраційна напруга, вихідна напруга, допустима напруга, зарядна напруга, контактна напруга, фазна напруга* та ін. (РУСНТ МФТН: 366). Наприклад: *Усю гору перетинають ажурні металеві опори, по яких біжать проводи високої напруги; У виселок нещодавно провели електрику, але напруга була дуже слабка* (СУМ V: 162). А в інших випадках замість російського «напряжение» писати **напруження** [17], зокрема, *альтераційне напруження, увіднотонове напруження, каденийне, напруження у вимові, політичне напруження, соціальне напруження* (РУСНТ СН: 262). Наприклад: *Вона жила у вічному напруженні...* (М. Коцюбинський); *Втомлена від надлюдського душевного напруження, Катерина... припала головою до паперів; Всі слухачі перебувають у дуже нервовому напруженні...* (О. Довженко); *В момент крайнього напруження боротьби...; Треба було знову пережити смертельне напруження бою; Науковці прагнуть вивести нові культури різного строку дозрівання, щоб полегшити у жнива напруження робіт; У роки, коли буває великий урожай, створюється напруження з робочою силою і транспортом* (СУМ V: 163).

У вищенаведених реченнях з газет, на нашу думку, замість лексеми **напруга** правильно писати **напруження**: *...змальовує пікові ситуації напруження, де матадор зливається з биком...; ...можуть викликати соціальне напруження в Україні; ...посилення напруження між Сирією та Туреччиною; ...викликало сильне соціальне напруження у ветеранському середовищі.*

Є труднощі у вживанні лексеми **відбивати**. Наприклад, читаємо: *...жанрове кіно, яке має і впливати на мільйони споживачів, і відбивати їхні настрої* (27.01.2021); *Камерна музика... здатна... відбивати найглибші відчуття... композитора* (29.02.2020); *...розвиток подій... не відбивається... на політичному вимірі вирішення конфлікту...* (03.12.2020); *...відбиваючи дух конкретного часу...* (22.01.2021); *...війна відбивається у фільмах...* (15.01.2021); *...це відбивається в заявах... президента...* (16.09.2020).

У тритомному російсько-українському словнику наведено такі відповідники до російського слова «отражать»: «1. (удар, нападение) відбивати... 2. (возражение, нападки и т. п.) відбивати... 3. (отбрасывать в обратном направлении) відбивати, рідко відкидати... 4. (воспроизводить, передавать что-либо) відбивати, відображати...» (РУС II: 406). «Русско-український словарь синонимов» подає такі українські відповідники до слова «отразить» (ізобразить в произведениях искусства факты, события, явления, лица и т. п.): *відбити, відобразити, віддзеркалити* (РУСС: 143). А в словнику складної лексики С. Караванського серед українських відповідників до слів «отражать», «отражение» немає ні *відобразити*, ні *відображення* [9: 36].

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» слова **відбивати** і **відображати** подано як синоніми. Зокрема, друге значення слова **відображати** трактовано як «те саме, що віддзеркалювати, відбивати» (ВТССУМ1: 175). А в словниковій статті до слова **відбивати** зазначено, що у переносному значенні «виражати чий-небудь внутрішні якості або властивості. // Відображати, виражати... Відтворювати, зображати, втілювати в образах життя, ідеї і т. ін.» (там само: 164). У цьому словнику також читаємо: *крива лінія, яка відбиває зміни будь-якого показника* (там само: 524); *відбивається ставлення інших осіб до суб'єкта* (там само: 631); *сукупність... умов у даній місцевості, що відбиваються на якості... спостережень* (там само: 44); *план, що відбиває витрати коштів* (там само: 105); *галюцинації, що відбивають зміст емоційно забарвлених переживань* (там само: 220); *положення якої-небудь науки, що відбиває причинно-наслідковий зв'язок* (там само: 397); *лінія, що відбиває частоту серцевих скорочень* (там само: 525); *художній образ, який умовно відбиває яку-небудь думку, ідею, почуття і т. ін.* (там само: 1315); *сигнальний щит із світловими чи електромагнітними показниками, що відбивають стан контрольованого устаткування* (там само: 1425). І в «Словнику української мови» (у 20 томах) у словниковій статті лексеми **відбивати** також зазначено «перен. Виразити чий-небудь внутрішні якості або властивості... Лікар посміхнувся приємною теплою посмішкою, що відбивала його душевну зрівноваженість і певність своїх дій... Відображати, виражати. Категорія «продуктивні сили» відбиває відносини між людиною і природою. Запорізька Січ відбивала прагнення українського народу визволитися від іноземних поневолювачів. Діалекти можуть відбивати особливості племінних мов... Відтворювати, зображати, втілювати в образах життя ідеї і т. ін. Словник української мови П. Білецького-Носенка відбиває українську мову першої половини XIX ст...» (СУМ ONLINE). Також подано *Істотною ознакою предмета називається та ознака, яка відбиває корінну, найбільш важливу властивість предмета* (там само). У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» у словниковій статті лексеми **відбивати** наведено такі приклади: *Усмішка відбиває душевну зрівноваженість; Відбивати дійсність у мистецтві; Своє відбиття у дзеркалі; Відбиття подиву в очах; Відбиття в свідомості об'єктивної дійсності* (ВТССУМ2: 131). Однак у значеннях «виражати чий-небудь внутрішні якості або властивості... відображати, виражати... відтворювати, зображати, втілювати в образах життя, ідеї і т. ін.» (СУМ ONLINE), як читаємо у словниковій статті слова **відбивати**, варто вживати **відображати** або **віддзеркалювати** [16]. Наприклад, *Мужність, пильність, незламну стійкість радянських прикордонників, їхні високі моральні якості відображає фільм «Блакитна стріла»; Артистові сцени потрібно... уміти вбирати в себе дійсний, реальний матеріал, щоб потім проїняти його вогнем своєї обдарованості і відобразити перед глядачем тип з усією характерною життєвою правдою; Семирічний план став кровною справою всього народу, бо він відобразив його думи і сподівання; Староруське письменство... дуже обмежено відобразило сучасну йому живу мову* (СУМ I: 613); *Її обличчя*

віддзеркалювало мажорний настрій батька...; Дружба народів віддзеркалює в собі дружбу двох великих культур (там само: 579).

На нашу думку, у вищенаведених реченнях з газетних публікацій правильно писати: *...жанрове кіно, яке має і впливати на мільйони споживачів, і відображати* (або *віддзеркалювати*) *їхні настрої; Камерна музика... здатна... відображати* (або *віддзеркалювати*) *найглибші відчуття... композитора; ...розвиток подій... не відображається... на політичному вимірі вирішення конфлікту...; ...відображаючи дух конкретного часу...; ...війна відображається у фільмах...; ...це відображається в заявах... президента.*

У газетних публікаціях виявляємо, що журналісти часто вживають прислівник *пізніше*, замінюючи ним *потім* і *згодом*: *...один із радників... запросив дві знімальні групи... щоб висвітлити подію. Пізніше... стало відомо... (12.01.2021); ...пожежа у приміщенні торгового центру «Епіцентр» у Первомайську виникла о 12:58... Пізніше... повідомили... (02.02.2021); За місяць... його стан став поліпшуватися. Пізніше він розповів... (27.08.2020); Йдеться про події 2012 року. ...вийшов на свободу під заставу, не з'явився в суд... Пізніше влада... закрила цю справу (24.02.2020); Пізніше вийшла низка царських указів... (03.02.2021); Пізніше міністр... зазначив... (05.02.2021); ...«Книгарня Є»... на своїй сторінці... розмістила пост... Пізніше «Книгарня Є» уточнила свою позицію... (18.09.2020).*

У словниках *пізніше*, *потім* і *згодом* подано як синоніми. Зокрема, у словниковій статті лексеми *пізніше* «Словника синонімів української мови» написано «див. згодом» (ССУМ II: 231), а в словниковій статті лексеми *згодом* наведено «через деякий час після чогось, пізніше...» (там само I: 598). «Великий тлумачний словник сучасної української мови» пояснює, що *згодом* — це «через деякий час (після настання дії у минулому або майбутньому); пізніше, потім...» (ВТССУМ2: 364). А у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» зазначено: «з бігом часу» — «згодом, пізніше, в пізнішому розвитку подій» (ВТССУМ1: 79); «потім» — «...через деякий час, іншим разом; згодом, пізніше...» (там само: 1089); «згодом» — «...пізніше, потім» (там само: 452); «іншим часом» — «згодом, колись, пізніше» (там само: 1594). У цьому словнику наведено такі приклади: *неприспосованість окремих груп організацій до змінних конкретних умов існування, що пізніше зумовлює вимирання цих груп* (там само: 494), *мали військовий характер; пізніше до них ввели музичні змагання* (там само: 526), *одне з корінних племен, пізніше — ранньофеодальна держава...* (там само: 551), *рід волинки, пізніше — духовий язичковий музичний інструмент...* (там само: 575).

Хоч пояснення прикметника *пізній* чітке і зрозуміле: «1. Який наближається до свого кінця, який уже спливає (про час року, частину доби і т. ін.). // Який перебуває на останньому етапі, ступені свого розвитку; який становить кінцевий етап, ступінь у розвитку чого-небудь. 2. Який діє, має місце і т. ін. дуже пізно увечері, вночі. 3. Який настає, з'являється і т. ін. після звичайного, встановленого, потрібного часу або занадто пізно. 4. Якого висівають або який дозріває після інших, йому подібних»

(там само: 971). І в російсько-українському словнику до лексеми «позже» подано «пізніше, пізніш; не позже двух [часов] не пізніше другої [години]; позже всех пізніше від усіх (за всіх, всіх)» (РУС II: 686).

Пізніше — це після визначеного часу, через деякий час порівняно з іншими (російською мовою «позже, позднее» (УРС: 551). Відповідно «запізній», «запізнений», «запізнілий», «спізнений», «спізнілий», «припізнений» (РУСС: 1590), «запізно», «запізвився», «запізнення» та ін. **Пізніше** — це антонім до **раніше**. А **раніше**, як зазначає І. Огієнко, «в українській мові визначає тільки “перше” або “рано”. Напр[иклад]: *Я вернуся додому раніше, як ти. Я встаю раніше від тебе. Сьогодні я встану раніше. Прийду до тебе раніше... я все вставав раніше від тебе, а тепер спізнююсь*» [12]. Правильно *народився (народилася) раніше або пізніше на рік від іншого брата (іншої сестри)* (ВТССУМ1: 1004); *Найраніше встає мати; Найпізніше повертається син* [3: 313].

Згодом — це через деякий час після чогось (російською мовою «спустя некоторое время», «через некоторое время»; «со временем», «впоследствии» (УРС: 260). Наприклад, *автомобіль — захисне пристосування тварин, що полягає у мимовільному відокремленні частини тіла, що згодом відновлюється* [ВТССУМ1: 8]; *масонство — релігійно-етичний рух, що виник на початку 18 ст. в Англії, а згодом поширився у вигляді таємних товариств* [там само: 650]; *Згодом ми почули чийсь кроки...* (Леся Українка); *Оглянулася і Катря до порога, бо чула, як грюкнули сінешні двері. Згодом рипнули хатні...* (А. Головка); *Старі помовчали, зітхнули глибоко, а трохи згодом поснули* (М. Коцюбинський) (СУМ III: 518); *У відсвітах вогнища деякий час видно було його постать, що віддалялась, а згодом і зовсім зникла в темряві* (Г. Тютюнник) (ССУМ II: 598).

Потім — це після чогось, позначення послідовності в часі чи в просторі, коли немає чіткої вказівки на час (російською мовою «потом, после»; «впоследствии (по прошествии некоторого времени)» (УРС: 612). Наприклад, *дихотомія — послідовне ділення цілого на дві частини, потім кожної частини знову на дві і т. д.* (ВТССУМ1: 301); *двокомпонентний — ...споживачі оплачують фіксовану суму за доступ до послуги, а потім оплачують саму послугу* (там само: 276); *Ішли, ішли, а потім стали* (Т. Шевченко); *Дочка глянула на матір, потім на батька і знову перевела очі на матір* (Панас Мирний); *Урядник люто підняв нагайку, махнув нею в повітрі, потім скочив на коня...* (М. Стельмах); *Таким він зробився красенем невимовленим... що хто його уперше стрічав, то й стане перед ним й оніміє, і потім ніколи вже не зміг забути його обличчя красного* (Марко Вовчок); *Чисте незаросле місце то зужувалося... то місцями розходилося... потім знову зужувалося* (І. Нечуй-Левицький); *Попереду пішли... стрілецькі роти, потім штаб батальйону, потім рота Брянського* (О. Гончар) (СУМ VII: 410) [18].

Прислівник **потім** (не **пізніше**) правильно вжито в реченні «*Аж потім, коли козацька доля кинула його, молодого лицаря, на морській хвилі, він побачив, що є й це така сама... краса...*» у творі С. Черкасенка «Схід сонця в степу»,

який І. Огієнко подає у «Практичних лекціях літературної мови» [15]. Жодне зі значень лексеми *пiзнiше* тут не підходить. Як і не підходить до вищенаведених прикладів з газет. На наш погляд, треба писати: *...один із радників... запросив дві знімальні групи... щоб висвітлити подію. Потім... стало відомо...; ...пожежа у приміщенні торгового центру «Епіцентр» у Первомайську виникла о 12:58... Згодом... повідомили...; За місяць... його стан став поліпшуватися. Згодом він розповів...; Йдеться про події 2012 року. ...вийшов на свободу під заставу, не з'явився в суд... Згодом влада... закрила цю справу; Згодом (або *потім*) вийшла низка царських указів...; Потім (або *згодом*) міністр... зазначив...; ...«Книгарня Є»... на своїй сторінці... розмістила пост... Згодом «Книгарня Є» уточнила свою позицію.*

Точність слововживання є «запорукою доступності, естетичного впливу і дієвості газетного матеріалу» [6: 57]. З огляду на це важливо аналізувати неправильне / правильне подання лексем у журналістських текстах, подавати відповідники правильного вживання, звертаючи на них увагу журналістів, а також редакторів і коректорів. Водночас на цих прикладах варто навчати студентів-журналістів, адже якість журналістського тексту залежить від незамінної особистості освіченого українського журналіста, який добиратиме правильний / точний відповідник, а не користуватиметься автоматичним перекладачем.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ВТССУМ1	— Великий тлумачний словник сучасної української мови. Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь, 2007.
ВТССУМ2	— Великий тлумачний словник сучасної української мови. Кер. вид. проекту П.М. Мовчан, В.В. Німчук, В.Й. Клічак. Київ, 2009.
РУСНТ МФТН	— Російсько-український словник наукової термінології: Математика. Фізика. Техніка. Науки про Землю та Космос. Укладачі: В.В. Гейченко, В.М. Завірюхіна, О.О. Зеленюк та ін. Київ, 1998.
РУСНТ СН	— Російсько-український словник наукової термінології: Суспільні науки. Укладачі: Й.Д. Андерш, С.В. Воробйова, М.В. Кравченко та ін. Київ, 1994.
РУС	— Русско-украинский словарь: в 3 т. Київ, 1980–1981.
РУСС	— Русско-украинский словарь синонимов. Н.П. Башнякова, Г.П. Вишневецкая, Н.Н. Пилинский и др.; под ред. Н. Н. Пилинского. Киев, 1995.
ССУМ	— Словник синонімів української мови: у 2 т. Укладачі: А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащук та ін. Київ, 1999–2000.
СУМ	— Словник української мови: в 11 т. Київ, 1970–1980.
СУМ ONLINE	— Словник української мови ONLINE. URL: https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=56140&page=1790
УРС	— Українсько-російський словник. Уклад.: В.С. Ільїн, К.П. Дорошенко, С.П. Левченко та ін. Київ, 1976.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антоненко-Давидович Б.Д. Як ми говоримо. Київ, 1970. URL: <http://shron1.chtyvo.org.ua>.
2. Васильєва В.В. От литературного редактирования к критике медиаречи. *Филология в XXI веке*. 2019. С. 39–43. URL: <https://pureportal.spbu.ru/ru/publications/from-literary-editing-to-media-rech-critique>
3. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови. Київ, 2004.

4. Волошак М. Неправильно — правильно. Довідник з українського слововживання: За матеріалами засобів масової інформації. Київ, 2003.
5. Гладкий М. Наша газетна мова. Харків, 1928. URL: <http://elib.nlu.org.ua>
6. Григораш Д.С. Теорія і практика редагування газети. Львів, 1966.
7. Ермоленко С.Я. Сучасні проблеми дослідження літературної мови. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2001. Вип. IV. С. 7–8.
8. Жолнеревич П. Уровни редакторського аналізу і критика речі. *Журнал Белорусского государственного университета. Журналистика. Педагогика*. 2020. № 2. С. 47–54. URL: <https://elib.bsu.by/handle/123456789/253973>
9. Караванський С. Російсько-український словник складної лексики. Київ, 1998.
10. Мірченко М.В. Основи екології української літературної мови: проблеми, можливості, перспективи. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2014. Вип. 50. С. 16–19. URL: <https://lingvj.oa.edu.ua/articles/2014/n50/5.pdf>
11. Огієнко І. Мова наших часописів. *Рідна мова*. 1936. Ч. 9. С. 408.
12. Огієнко І. Москалізми в українській мові. Давніше, а не раніше. *Рідна мова*. 1933. Ч. 1. С. 13–14.
13. Огієнко І. Наша часописна мова. *Рідна мова*. 1933. Ч. 9. С. 289–294; 1936. Ч. 6. С. 260.
14. Огієнко І. Стилiстично-синтаксичні нариси. *Рідна мова*. 1936. Ч. 9. С. 387–388.
15. Практичні лекції літературної мови. *Рідна мова*. 1936. Ч. 3. С. 124.
16. Ріпей М. Лексеми «відбивати» і «дозволяти» в газетних матеріалах. *Вісник Львівського ун-ту. Серія журналістика*. 2018. Вип. 44. С. 296–302.
17. Ріпей М. Ненормативне вживання лексем «відсутність» і «напруга» в газетних матеріалах. *Вісник Львівського ун-ту. Серія журналістика*. 2012. Вип. 33. С. 249–254.
18. Ріпей М. Прислівники «пізніше», «потім» і «згодом» в українській мові. *Дивослово*. 2013. № 3. С. 48–49.
19. Рязанцева Д. Порушення норми при ступенюванні прикметників. *Культура слова*. 2011. Вип. 74. С. 70–74.
20. Соколова С., Бибик С. Українська мова в сучасних засобах масової комунікації: проблеми культури мови, стилістики та соціолінгвістики. *Українська мова*. 2014. № 2. С. 133–145.
21. Солганик Г.Я. Язык современных СМИ. *Журналистика и культура русской речи*. 2004. № 1. URL: https://25111993.myl.ru/publ/interest/zurnalistika/grigorij_jakovlevich_solganik_jazyk_sovremennykh_smi.
22. Шашкевич І.А., Ковтун Б.В., Манич А.М. Лексичні помилки в українській мові. *Матеріали XLVIII науково-технічної конференції підрозділів ВНТУ* (м. Вінниця, 13–15 березня 2019 р.). URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum-2019/paper/view/7461>.
23. Цветова Н.С. Критика медиаречи как вектор развития медиалингвистики. *Медиалингвистика*. 2020. № 7 (3). С. 280–292. URL: <https://medialing.ru/issues/medialingvistika-2020-7-3.pdf>.

LEGEND

- ВТССУМ1 — Busel, V.T. (ed.) (2007). *Large Explanatory Dictionary of Modern Ukrainian*. Kyiv; Irpin' (in Ukrainian).
- ВТССУМ2 — Movchan, P.M., Nimchuk, V.V., Klichak, V.Y. (eds.) (2009). *Large Explanatory Dictionary of Modern Ukrainian*. Kyiv (in Ukrainian).
- РУСНТ МФТН — Heichenko, V.V., Zaviriukhina, et al. (eds.) (1998). *Russian-Ukrainian Dictionary of Scientific Terminology: Mathematics, Physics, and Machinery. Earth and Space Sciences*. Kyiv (in Russian and Ukrainian).
- РУСНТ СН — Andersh, J.D., Vorobiova, S.V., et al. (eds.) (1994). *Russian-Ukrainian Dictionary of Scientific Terminology: Social Sciences*. Kyiv (in Russian and Ukrainian).

- РУС — *Russian-Ukrainian Dictionary*, 3 vols. (1980–1981). Kyiv (in Russian and Ukrainian).
- РУСС — Bashnyakova, N.P., *Vishnevaya*, et al. (eds.) (1995). *Russian-Ukrainian dictionary of Synonyms*. Kyiv (in Russian and Ukrainian).
- ССУМ — Buriachok, A.A., Hnatiuk, H.M., et al. (eds.) (1999–2000). *Dictionary of Synonyms of the Ukrainian Language*, 2 vols. Kyiv (in Ukrainian).
- СУМ — *Dictionary of the Ukrainian Language*, 11 vols. (1970–1980). Kyiv (in Ukrainian).
- СУМ ONLINE — *Dictionary of the Ukrainian Language ONLINE*. URL: <https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=56140&page=1790> (in Ukrainian).
- УРС — Ilyin, V.S., Doroshenko, K.P., et al. (eds.) (1976). *Ukrainian-Russian Dictionary*. Kyiv (in Ukrainian and Russian)

REFERENCES

1. Antonenko-Davydovych, B. (1970). *As We Speak*. Kyiv. URL: <http://shron1.chtyvo.org.ua> (in Ukrainian).
2. Vasileva, V.V. (2019). From literary editing to criticism of media speech. *Philology in the 21st century*, 39–43. URL: <https://pureportal.spbu.ru/publications/from-literary-editing-to-media-rech-critique> (in Russian).
3. Vykhoanets', I., Horodens'ka, K. (2004). *A Theoretical Morphology of the Ukrainian Language*. Kyiv (in Ukrainian).
4. Voloshchak, M. (2003). *Wrong-Correct. Handbook of Ukrainian Word Usage: Based on Media Materials*. Kyiv (in Ukrainian).
5. Hladkyi, M. (1928). *Our Newspaper Language*. Kharkiv (in Ukrainian).
6. Hryhorash, D.S. (1966). *Theory and Practice of Newspaper Editing*. Lviv (in Ukrainian).
7. Yermolenko, S.Ya. (2001). Modern problems of literary language research. *Current Problems of Ukrainian Linguistics: Theory and Practice* 4, 7–8 (in Ukrainian).
8. Zholnerevich, P. (2020). Levels of editorial analysis and critique of speech. *Journal of the Belarusian State University. Journalism. Pedagogy* 2, 47–54. URL: <https://elib.bsu.by/handle/123456789/253973> (in Russian).
9. Karavans'kyi, S. (1998). *The Russian-Ukrainian Dictionary of Difficult Words*. Kyiv (in Ukrainian).
10. Mirchenko, M.V. (2014). Fundamentals of ecology of the Ukrainian literary language: Problems, opportunities, and prospects. *Scientific Notes of the National University of Ostroh Academy. Philological Series* 50, 16–19. URL: <https://lingvj.oa.edu.ua/articles/2014/n50/5.pdf> (in Ukrainian).
11. Ohiienko, I. (1936). Language of our magazines. *Native language* 9, 408 (in Ukrainian).
12. Ohiienko, I. (1933). Moscalisms in the Ukrainian language. *Davniše, not raniše*. *Native language* 1, 13–14 (in Ukrainian).
13. Ohiienko, I. (1933, 1936). Our journal language. *Native language* 9, 289–294; 6, 260 (in Ukrainian).
14. Ohiienko, I. (1936). Stylistic and syntactic essays. *Native language* 9, 387–388 (in Ukrainian).
15. Ohiienko, I. (1936). Practical lectures of literary language. *Native language* 3, 124 (in Ukrainian).
16. Ripei, M. (2018). Lexemes *to reflect* and *to allow* in newspaper materials. *Bulletin of Lviv University. Series Journalism* 44, 296–302 (in Ukrainian).
17. Ripei, M. (2012). Non-normative use of the lexemes *absence* and *tension* in newspaper materials. *Bulletin of Lviv University. Series Journalism* 33, 249–254 (in Ukrainian).
18. Ripei, M. (2013). Adverbs *pizniše*, *potim*, and *zhodom* in the Ukrainian language. *Dyvoslovo* 3, 48–49 (in Ukrainian).
19. Riazantseva, D. (2011). Violation of the norm in the gradation of adjectives. *Linguistic Culture* 74, 70–74 (in Ukrainian).
20. Sokolova, S., Bybyk, S. (2014). Ukrainian language in modern mass media: Problems of language culture, stylistics, and sociolinguistics. *Ukrainian language* 2, 133–145 (in Ukrainian).
21. Solganik, G. Ja. (2004). Language of modern media. *Journalism and Culture of the Russian Language* 1. URL: https://25111993.myl.ru/publ/interest/zhurnalisti_ka/grigorij_jakovlevich_solganik_jazyk_sovremennykh_smi (in Russian).

22. Stashkevych, I.A., Kovtun, B.V., Manych, A.M. (2019). Lexical errors in the Ukrainian language. *Proceedings of the XLVIII Scientific and Technical Conference of VNTU Departments* (Vinnytsia, March 13–15, 2019). URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum-2019/paper/view/7461> (in Ukrainian).
23. Tsvetova, N.S. (2020). Critique of media speech as a vector of development of medialogistics. *Medialogistics* 7 (3), 280–292. URL: <https://medialog.ru/issues/medialogvistika-2020-7-3.pdf> (in Russian).

Статтю отримано 01.03.2021

Mariia Ripei, Lecturer in the Department of Mass Media Language,
Ivan Franko National University of Lviv
49 Chuprynka St., Lviv 79044, Ukraine
E-mail: maria-kr@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-6040-3539>

VIOLATION OF THE LEXICAL NORM IN THE MODERN NEWSPAPER LANGUAGE

This article assesses language as a key component in the development of media linguistics. Given that the main purpose of “language criticism” is to identify and correct shortcomings, it is important to critically assess both incorrect and correct options when dealing with language products. The paper puts special emphasis on the language of the media which needs to be normative. The author explores the development of newspaper language in terms of lexical norm violation in the 1920s and 1930s.

This article discusses equivalents to non-normative use of words in the daily all-Ukrainian newspaper *The Day*, one of the most popular publications in the ranking of national media. On the basis of various monolingual dictionaries of Standard Ukrainian and bilingual Russian-Ukrainian dictionaries, the author analyzes the use of tokens/lexemes *napruha* ‘voltage’, *vidbyvaty* ‘to reflect’, *pizniše* ‘later’ in newspaper publications. Thus, the word *napruha* ‘voltage’ should be used only as a technical, physical term; in other cases it is *napružennia* ‘tension’. When it comes to expression, reproduction, an embodiment in images, it is correct to use *vidobražaty* ‘to reflect, remind of’, *viddzerkaluvaty* ‘to mirror’ but not *vidbyvaty* ‘to reflect’. As for *pizniše* ‘later’, it indicates a period after the time mentioned. It differs in its lexical meaning from *zhodom* ‘afterwards’ (some time after something) and *potim* ‘later’ (happening after something, following in time or space, no clear indication of time).

Keywords: *non-normative use, lexeme, dictionaries, newspaper publications.*

УДК 811.161.2'272

О.Г. РУДА, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики, Інститут української мови НАН України
вул. М. Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: olenaruda@yahoo.com
<https://orcid.org/0000-0003-2157-193X>

НА МОВНІЙ ПЕРЕДОВІЙ

Рецензія на: **Лариса Масенко. Конфлікт мов та ідентичностей у пострадянській Україні**. Київ, 2020

Минулого року у видавництві «Кліо» побачила світ книжка Лариси Масенко «Конфлікт мов та ідентичностей у пострадянській Україні». Знана в Україні й поза її межами соціолінгвістка, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Національного університету «Києво-Могилянська академія», провідний науковий співробітник Інституту української мови НАН України вже понад двадцять років досліджує мовне буття українців у незалежній Україні. І ця праця, яка об'єднала серію есеїв, опублікованих на сайті «Радіо Свобода» з серпня 2016 року по березень 2020 року, стала зболевим «відгуком» громадянина на події, що відбувалися у мовному житті України в контексті російсько-української війни. Водночас книга є ґрунтовною науковою розвідкою, яка охопила актуальні соціолінгвістичні проблеми, що стоять перед дослідниками в Україні. До них належать: взаємодія мов, використання рідної та інших мов у повсякденній комунікації, побутування суржику, мовна стійкість, мовна й культурна ідентичність, мови меншин та багато інших.

Серія публікацій, за словами авторки, є «своєрідною хронікою війни мов та ідентичностей, що точилася між державницькими силами і про-російськими реваншистами як у стінах парламенту, так і в публічному та медійному просторі». Лариса Масенко зосереджується на вивченні причин, які уповільнюють процес реального вдержавлення української мови в Україні. Дослідниця об'єктивно оцінює психологічні чинники опору

Цитування: Руда О.Г. На мовній передовій (рецензія). *Українська мова*. 2021. № 1 (77). С. 104–109.

процесу розширення функцій державної мови. Зокрема встановлено кореляцію між мовою повсякденного спілкування і мовною та національною свідомістю, виявлено зв'язок мовної поведінки з етнічними стереотипами, а також вплив мови, яка домінує в комунікативному просторі міста, на ідентичність і цивілізаційні орієнтації громадян. Різні аспекти українсько-російського мовного протистояння, розглянуті в праці, здебільшого стосуються сфери законодавчої діяльності, політики, зокрема міжнародної, царин державного управління і судочинства: дослідниця, не випускаючи з поля зору жодної на перший погляд незначущої події, уважно стежить за перипетіями скасування сумнозвісного закону Ківалова — Колесніченка, прийняття нового мовного законодавства, висвітлює напади проросійських сил на україноцентричні правові та громадські ініціативи, аналізує курс, узятий верхівкою влади в гуманітарному розвитку держави, водночас вимірює сприйняття цих змін у суспільстві. Увага науковиці прикута до мовних змін у сферах освіти, масової культури, масмедіа тощо. Адже панування української мови в цих царинах, на переконання авторки, зміцнює мовні й культурні основи нації, є запорукою збереження державного суверенітету.

Соціолінгвістичний ракурс оцінки нашого культурного й політичного життя виявив, що національна політика чинної влади в Україні, спрямована на збереження спільного з країною-агресором культурного простору, у час війни становить велику небезпеку. Тож головним завданням нашої держави сьогодні є остаточне подолання мовної, культурної та ментальної залежності від Росії. Водночас авторка зауважує і позитивні зміни у ставленні українців до своєї мови, в усвідомленні її не тільки як символу, а і як основи державності.

І хоч об'єднані в книзі есеї присвячені аналізу сучасних подій у мовному житті країни, Лариса Масенко раз у раз змушена робити екскурс в історію асиміляційних практик Російської імперії та Радянського Союзу щодо українців, їхньої мови, культури та ідентичності. Особливо ретельно авторка складає хроніку мовного життя столиці України, найбільш русифікованого в радянські часи міста, адже зміни мовної атмосфери Києва у зв'язку із суспільно-політичними процесами — Помаранчевим Майданом, Революцією Гідності та російсько-українською війною — є індикатором розвитку мовної ситуації у всій державі. Доки російська мова домінуватиме в міській комунікації на значній частині території України, доти більшість населення лишатиметься культурно й ментально залежною від Росії, переконує вона. Важливим елементом створення української «мовної атмосфери», на думку соціолінгвістки, є очищення топонімичного простору від культових радянських назв, які позбавляли його національної специфіки й робили частиною уніфікованого загальноімперського простору, що на рівні масової свідомості відбиває стереотип *«какая разница, на каком языке говоритъ»*.

Авторка праці вдається до порівнянь української ситуації із розвитком двомовності за нібито «рівноправності обох мов» в Білорусі й робить

застереження-попередження щодо такого сценарію мовної політики держави. Цікавими й повчальними також є наведені в книзі аналогії з країнами, що розв'язували подібні мовні проблеми, — Фінляндією, Ізраїлем та ін.

Дослідниця робить огляд численних документів — свідчень радянської мовної політики в УРСР, а також законів і підзаконних актів періоду незалежності. Зокрема зацентровано на Європейській хартії регіональних мов або мов меншин, некоректний переклад якої був використаний для збереження і посилення позицій російської в законі «Про засади державної мовної політики» Ківалова — Колесніченка 2012 р. Звернуто увагу на реваншистські законодавчі ініціативи, що спиралися на тези радянського дискурсу про «спільну колыску мов», «гармонійну двомовність», на пропагандистське твердження про «нав'язування української мови» як головної причини анексії Криму.

Авторка рецензованої праці не обійшла увагою матеріали періоду президентських і парламентських виборів 2019 р. в Україні, зокрема програми партій і кандидатів на президентський пост, що містять апеляції до мовної політики. Останню, відомо, визначає її керівна еліта. Тож провина за такий стан функціонування державної мови лежить на всіх чотирьох Президентах України. «Жоден з них не оцінив належно роль української мови у формуванні української нації і держави, кожен знехтував потребою реального, а не декларативного утвердження її державотворчої функції», — констатує Лариса Масенко. Справді, статус-кво в ситуації фактичної двомовності обирала своєю позицією кожна влада в Україні. П'ятий Президент Петро Порошенко в 2014 р. обійняв найвищу державну посаду, озброївшись гаслом «Єдина країна — Единая страна». Відтак у мовній політиці утвердився новий концепт *компромісу*. Він прийшов на зміну концепту розколу, що домінував до того тривалий час. В одних контекстах компроміс означав бажання зайвий раз не порушувати дразливе мовне питання, а пустити розвиток ситуації на самоплив. В інших — розглядався як пошук балансу між утвердженням державної мови в усіх сферах життя суспільства та функціонуванням російської як регіональної нібито для замирення між «українськомовними» і зачепленими війською «російськомовними» регіонами. Ця настанова була змінена лише напередодні президентських виборів 2019 р., що втілювалося в гаслі передвиборчої кампанії «Армія! Мова! Віра!».

Нове керівництво держави в мовному питанні повернулося до «центристської», за словами Д. Разумкова, головного політтехнолога та спікера президентської кампанії, позиції. Заяви чинного глави держави щодо гуманітарного розвитку країни, висловлені міркування представників політичної сили «Слуга народу», законодавчі ініціативи народних депутатів — висуваних від партії влади свідчать про наміри втілити ідею ревізії в мовно-культурному житті країни («навести порядок», за словами Президента В. Зеленського). «Лібертаріанство», проголошене ідеологією нової владної команди, завадило політичній силі чітко сформулювати позицію

в мовному питанні. Так, передвиборча риторика кандидата в президенти Зеленського містила згадку про «мову рівності» («Ми не ділимо людей на українськомовних чи російськомовних, на тих чи інших. Ми просто всі разом: всі думаємо однією мовою — мовою рівності!»). Поза тим що ці слова не ґрунтуються на лінгвістичному знанні, вони ще й не дають відповіді, якою є ця мова рівності — державна мова України чи все ж сусідньої держави, адже одночасно використовувати, тим паче «думати» двома мовами не здатна жодна людина.

У заявах «нових» політиків із оточення чинного Президента Зеленського авторка рецензованої праці вбачає реваншистський наступ «руського мира».

Здійснюючи аналіз політичних заяв, законодавчих ініціатив, критикуючи вищу владу в державі за непослідовність мовної політики, за злочинні дії чи бездіяльність (а часом констатуючи зміну курсу в гуманітарній царині), Лариса Масенко без зволікань називає конкретні прізвища високопосадовців і представників «п'ятої колони» в інформаційній і культурній сферах. «Наслідки діяльності цих політичних сил, присутність їхніх представників в органах місцевої влади, — пише вона без жодних натяків, — і сьогодні становлять велику загрозу для збереження цілісності держави».

Та найбільшою загрозою суверенітету нашої держави соціолінгвістка вважає втрату Україною свого інформаційно-культурного простору. Тож одним із завдань багаторічної праці, як зазначає авторка в передмові, було викриття маніпулятивних технологій, які провідники «руського мира» застосовують і досі, висвітлюючи проблеми двомовного соціуму, пояснюючи свої шкідницькі ініціативи в законодавчому полі та скандальні рішення в залах суду, водночас лицемірно прикриваючись гаслами захисту свободи слова і людських прав. Визначені дослідницею маніпулятивні технології сьогодні впізнаємо в тій навалі дезінформації, відвертій брехні, масиві перекручувань і спекуляцій, що заповнили інформаційний простір після припинення мовлення телеканалів «112 Україна», ZIK і NewsOne за «інформаційний тероризм» і «пропаганду в інтересах країни-агресора Російської Федерації».

Матеріали книги містять аналіз маніпулятивних мовних засобів, за допомогою яких російська пропаганда фальшує реальність, створюючи хибну картину світу. Лариса Терентіївна філігранно потрактовує «новотвори» і ті дефініції, які на підсвідомому рівні працюють на утвердження права на агресію і ненависть. Зокрема пояснює, звідки і для чого в радянському дискурсі виникли використовувані сьогодні в російських ЗМІ слова «бандерівці», «фашисти» на позначення українців. Водночас вона обґрунтовує некоректність і маніпулятивність поширюваних окремими політиками повідомлень («реліктів совєтської мовно-культурної політики») про «насильницьку українізацію» і «тоталітаризм», які нібито сповідує держава, ухвалюючи закони про функціонування і захист державної мови в освіті, науці, сферах масової інформації та культури. У книзі

потлумачено поняття «націоналізм» і похідні від нього «націоналістичний», «націоналісти», які деякі представники «п'ятої колони» намагаються демонізувати та використовувати як «лякалки».

Непокоїть дослідницю і ситуація, яка склалася у сфері освіти незалежної України. Попри декларації і гасла, ініційовані владою заходи з розширення функціонування української мови не зменшили масштабів зросійщення як у навчальному процесі, так і в мовному режимі закладів. Проте лише через відповідне виховання молодшого покоління можливо подолати мовно-культурну асимільованість українців, запевняє Лариса Масенко.

Багато роздумів авторки присвячено й питанню забезпечення мовних прав національних меншин в Україні. Стоячи на позиції, що необхідно гарантувати нацменшинам право на вивчення їхньої рідної мови (але не замість державної, а поряд із нею), соціолінгвістка чітко обґрунтовує, чому протести угорських і румунських політиків проти мовної статті закону «Про освіту» не мають жодних підстав. Варто підкреслити, що свої висновки щодо поширення української мови в усіх сферах і в усіх регіонах України Лариса Масенко підкріплює доказовим науковим матеріалом, зокрема наводить результати масового опитування, проведеного у 2017 р. за сприяння німецького фонду Volkswagen Stiftung.

Попри інтерпретацію протистояння в мовному питанні за допомогою концепту ВІЙНА (і винесенню слова в назву книги), а також широке використання в тексті праці лексичних одиниць *війна, боротьба, конфронтація, наступ, протистояння, конфлікт* тощо на позначення взаємодії мов у всіх сферах життя суспільства, Лариса Масенко свідомо того, що конфліктують не українська і російська мови — конфліктують їхні носії. Так, дослідниця не оминає своєю увагою численні скандали, що виникають у суспільстві на мовному ґрунті, виносяться в інформаційну площину та викликають численні обговорення в соціальних мережах. Вона дає чітке пояснення причин виникнення міжособистісних конфліктів на підставі мововжитку — невизначеність позиції в мовній політиці у вищих ешелонах влади, що зумовлює соціопсихологічні проблеми в суспільстві, зокрема помічений дослідниками багатомовних ситуацій феномен «ненависті до себе», «розщеплену ідентичність» і комплекс меншовартості. Подібні конфлікти, пише авторка, важко уявити в будь-якій європейській країні, де чітко розведені сфери вживання мов, а держава забезпечує найбільшу підтримку та сприяння державній мові.

Зупинити розкладові процеси мовно-культурної асиміляції, переконана Лариса Масенко, — досягне завдання, хоч яким довгим і тернистим цей шлях уявляється. Це засвідчує успішний досвід Чехії, Литви, Латвії, Естонії, Фінляндії, Ізраїлю та інших країн, яким вдалося створити модерні національні держави, привівши до влади еліту з повноцінною мовною, а відтак і національною свідомістю. Тож вище керівництво, яке наважиться остаточно відмовитися від хибної орієнтації на українсько-російську двомовність у будь-яких її формах як принцип державної мовної

політики, стане на шлях правдивого будівництва України як самостійної територіально й ментально держави. І одними із перших кроків на цьому шляху мають стати дерусифікація інформаційно-культурного простору, повна українізація системи освіти.

За відсутності державної політики підтримки української мови цей обов'язок, як і в інших сферах суспільного життя, беруть на себе громадські організації та активісти, започатковуючи безкоштовні курси української мови, розмовні клуби, онлайн-ініціативи тощо. У книзі висвітлено процеси самоорганізації мешканців зросійщених міст у захисті своїх прав на отримання інформації і побутових послуг державною мовою, виникнення локальних осередків українськомовного спілкування, формування мовної стійкості як чинника протидії російській експансії в соціокультурному просторі. Із об'єднанням усіх конструктивних сил української спільноти дослідниця пов'язує надії на подолання тих великих загроз, що нині постали перед державою.

Праця добре структурована, написана цікаво, легко, не обтяжена науковою термінологією, що робить виклад доступним для осмислення найширшим колом читачів. Водночас фахівці з соціолінгвістики та інших гуманітарних дисциплін знайдуть у цій науково виваженій праці поживу для роздумів, стимули до особистих наукових пошуків, а можливо, і до наукового опонування.

Численні обговорення в наукових і громадських колах, а також у різних інтернет-ресурсах засвідчують, що книга вже знайшла свого читача. Жвавість обговорень порушених питань якнайкраще свідчить, наскільки проблеми мови та ідентифікації сьогодні є больовими точками в бутті української спільноти, як сильно суспільство потребує такого концентрованого прояснення різних аспектів політичного й соціокультурного життя. Адже важко заперечити слова авторки про те, що «мовний фронт лишається головною ареною боротьби за національний суверенітет і цивілізаційний європейський вибір».

Рецензію отримано 08.02.2020

Olena Ruda, PhD in Philology, Head Researcher
of the Department of Stylistics, Language Culture and Sociolinguistics,
Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine
4 Hrushevskyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: olenaruda@yahoo.com
<https://orcid.org/0000-0003-2157-193X>

ON THE LANGUAGE FRONT LINES

Review of: *Larysa Masenko* (2020). *Conflict of Languages and Identities in Post-Soviet Ukraine*. Kyiv (in Ukr.)

УДК 811.161.2:801.6-047.37

Л.П. НАУМЕНКО, доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри методики викладання української та іноземних мов і літератур,
Інститут філології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка
бул. Т. Шевченка, 14, м. Київ, 01030
E-mail: l.naumenko@knu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-4325-1673>

ЛІНГВІСТИЧНЕ ПОРТРЕТУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ РИМИ

Рецензія на: **Л.В. Мовчун. Українська рима в системі мови і в мовній практиці.** Київ, 2020

Сучасна когнітивно-дискурсивна наукова парадигма сприяє новому погляду на відомі об'єкти, досліджені в руслі традиційних підходів. У широкому спектрі звукових засобів віршотворення, зокрема увиразнення поетичної мови, рима посідає чи не найвизначніше місце. Попри безумовну належність до лінгвальних засобів мови рима як об'єкт монографічного опису наразі ще не отримала належного висвітлення ні у вітчизняних, ні у закордонних наукових працях. Монографія Л.В. Мовчун «Українська рима в системі мови і в мовній практиці» є не просто першим детальним дослідженням рими лінгвістичними та лексикографічними методами, а й ретельним обґрунтуванням оригінальної авторської теорії рими, і ширше — відкриттям нових наукових напрямів в лінгвоукраїністиці: лінгвістичної римології, об'єктом якої є співзвучні слова, і римографії, до компетенції якої входять теорія, історія і практика укладання словників рим.

До питання історії рими та її походження дослідники зверталися неодноразово: широко й вичерпно описано римування в українських поетів від Івана Котляревського до Ліни Костенко та Оксани Забужко. Проте ці дослідження мають швидше прикладний, ніж теоретичний характер, і не сприяють розумінню сутності української рими та причин її розмаїття. Крім того вони не сприяють вирішенню завдання пояснити роль рими поза поетичним текстом.

Цитування: Науменко Л.П. Лінгвістичне портретування української рими (рецензія). *Українська мова*. 2021. № 1 (77). С. 110—115.

На тлі мовознавчих праць, дотичних до вивчення рими в лінгвістичному та лінгвопоетичному ракурсах, у рекламному дискурсі, у контексті інтертекстуальності, її відношенні до словотвору та ін. наукова праця Л.В. Мовчун відзначається широтою охоплення матеріалу та комплексністю вирішуваних проблем.

Композиційним стрижнем дослідження постає ключове питання: що є рима, які мовні (системні) ознаки вона реалізує в мовній практиці, як її можна дослідити й описати, зокрема лінгвістичними та лексикографічними методами. Цілком слушно, спираючись на наукові джерела від давньоукраїнського періоду (XVI—XVIII ст.) до початку XXI ст., авторка вивчає дефініції рими в діахронії, підсумовує історичний огляд наведенням низки поширених дефініційних моделей і робить висновок, що риму здебільшого визначають через родові поняття «повтор», «співзвучність», «подібність», «закінчення», «слово». Намагаючись збагнути риму концептуально, дослідниця аналізує загальномовні (словникові) та художні (поетичні) дефініції рими, а також узуальні значення цього слова. Цікавим видається підрозділ «Образ рими в поетичній мові», у якому запропоновано метафоричні моделі рими-жінки, рими-солдата, рими-неба, рими-птаха, рими-стріли, рими-скелі та ін., що репрезентують риму в індивідуально-авторському, емоційно-експресивному сприйнятті як чинника гармонізації світу або ж навпаки — як обмеження творчої свободи митця. Сукупність художніх означень рими в монографії витлумачено як своєрідну поетичну класифікацію рим.

До наукової класифікації рим Л.В. Мовчун підійшла більш ніж ґрунтовно: зробила огляд відомих класифікаційних систем та запропонувала свою типологію, у якій критеріями для окреслення видового різноманіття рим є насамперед їхні мовні ознаки: фонологічні, графічно-акустичні, граматичні, лексико-семантичні, стилістичні, а також традиційні, без яких опис рим неможливий, рядково-строфічні, застосовні до рим у віршованому тексті. Важливим здобутком є суттєве доповнення і напрацювання римової класифікації. Уперше її поширено римовими різновидами, які виводять риму із системи координат, обмежених часовими і просторовими рамками тексту, у простір дискурсу індивідуальної поетичної творчості і національної та світової культури.

Заслуговує на увагу ретельне вивчення цитатних рим, які авторка зарахувала до категорії дискурсивних за ознакою інтертекстуальності, поділила на точні й колажні, виокремила можливі варіанти комбінації рими і контексту: точні цитатні рими в цитатному контексті (якщо автор цитує чужі слова цілком, з римами), трансформованому контексті (коли цитата зводиться лише до рими), алюзійному контексті (коли «чужу риму» підсилює натяк на текст-джерело). В аналізі колажних цитатних рим зацентовано на способах поєднання компонентів рими, для яких уведено терміни *проторима* (вихідна, початкова, «чужа» рима) і *метарима* (авторська, нова рима).

Таку ж скрупульозність і ретельність спостерігаємо і в аналізі кожного з римових різновидів, для яких, за потреби, запропоновано відповідні

термінологічні позначення та моделі, що увиразнюють виклад теоретичного матеріалу. Наприклад, літературознавці оперують термінами *проста, складена, поглинена рима*. На противагу цьому Л. В. Мовчун як мовознавиця пояснює формально-лексичну структуру самих одиниць, моделюючи всі варіанти, які існують в українській мові. Суб'єктивності літературознавчої кваліфікації тієї чи тієї рими як *банальної* чи *оригінальної* авторка протиставляє доказовість з опорою на мовні факти, покликаючись на одну зі своїх статей, у якій було обґрунтовано доцільність поділу оригінальних рим на відносно та абсолютно оригінальні, до того ж детально пояснює головні чинники новизни рими — лексичні, стилістичні й фонологічні, як-от: використання приблизних рим, уживання в римовій позиції проклітиків, поєднання в римопарі слів з різними конотаціями, використання абревіатур та інших скорочень, лексикалізованих морфем і квазі-морфем, звукової апокопи, складового анжамбеману тощо. На нашу думку, тут бажано було б не лише процитувати положення статті про відносно оригінальну та абсолютно оригінальну рими, а й розвинути цю тезу в монографії, що значно б посилювало її теоретично.

Глибоким, на наш погляд, є дослідження таких стилістично маркованих різновидів рим, як анжамбеманна, апокопована, макаронічна, рима-умовчання (для останньої авторка пропонує більш умотивоване термінологічне позначення *рима-апосіопеза*). Достовірності викладу надає багатий ілюстративний матеріал, запозичений з римованих текстів XIX — початку XXI ст. Отже, теоретичні узагальнення, що розкривають сутність кожного з цих різновидів, підтверджено поетичними дискурсивними практиками. Типологічний аналіз українських рим авторка супроводжує дослідженням генези термінологічних назв — історії їх виникнення і становлення — та з'ясуванням обсягу і змісту їх термінопонять. Результатом чого є таблиці «Види рим», подані в додатку, в яких узагальнено й систематизовано типологію аналізованих одиниць за певними класифікаційними ознаками, що, безперечно, сприяє цілісності дослідження.

У центральному розділі монографії «Рима в системних зв'язках» викладено новаторську авторську лінгвістичну теорію рими, що ґрунтується, за словами дослідниці, на здатності мови «утворювати парадигми слів за ознакою спільності формально-структурних компонентів слова та організувати ці римо-лексичні сукупності за семантичними параметрами». Преамбулою до розділу є всебічний огляд ролі рими в мові й мовній практиці. Кілька десятків функцій, описаних у літературознавчих працях, Л. В. Мовчун подає в таблиці, вибудовуючи власну мовознавчу ієрархію рим, в основу якої покладено триаспектність рими як знаку в тріаді: семантика, синтактика, прагматика. Відповідно, усі функції рими узагальнено трьома гіперфункціями — семантичною, композиційною (синтактичною) і прагматичною. Деякі з розглянутих у монографії функцій, а саме: креативну, когезивну, емоційно-експресивну, персуазивну, орнаментальну, верифікаційну та екземпліфікаційну, у науковій літературі описано

вперше. Безперечно, глибині аналізу сприяє ще й те, що «життя і діяльність» рими вивчено не лише в римованому поетичному тексті, а й в інших мовних стилях та літературних і фольклорних жанрах: художній прозі, розмовно-побутовому мовленні, епістолярії, мемуарах, рекламі, мові масмедіа, пареміях, загадках, магічно-сакральних текстах та ін. Заслуговує на увагу спостереження над тим, як рима допомагає перевіряти наукові гіпотези, наприклад, для з'ясування правильної форми слова, або служить способом екземпліфікації тих чи тих мовних законів і явищ.

У результаті логічних умовиводів Л.В. Мовчун підводить нас до висновку, що слід розрізнати риму як літературний прийом і як факт мовної системи. Власну концепцію рими вона пояснює через нові для лінгвоукраїністики термінопоняття «римовий простір мови», «римове поле», «римонім», «алорима» та «римема» (останнє поняття запропоновано П.С. Вовк). Римовий простір мови розглянуто як сукупність римонімів (слів, що утворюють рими) з їхніми формальними зв'язками та формально-змістовими відношеннями. Риму, таким чином, дослідниця визначає як результат зіставлення мінімум двох фонетичних слів, що містять варіанти однієї римеми або мають спільне ядро чи фонологічний каркас і вступають у римові відношення.

Термінами *римовий зв'язок* і *римові відношення* філологи послуговуються досить давно, але сутність самого явища, його формальні ознаки та параметри прояснено та описано практично вперше. Глибоко проаналізовано й семантичний аспект римових відношень між римонімами. Пошуки системної лексичної одиниці привели авторку до розвитку та поглиблення започаткованої російськими дослідниками ідеї про римоніми — лексеми, що утворюють рими.

Проблему співзвучності слів розв'язано шляхом моделювання суголосних компонентів слів: акцента (наголошеного голосного), ядра (акцента з приголосними), римеми (кінцевої частини слова) та її препозитива. Виклавши суть пояснення, як сформовано римові парадигми, дослідниця акцентує увагу на формальному структуруванні римового простору мови римовими рядами і гніздами, покликаючись у цьому питанні на праці І.В. Качуровського й разом із тим поглиблюючи його ідеї. Ряди за кількістю одиниць розподілено на довгі, середні, короткі та нульові, за якістю — на звичайні та розширені. Звичайні риморяди об'єднує спільна римема, а розширені, які можуть бути переструктуровані в гніздо, — кластер алорим.

Сукупності римонімів на основі спільності сем Л.В. Мовчун розглядає як римові поля — саме через вивчення римових полів, у яких реалізовано формальні і формально-змістові відношення, пропонує досліджувати римовий простір мови, що й показує на практиці, проаналізувавши фрагмент римового простору з центром *Україна*. Матеріалом послужили, з одного боку, словники потенційних рим, з другого — два словники, упорядковані й представлені в додатку. Перший з них, «Словник римових асоціацій», став підсумком психолінгвістичного експерименту, проведеного з респондентами — українськими поетами. Він дав змогу виявити

типові реакції — римовідповідники до запропонованих стимулів. Другий, «Хоронім *Україна*: фрагмент римового простору», укладено на основі фактичного римового матеріалу, відібраного з майже 300 поетичних збірок, антологій та окремих публікацій віршів. Зіставлення даних обох словників показало загалом сумірне кількісне співвідношення римовідповідників оніма *Україна*, тобто римопари, що становлять ядро римових мікрополів. Постійні римосполуки, римові кліше, як-от: *Україна — калина*, *Україна — солов'їна*, *Україна — руїна*, *Україна — єдина* — простежено в динаміці, одночасно з'ясовано, що впродовж ХІХ — початку ХХІ ст. вони актуалізують ті чи ті структури концепту і їх можна тлумачити як концептуальні види рим: рими-гносеологеми, рими-(квазі)міфологеми, рими-ідеологеми, рими-ідіологеми або як елементи художнього тексту — рими-образи.

Надзвичайно важливим і, без сумніву, вагомим внеском у лексикографію є останній розділ монографії, присвячений теорії, історії і практиці укладання словників рим — українській римографії. Ця галузь лексикографії ще не була об'єктом пильної уваги мовознавців, а отже дослідження Л.В. Мовчун заповнює значні прогалини: визначає основні поняття римографії, описує структуру словників рим, подає моделі реєстру, окреслює коло користувачів, з'ясовує призначення таких словників, напрацьовує класифікацію словників рим та обґрунтовує нові типи римаріїв, містить періодизацію і детальний опис кожного етапу становлення та розвитку української римографії, не оминаючи увагою опубліковані словники і довідники рим А.А. Бурячка, І.І. Гурина, С.Й. Караванського та М.А. Зайко.

На тлі європейської і, зокрема, слов'янської римографії, репрезентованої загальнономовними римаріями і словниками авторських рим (класиків національних літератур і сучасних поетів), здобутки українських римографів є більш ніж скромними, проте дослідниця наголошує на тому, що значна частина словників рим лишається в рукописах або існує у форматі проектів і картотек. З цього погляду особливо цінними є зусилля авторки щодо виявлення та дослідження рукописних римаріїв, а саме: двох словників рим І.П. Котляревського, над якими незалежно один від одного працювали українські філологи В.В. Лутковський та І.І. Гурин. Ім'я В.В. Лутковського досі не було відоме широкому загалу, тож повернення в науковий і культурний обіг відновлених лексикографічних праць та статей збирачів рим можна вважати суттєвим науковим внеском.

Для коректного опису рукописних словників рим Л.В. Мовчун, спираючись на опрацьований досвід археографів, текстологів та істориків мови, розробила власну оригінальну методикку, яку в подальшому можна застосовувати не лише для дослідження римаріїв, а й інших типів рукописних словників.

Аналітичним підсумком кропіткої праці авторки в галузі римології і римографії є цікаві й змістовні додатки: «Словник римових асоціацій», «Хоронім *Україна*: фрагмент римового простору», «Сторінки неопубліко-

ваних рукописних римаріїв» з порівняльною таблицею, словник-індекс «Терміни римології і римографії», який закладає підвалини для галузевого термінологічного тлумачного словника.

Опублікована монографія, на наш погляд, — це перше, щонайповніше, ґрунтовне комплексне лінгвістичне дослідження рими в українській лінгвістиці. Започаткована цією працею лінгвістична римологія є, без сумніву, перспективною галуззю, яка надає науковий інструментарій для подальшого вивчення та опису римового простору мови й поетичних практик, виявлення концептуальних видів рим та вивчення їхньої динаміки в діахронії.

Рецензію отримано 22.12.2020

Liudmyla Naumenko, Doctor of Sciences (Philology), Professor,
Professor of the Department of Methodology of Teaching Ukrainian
and Foreign Languages and Literatures,
Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv
14, T. Shevchenko blvd, Kyiv 01030, Ukraine
E-mail: l.naumenko@knu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-4325-1673>

THE LINGUISTIC PORTRAYING OF UKRAINIAN RHYME

Review of: *Larysa Movchun*. (2020). *Ukrainian Rhyme in Language System and Lingual Practice*. Kyiv (in Ukr.)

УДК 82'282:81.161.2'373.7(049.32)

В.І. КОНОНЕНКО, доктор філологічних наук, професор, академік НАПН України, завідувач кафедри загального та германського мовознавства, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018
E-mail: vitalii.kononenko@pnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-5522-674X>

ДІАЛЕКТНА СТИХІЯ В УКРАЇНСЬКИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ

Рецензія на: Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові: Словник: У 2 т. Відповідальний редактор В. Грещук. Івано-Франківськ: Т. 1. 2019. Т. 2. 2020

Західноукраїнське мовлення в його художньо-літературній реалізації досліджували в науковій традиції часів тоталітаризму виключно в аспекті діалектних уключень як засобу створення місцевого колориту. Проблематика функціонування західноукраїнського варіанта української літературної мови, впливу галичанізмів на розвиток загальнолітературного стандарту була під жорсткою забороною, що призводило до потрактування мови художніх творів Івана Франка, Василя Стефаника, Марка Черемшини, Леся Мартовича, інших письменників Галичини як мовно-літературного феномену поза її взаємодією з загальнолітературною нормою. Напрацювання Ю. Шевельова 40-х років минулого століття щодо участі західноукраїнських мовних елементів у формуванні літературної мови (див. у збірнику «Symbolae in honorem Georgii Y. Shevelov». Мюнхен, 1971) фактично були неприступні для наукової громадськості України. Дослідження І.Г. Матвіяса «Варіанти української мови», західноукраїнських мовознавців лише в часи незалежної держави визначили питому вагу західноукраїнської літератури як чинника розвитку загальнолітературної мови.

У цьому контексті постає помітна роль фундаментального доробку мовознавців Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника під орудою В. Грещука — 2-томного словника «Гуцульська

діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові» (2019–2020) (далі Словник). Призначення Словника — на великому фактичному матеріалі, узятому з численних джерел літературної творчості письменників ХІХ–ХХІ ст., засвідчити важливі функції гуцульської діалектної лексики та фраземіки в розбудові літературної мови — забезпечено в доволі повному обсязі, науково обґрунтовано, переконливо, незаперечно доведено. Невипадково за об'єкт вивчення впливу діалектного мовлення на загальнолітературну мову автори Словника обрали саме гуцульський діалект, за твердженням відповідального редактора В. Грешука, «один із найколеритніших, він має давню традицію використання й найбільше засвідчений з-поміж інших діалектів у художній мові, тому гуцульська діалектна лексика, абсорбована мовою художньої літератури, найперше має бути лексикографічно опрацьована» (т. 1, с. 7).

У «Передмові», написаній проф. В. Грешуком, не лише викладено принципи укладання Словника та рекомендації щодо користування ним, а й подано ґрунтовний огляд лексикографічного опрацювання гуцульського діалектного слова, вміщено розгорнуту характеристику вітчизняних і зарубіжних словників цього діалекту, починаючи з перших спроб відтворити цю лексику І. Вагилевича, В. Шухевича й закінчуючи напрацюваннями львівських словників під орудою Я. Закревської та Н. Хобзей. Не менш важливим постає аналіз засад вивчення діалектних слів у художніх текстах з визначенням їхнього функційного й лінгвокультурологічного призначення.

Наукову цінність мають уміщені в «Передмові» виклади В. Грешука з теоретичних питань лексикографічного опрацювання діалектного слова в художній мові, взаємозв'язків діалектів і мови художньої літератури. Привертають увагу висловлені вченим положення щодо розмежування власне діалектних слів і псеводіалектних, на кшталт *ватра*, *газда* і под., які втратили зв'язок із певним ареалом уживання (хоч, як видається, в низці подібних прикладів доволі важко відділити слово власне діалектне від такого, яке знайшло всеукраїнське поширення).

Не менш принципово важливо, на думку дослідника, забезпечити класифікацію типів літературно-діалектної взаємодії. Йдеться про такі можливості використання діалектизмів: уведення в текст лише окремих гуцулізмів, зокрема, задля характеристики мови персонажів; включення в канву літературної мови стилізованого під говірку мовлення персонажів; взаємодія діалекту й літературного мовлення як диглосія на рівні західноукраїнського варіанта літературної мови; за літературну мову править діалект. Звичайно, суворих меж між цими типами діалектизмів немає; найбільше питань викликає в цій класифікації написані виключно діалектом твори, як, скажімо, нещодавно опублікований роман П. Шеке-рика-Дониківа «Дідо Иванчик», мова якого фактично неприступна масовому читачеві.

Реєстр Словника, судячи з переліку слів, не мав на меті відтворити все розмаїття гуцульських діалектних назв, а лише тих із них, які відбито

у відібраних художніх текстах ХІХ—ХХІ ст. і мають тлумачення, виходячи з наведеного фактичного матеріалу. Однак навіть із урахуванням цих обмежень і самий склад наведених лексем і фразем, і їхні семантичні параметри та ілюстрації до них вражають масштабністю охопленого матеріалу, виключною представленістю місцевого мовлення. Достатньо зазначити, що у Словникові подано широкий масив найменувань сфери побуту, трудової діяльності, природи, родинних і громадських відносин, культурного життя тощо, а також атрибутів до назв, фіксації дій і обставин, отож частиномовний обшир Словника достатньо репрезентований.

Скажімо, Словник відтворює гніздо слів зі стрижневим *трембіта* (*тримбіта*) ‘духовий музичний інструмент — дерев’яна труба без вентилів і клапанів до трьох метрів довжини, зроблена зі смерекового дерева, обвита березовою корою’, навколо якого групуються *трембітальник*, *трембітанник*, *трембітання*, *трембітар*, *трембітати* (*тримбітати*), *трембітач*, *трембіташ* (*тримбіташ*, *тримбіташь*), *трембітний*, *трембітонька*, *трембіточка* (т. 2, с. 337—342). За численними прикладами до цих назв постає образ-символ на позначення ‘щось дуже дороге’, ‘гарне’, ‘потрібне в житті’, ‘досконале’, ‘естетично вагоме’, загалом самий цей шар слів — яскрава прикмета гуцульського світовідчуття, етнокультурного середовища.

Не менш виразним прикладом лінгвокультурологічного опрацювання діалектної номінації є характеристика гнізда слів зі стрижневим компонентом *легінь* (*легінь*, *ледінь*) ‘парубок, дорослий хлопець’ — *легенівський*, *легеневий*, *легінець*, *легіник*, *легінина*, *легінісько*, *легінство*, *легінський*, *легіник*, *легінчук*, *легінь-(братик, вівчарик, моцар, опришок, орел)*, фразема *легінь на всі гори* (т. 1, с. 508—513). Відомо, що лексема [л^егінь] і похідні від неї — запозичення з угорської мови («Етимологічний словник української мови». Т. 3. Київ, 1993), однак, вочевидь, за асоціацією з *легкий*, *легенький* слово набуло в місцевому слововжитку помітної конотації пестливості, поетичності, окраси. У Словникові даний довгий список цих діалектизмів у художніх текстах, майже завжди з високопозитивним оцінюванням (пор. атрибути до цього слова: *гойний*, *годний*, *файний*, *стрункий*, *міцний*, *відважний*, *вродливий*, *справедливий*, *красний*, *ставний*, *славний*, *правдивий*, *дужий*). Усвідомлення *легеня* як утілення кращих рис гірського парубка лягає у творення метафоричних образів: *Мій смерековий краю, мій легіню красний* (Н. Стефурак). В окремо надрукованій статті, присвяченій уживанню діалектизмів у художній мові, В. Грещук зазначає, що «слово *вуйко* в гуцульському говорі посідає помітне місце у формуванні мовної картини світу гуцулів лексичними засобами...» (*Прикарпатський вісник НТШ*. «Слово». 2019. № 3 (55). С. 60). Діалектизми постають у Словникові національно-культурним мовним компонентом.

Матеріали Словника засвідчили широкі можливості дослідження діалектизмів у текстах, з одного боку, місцевих письменників, для яких діалектне мовлення гуцулів нерідко входить в арсенал їхнього повсякденного мовлення, з другого боку, авторів з Наддніпрянщини, для яких таке слово — зазвичай не лише етнографізм, а й екзотизм. Вирізняється обсяг

діалектизмів, що їх уводять перші й другі письменники у твори; перші включення є природними, узвичаєними, такими, що не викликають застережень щодо їхнього тлумачення (пор. характерні в цьому сенсі художні тексти Р. Андріяшика, М. Влад, В. Гжицького, Р. Іваничука, І. Малковича, М. Матіос, Т. Мельничука, Д. Павличка, С. Пушика, Р. Федоріва та інших). Скорегованим виглядає використання гуцулізмів східноукраїнськими авторами (О. Гончарем, М. Стельмахом, А. Малишком та ін.): різко звужується обсяг їх уживання, це здебільшого слова на позначення побуту, місцини, елементи мовлення героїв-галичан; такі елементи стилістично забарвлені, часом конотативно опоетизовані (див.: В. Кононенко. Галицькі мовні елементи в текстах письменників Наддніпрянщини. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*. 2010. Вип. 25–26). Словникові ілюстрації не виокремлюють діалектні вкраплення письменників різних регіонів України.

Водночас постає феномен таких письменників, як М. Коцюбинський і Г. Хоткевич, які, будучи, як відомо, за походженням «східняками», під час тривалого перебування на Гуцульщині настільки оволоділи місцевим діалектом, що їхні тексти із вкрапленням гуцулізмів органічні й природні, вписуються в загальну картину спільного діалектного й загальнолітературного мовлення; їхня літературна діяльність постає поряд з творами західноукраїнських авторів як зразкова у відтворенні діалектизмів. Дослідження мовностилістичних відмінностей діалектизмів у мові письменників різних регіонів заслуговує на подальшу реалізацію.

Прикметно, що укладачі Словника дотримуються принципу фіксації діалектизмів і їхнього тлумачення в художній мові «як множини вибраних контекстів усіх авторів, що у своїх творах вжили це діалектне слово» (т. 1, с. 9), отож подають загальну картину реалізації ідеї «загальнолітературна мова + діалект». Такий підхід до подання ілюстративного матеріалу має право на існування.

Укладачі Словника мають рацію, включивши в реєстр чимало діалектних слів, що побутують не лише в Гуцульщині, а й у західноукраїнському регіоні загалом. Це численні назви, що входять до т. зв. галицького «койне» — спільного надбання не лише гуцульського, а й бойківського, покутського, наддністрянського, лемківського говорів, поширених в Галичині, включно з численними запозиченнями з польської, німецької, угорської мов (див. у кн. «Етнос. Соціум. Культура: регіональний аспект»; відп. ред. В. Кононенко. Київ; Івано-Франківськ, 2006). Діалектні слова на кшталт *вар'ят*, *кобіта*, *мешти*, *дужий*, *поволи* і под., наведені в Словникові як гуцульські діалектні, широко вживаються в розмовно-побутовому мовленні галичан. Ці загальногалицькі утворення уведено в Словник за ознакою належності до контекстів, географічно та тематично прив'язаних до Гуцульщини. Однак часом ураження дещо розширеного тлумачення складу гуцулізмів у читачів Словника залишається. Водночас постає проблема вивчення спільного діалектного лексикона в творах про Гуцульщину і, скажімо, у новелах В. Стефаніка, оповідях про Бойківщину тощо.

Окремого розгляду вимагає кваліфікація гуцульської фраземіки, наведеної в Словникові, зокрема власне фраземи, паремії, інші стійкі словосполучки. Наведено чимало фразеологізованих утворень, передовсім тих, які включають діалектне слово, що й відображено в кінці статті словникового реєстру. Переважна більшість таких утворень відповідає нашим уявленням про фразему як стабільну образну одиницю уживання, хоч принципи їхньої фіксації в Словникові не визначено; пор.: *в дівках поси-віти* (т. 1, с. 287), *піти як на заріз* (т. 1, с. 355), *затичку дати* (т. 1, с. 360), *дістати петрушки* (т. 2, с. 105), *погулубити з лютости* (т. 2, с. 141), гуцульські «прокльони» тощо. Характеристика гуцульської фраземіки, на наш погляд, вимагає ґрунтовнішого опрацювання, можливо, з винесенням цього матеріалу в окремий розділ Словника або в окремий Словник.

Підготовча робота задля створення Словника вимагала від авторського колективу (Р. Бачкур, Вал. Грещук, І. Думчак, Л. Парилляк, В. Пітель, на чолі з В. Грещуком) багаторічної копіткої праці зі створення об'ємної картотеки, що фіксує художні тексти багатьох українських письменників ХІХ — початку ХХІ ст. Не менш відповідальним було визначити обсяг і послідовність наведення ілюстративного матеріалу, схарактеризувати семантичну структуру слова в запропонованих контекстах, описати можливості творення образних і фраземних значень. Картотека гуцульських діалектизмів — цінний мовознавчий скарб, зібрання текстів, що вже послугували матеріалом для написання монографії Вас. Грещука, Вал. Грещук «Діалектне слово в тексті та словнику» (Івано-Франківськ, 2015), багатьох статей, дисертаційних праць. Її поповнення і систематизація продовжуються. Дослідники західноукраїнського мовлення будуть вдячні за можливість скористатись цим багатющим фактичним матеріалом.

Важко переоцінити практичне значення виконаної прикарпатцями лексикографічної праці. Достатньо зазначити, скажімо, що педагогічна громадськість краю розв'язує доволі непросте питання — навчити учнів, а часом і студентів володіти свого роду диглосійною системою мовлення — знанням водночас і літературної норми, і побутового діалектного мовлення, а Словник надає чималий матеріал для таких занять. Не менш важливо врахувати напрацювання Словника в написанні інших словників, зокрема, багатотомного академічного, діалектних, мови письменників тощо.

Українська лексикографія поповнилася важливим джерелом вивчення діалектного слововжитку, взаємодії діалектного та літературного мовлення. Словник сприятиме унормуванню української літературної мови в її зв'язках із діалектним ареалом; праця прикарпатських учених є внеском у вивчення західноукраїнського варіанта художнього дискурсу, визначення місця письменників регіону в збагаченні літературного стандарту.

Рецензію отримано 22.12.2020

Vitalii Kononenko, Doctor of Philology, Professor,
Academician of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine,
Head of the Department of General and German Linguistics,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
57 Shevchenko St., Ivano-Frankivsk 76018, Ukraine
E-mail: kzm@pnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-5522-674X>

THE DIALECT ELEMENT IN UKRAINIAN BELLES-LETTRES TEXTS

Review of: *Vasyl' Greshchuk* (ed.) (2019—2020). *The Hutsul Dialect Vocabulary and Phrasemics in the Ukrainian Language. A Dictionary*, 2 vols. Ivano-Frankivsk (in Ukr.)

УДК 81 (477)(092)Слинько

Р.О. ХРИСТІАНІНОВА, доктор філологічних наук,
професор, завідувач кафедри української мови,
Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, 69600
E-mail: khrystianinova@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0045-1026>

НАУКОВІ ОБШИРИ ПРОФЕСОРА ІЛАРІОНА СЛИНЬКА

Рецензія на: **О.В. Кульбабська, Н.О. Шатілова. Ім'я в науці: Професор Іларіон Слинько: монографічно-довідкове видання.** Чернівці, 2019

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича 2020 року урочисто відзначив свій 145-річний ювілей. Отож цілком закономірно до цієї пам'ятної дати вийшло друком монографічно-довідкове видання, присвячене життю і науковій творчості одного з очільників граматичної школи на Буковині, мовознавця, який заклав основи історичного та сучасного синтаксису, збагатив його концептуальні засади власними спостереженнями та висновками, — професора Іларіона Слинька. Вихід у широкий читацький світ рецензованої книжки започатковує серію «Історіографія мовознавчої науки в Чернівецькому університеті».

Упорядниці презентованої праці поставили за мету розкрити основні грані наукової та науково-методичної діяльності видатного українського граматикиста, повернути до наукового обігу його плідні ідеї та концепції. Для реалізації задуму Олена Кульбабська й Наталія Шатілова зібрали під ошатною обкладинкою різночасові статті Іларіона Іларіоновича, раніше не відомі або мало відомі науковій громадськості архівні матеріали, спогади онука й учнів про свого Навчителя, вітальні адреси. Це дало змогу вияскравити творчу неординарність професора Слинька, оприявнити Я-науковця, довести актуальність його праць та ідей для сучасної лінгвоукраїністики.

Цитування: Христіанінова Р.О. Наукові обшири професора Іларіона Слинька (рецензія). *Українська мова*. 2021. № 1 (77). С. 122—127.

Книжка складається з передмови, двох розділів і додатків. Їх унаочнено багатим ілюстративним матеріалом — фотокопіями документів (прикметно, що рядками його незабутнього почерку з автобіографії обрамлений і портрет на обкладинці), унікальними світлинами Іларіона Слинька з родиною, колегами, учнями.

У передмові окреслено задум рецензованої праці й констатовано, що «основна науково-педагогічна діяльність Іларіона Слинька в Чернівецькому університеті припала на 70—80-ті рр. ХХ ст., на часи тоталітаризму й переслідування за обстоювання національної специфіки української мови. Панівна політика мовної асиміляції не давала змоги по-справжньому, повногосно розгорнутися таланту вченого, який, безперечно, міг би сказати й зробити в науці набагато більше, оскільки стояв на фундаменті кращих граматичних традицій українських граматистів попередніх історичних періодів (Олекси Синявського, Олени Курило, Степана Смаль-Стоцького, Василя Сімовича, Олександра Потєбні, Івана Огієнка та ін.)».

Перший розділ «Іларіон Іларіонович Слинько — відомий український учений і педагог» репрезентує статті «Проблеми синтаксису української мови: традиції і сучасність» (у ній окреслено коло найважливіших граматичних проблем, що перебували й перебувають у центрі дискусій на наукових конференціях, починаючи з Першої міжвузівської наукової конференції з проблем синтаксису 1962 р. і до сьогодні), «Професор Іларіон Іларіонович Слинько: лаконічно мовою біографії», «Основні аспекти дослідження синтаксису української мови в науковій концепції професора І.І. Слинька» (у підрозділі схарактеризовано авторське бачення об'єкта і предмета другого розділу граматики), «Список праць професора І.І. Слинька».

У розділі «Мовознавчі й лінгводидактичні аспекти дослідження синтаксису української мови в науковому доробку І.І. Слинька» уміщено студії чернівецького професора про особливості синтаксичного ладу української мови в діахронній і синхронній проєкціях. Саме ці проблеми 48 років поспіль перебували в центрі його дослідницьких зацікавлень.

На особливу увагу заслуговує підрозділ 2.3. «Історичний синтаксис. Синтаксис відмінків», у якому закумульовано погляди Іларіона Іларіоновича щодо проблеми формування синтаксичної системи української мови на національному ґрунті. У 60—70 рр. ХХ ст. на часі було створення цілісного опису історичних змін української мови, що активізувало уважне лінгвістичне опрацювання текстів пам'яток (грамот, актових книг, листів і універсалів, літописів, релігійно-полемічних трактатів тощо) і широкої емпіричної бази для подальших досліджень: «Синтаксис як граматичне вчення про речення, його будову, сполучення слів у ньому і досі є однією з найменш вивчених ділянок українського і взагалі слов'янського (та й не лише слов'янського) мовознавства. Майже зовсім не вивчений синтаксис історичний» (С. Бевзенко).

У численних наукових розвідках, представлених у цьому підрозділі, учений висвітлює історію розвитку окремих типів синтаксичних конструкцій та засобів вираження об'єктних, означальних і обставинних відношень,

що їх по-різному витлумачували на той час у граматиках української мови, актуалізує проблему варіантності мовних засобів на граматичному рівні староукраїнської літературно-писемної мови, по-перше, через зіставну хронологізацію XIV—XVI ст. і XVII—XVIII ст. для виявлення спільного, відмінного та еволюційного, а по-друге, через лінгвально вмотивовану стилістичну диференціацію *художній, офіційно-діловий стиль і релігійний*.

Аргументовані теоретичні засади й методологічні принципи діахронного вивчення синтаксису — об'єктивності, історизму, системності, динамічності, антропоцентризму й синергетики, які запропонував професор Іларіон Слинько, уможливили опис явищ переходу від старих форм (наприклад, знахідного відмінка від назв осіб в українських грамотах) до нових (у релігійно-полемічній літературі XVI ст., різножанрових пам'ятках XVII—XVIII ст.), установа синтаксичних позицій словоформ у структурі речення (наприклад, знахідного відмінка в ролі прямого / непрямого об'єкта; орудного предикативного; родового часу; орудного логічного суб'єкта тощо). Щоб увиразнити процеси змішування, взаємозаступлення закінчень, перегрупування і згортання парадигм, дослідник активно послуговувався інструментарієм діахронної лінгвістики, зокрема методом формального аналізу текстів писемних пам'яток (для наскрізної фіксації та інвентаризації варіантних елементів граматичної підсистеми староукраїнської літературно-писемної мови); порівняльно-історичним методом (щоб проаналізувати появу варіантів словоформ); зіставним методом (аби ідентифікувати та класифікувати досліджувані мовні явища за їхніми спільними або відмінними ознаками не лише в українській мові, а й у паралелях із білоруською, польською, російською мовами тощо); методом кількісних підрахунків (зادля встановлення динаміки варіантності морфологічних елементів, унаочнення результатів дослідження в таблицях, діаграмах).

Отже, професору Іларіонові Слиньку вдалося оприятити загальну тенденцію розвитку граматики української літературно-писемної мови не тільки як окремої лінгвальної системи, а й у тісному взаємозв'язку з народнорозмовною практикою; на широкому фактичному матеріалі довести, що паралелізм, варіантність, хитання чи сплутування мовних явищ сприяли впорядкуванню граматичного рівня мови під дією внутрішньомовних законів розвитку підсистем, іншомовних впливів, позамовних факторів, що увиразнює практичну цінність здобутих результатів.

Підрозділ 2.4. «Парадигмальний вимір речення» містить розмисли Іларіона Слинька про синтаксичне поле простого (двоскладного й односкладного) та складного речень, що охоплює граматичні, семантичні й синонімічні видозміни. Цінним є докладний аналіз повних і неповних синтаксичних парадигм, до яких мовознавець зараховує *інваріант* — «модель речення, тобто готовий для вживання предикативний зразок» і *варіанти інваріанта* — «форми речення, які визначають за найістотнішими ознаками — приналежністю до певного типу речення і предикативністю». Дослідник уточнює поняття «основної, предикативної мо-

дальності», що ґрунтується на опозиції *реальна модальність* (виражена синтаксичним індикативом, який в українській мові має форми теперішнього, минулого, давноминулого та майбутнього часів) та *ірреальна*, що її репрезентують умовний, бажальний і спонукальний способи. Відповідно до авторської концепції, *парадигма* — «така модифікація форм, яка не виходить за межі одного такого типу речення». З огляду на запропоноване визначення відомий синтаксист констатував, що витлумачення синтаксичної парадигми ширше і принципово відмінне від дефініції «морфологічна парадигма», дає змогу в динамічному аспекті уточнити концептуальне поняття «форма речення».

Наступні чотири підрозділи книги («Просте двоскладне неускладнене речення», «Просте двоскладне ускладнене речення», «Односкладні речення», «Складне речення») переконують у тому, що Іларіон Слинько для своїх статей завжди обирав мало досліджені теми, такі, що спонукали читачів до дискусії, напр.: «Другорядні чи поширюючі члени речення?», «Чи є односкладні речення?», «Чи змінюється значення складнопідрядного речення від місця підрядного?», «Сполучник чи сполучне слово?» тощо. Прикметно, що ці праці не втратили своєї актуальності для науковців, учителів і студентів: їх і нині охоче додають до ґрунтовних хрестоматій із синтаксису (див.: Синтаксис української мови: хрестоматія: у 2 ч. Упоряд.: А. Мойсієко, В. Чумак, С. Шевель. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2019).

Докладне ознайомлення з мовознавчою спадщиною Іларіона Слинька та аналітичними оглядами його праць формує уявлення про багатоглибинність і наукову глибину синтаксичних студій ученого, який усвідомлював потребу розв'язати триєдине завдання: дослідити синтаксис історичних пам'яток, діалектів та літературної мови (саме такого підходу часто бракує сучасним науковцям, котрі здебільшого беруть до уваги лише явища літературної мови). Теоретичним досягненням лінгвіста вважаємо реалізоване в узагальнювальних статтях «Роль говорів у становленні синтаксичної системи української літературної мови XIV—XVIII ст.», «Із спостережень над синтаксисом буковинських говорів», «Історія деяких синтаксичних зворотів південно-західних говорів за пам'ятками XIV—XVIII ст.» прагнення «виявити справжню картину розвитку синтаксичних конструкцій з урахуванням усієї складності історичного процесу».

Унаслідок зіставлення синтаксису південно-західних говорів з іншими українськими говорами та із загальнонаціональною літературною мовою, що є методологічно важливим, мовознавець визначає такі основні особливості діалектного синтаксису:

1) до найпоширеніших у пам'ятках XIV—XVIII ст. (а досліджено майже всі опубліковані джерела XIV—XVIII ст. південно-західного походження — українські й українсько-молдавські грамоти XIV—XV ст., євангелія XVI ст. різних видань, актові книги XVI—XVII ст., твори полемічної літератури XVI—XVII ст., літописи XVII—XVIII ст., господарські книги XVIII ст.)

належать конструкції із значенням простору, що зафіксували не тільки всі основні загальнонародні риси, а й деякі специфічні (напр., місця дії в приміщенні з прийм. **на**: *на палацех зоставивши* (Перест., 40); місця дії з прийм. **над, под, перед, межи** і знахідним відм.: *а над Тараскі кошем стояли* (Остр. л., 248); *перед ворота стою* (Я. Гав., Інт., 168); напрямку руху з прийм. **идь**: *и пришла идь колодязеви* (Няг. єв., 63) тощо. До того ж пам'ятки південно-західного походження послідовніше, ніж південно-східні, фіксують конструкції з прийм. **до** у значенні **в**: *до места Чернихова* (Жит. кн., 102);

2) паралельно з південно- і північно-східними говорами південно-західні відіграли певну роль у створенні загальноукраїнських часових конструкцій із безприйменниковими відмінками — родовим, знахідним і орудним, утім, деякі застарілі сполучення із цими відмінками джерела південно-західного походження відбили повніше, напр. родовий часу без означення, знахідний не повністю використаного часу, орудний цілком використаного часу тощо;

3) вплив південно-західних говорів на формування просторових і часових конструкцій у староукраїнський період був потужніший, ніж у часи нової української літературної мови;

4) занепад орудного знаряддя з прийменником з (*їв з лижков*, с. Шепіт Путильського р-ну) на території гуцульських говорів Буковини відбувся швидше, ніж у деяких інших південно-західних говорах;

5) орудний засобу від назв осіб у буковинських говорах типовіший, ніж прийменниковий зворот, пор.: *Передав братом, переказав сусідов, переслав сестров* (с. Бобівці, Порубне, Репуженці) і лише зрідка — *Передав через брата* (с. Товтри Кіцманського р-ну);

6) у буковинських говорах можна помітити таку закономірність: від назв немеханізованих засобів пересування частіше вживаний орудний відмінок, напр.: *Поїхав фіров у ліс* (с. Лужани, Бобівці, Киселів, Репуженці, Коритне та ін.); під час називання механізованих засобів пересування спостерігаємо значно більше хитань між орудним відмінком і прийменниковими зворотами, ніж у літературній мові, напр.: *Поїхав автобусом у Чернівці* (с. Долиняни), рідше — *Поїхав на автобусі, в автобусі* (там само). Але частіше: *Поїхав на машині*, ніж *машинов* (там само);

7) дієслова **насихчати** і **наповняти** в буковинських говорах сполучаються з інструменталем (*Насититиси хлібом, повнитиси водов* (с. Ставчани Новоселицького р-ну), але при дієсл. **наїстися, напитися** і под. — тільки родовий відмінок, як у загальнолітературній мові: *Наїстиси хліба, напитиси води* (там само);

8) при дієсловах одягання, обгортання в буковинських говорах утрадиційнився прийменниковий зворот, особливо при дієсловах одягання, напр.: *Убиратися в кептар, в сердак, в гачі* (с. Лужани, Бобівці, Киселів та ін.). Однак при дієсловах угортання, обвивання прийменниковий зворот хоч і поширеніший (*Угортатися в вереню, повивати в пелінки* (там само), проте може бути й орудний відмінок: *Угортатися веренев, повивати пелінками* (там само). З дієсловами на зразок **підперезатися** трапляється

тільки орудний відмінок: *Завперезавси поясом, підперізуєси широкок крайков* (с. Брідок Заставнівського р-ну);

9) при дієсловах слабування до XVII ст. у давньоукраїнських пам'ятках ще можна знайти орудний відмінок, але далі він почав зникати під тиском звороту з прийм. **на**: «На основі свідчень буковинських говорів можна сказати, що для південно-західної діалектної смуги орудний відмінок, справді, не типовий: *Слабувати на гор'ичку, на легкі, на ноги* (с. Репужинці, Коритне, Киселів, Лужани, Порубне та багато ін.)»;

10) саме з XVI ст. почалося усталення синтаксичної системи значної частини говорів південно-західного наріччя, про що свідчить уживання абстрактної зв'язки теперішнього часу, другий знахідний відмінок, препозитивний родовий відмінок належності, давальний відмінок належності, старий знахідний відмінок від назв істот, родовий відмінок віддалення, давальний аблативний відмінок, **за** + орудний відмінок досягнення, **за** + знахідний деліберативний відмінок тощо.

Монографічно-довідкову працю завершують п'ять додатків, із-поміж яких цінним для лінгводидактики вищої школи є «Науково-методичний практикум для студентів-філологів», оскільки, виконуючи дібрані укладачами завдання, бакалаври й магістранти матимуть змогу пізнати широту прогностичних, мисленнево-ментальних і дослідницьких горизонтів професора Іларіона Слинька.

Рецензію отримано 17.11.2020

Raisa Khrystianinova, Doctor of Sciences (Philology),
Professor, Head of the Department of Ukrainian Language,
Zaporizhzhia National University
66, Zhukovsky St., Zaporizhzhia 69600, Ukraine
E-mail: khrystianinova@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0045-1026>

SCHOLARLY INTERESTS OF PROFESSOR ILARION SLYN'KO

Review of: *O.V., Kulbabska, N.O., Shatilova* (2019). *A Name in Science: Professor Ilarion Slyn'ko*. Chernivtsi (in Ukr.)

The review ascertains the creative contribution of Professor of the Chernivtsi University Ilarion Ilarionovych Slynko in philological science, represents the role of his scientific works on the historical and modern syntax of the Ukrainian language.

Keywords: *Ilarion Slynko, prominent linguists, history of language, historical syntax, syntax of modern Ukrainian.*

Т.А. КОЦЬ, доктор філологічних наук, старший науковий співробітник відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики, Інститут української мови НАН України, вул. М. Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: tetyana_kots@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-4622-9559>

«СЛОВО ЛЕСІ УКРАЇНКИ ПОНАД ЧАСОМ»

Круглий стіл на відзначення 150-річчя від дня народження Лесі Українки

У 2021 році українська спільнота по-особливому вшановує знакову постать в історії літератури, мови, культури — Лесею Українку. Минуло 150 років від дня її народження, майже 140 років від того часу, як у національному просторі оприявнилося її естетичне слово... Утім інтелектуальна еліта і сьогодні потребує нового прочитання і ґрунтовного лінгвістичного аналізу мовотворчості Лесі. Очевидним є те, що на запитання її сучасника М. Драй-Хмари *«Чи доросли ми до розуміння тих скарбів ідейних і літературних, що залишила нам у спадщину Леся Українка»* однозначної відповіді за життя поетеси не було. Немає однозначної відповіді й тепер. Кожне покоління українців по-новому сприймає і осмислює її літературну й мовну спадщину.

11 лютого 2021 р. в Інституті української мови НАН України в мережевому режимі відбувся круглий стіл «Слово Лесі Українки понад часом». До наукового форуму долучилися понад 40 науковців із Києва, Дніпра, Луцька, Сум, Рівного, Харкова, чеського Оломоуца, польської Познані, свої доповіді виголосили 22 учасників — мовознавців, літературознавців, мистецтвознавців.

Наукове зібрання актуалізувало роль мовно-літературної творчості Лесі Українки в розвитку національної культури, в інтелектуалізації словника української літературної мови, утвердженні нових жанрово-стильових течій.

Цитування: Коць Т.А. «Слово Лесі Українки понад часом». Круглий стіл на відзначення 150-річчя від дня народження Лесі Українки. *Українська мова*. 2021. № 1 (77). С. 128—132.

Обговорення новітніх рецептивних практик сучасного лесезнавства відбулося в кількох сучасних аспектах. Насамперед гуманітаріїв України та Європи зацікавили проблеми відбиття мовної свідомості Лесі Українки в координатах загальної, національно-культурної та особистісної ідентичності.

Відкриваючи форум, директор Інституту української мови П.Ю. Гриценко в доповіді *«Недопізнана Леся Українка: про модель опису ідіолекту поетеси»* наголосив, що поетичне слово Лесі Українки і сьогодні звучить сучасно, а її мова близька та зрозуміла для всього українського простору. Він окреслив історію дослідження мовотворчості Лесі Українки в академічній науці в контексті різних культурно-політичних реалій відповідних часових періодів. Перспективи дослідження ідіостилу поетеси автор пов'язав із поглибленням семасіологічного аналізу лексики її творів та укладанням словника мови письменниці.

Індивідуально-авторську особливість мовомислення Лесі Українки **С.Я. Єрмоленко** (*«Лінгвософія мови Лесі Українки»*, ІУМ НАН України) узагальнила за допомогою лінгвостилістичної категорії «антитетичність», що відбилася в контекстному вживанні антонімів, поетичної фразеології і синтаксично-інтонаційних структурах. Доповідачка наголосила, що зафіксовані словесно-образні асоціації поетеси засвідчують взаємодію думки (розуму) і почуттів у вербалізації мовної картини світу. Як наголосила **Г.М. Сюта** (*«Лінгвоментальне поле життя і творчості Лесі Українки: долання і підтримування рецептивних стереотипів»*, ІУМ НАН України), для популяризації об'єктивного образу мовної особистості письменниці важлива зміна парадигми прецедентних висловів мисткині в сучасному освітньому процесі.

Учасники наукового діалогу зійшлися на тому, що показовими для мовомислення поетеси є мовно-естетичні знаки *Слово, Пісня, Мовчання*. Зокрема, семантико-асоціативний зміст, символічність лінгвокультуреми *Пісня* стали об'єктом доповіді **Н.С. Голікової** (*«Лінгвокультурема «пісня» в мовотворчості Лесі Українки»*, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара). У виступі **Р.Є. Жаркової** (*«А на устах слова, але не тії»: глибина мовчання у жіночому письмі Лесі Українки»*, Львівський національний університет імені Івана Франка) деталізовано множинність інтерпретацій *мовчання* як ядерного поняття мовотворчості поетеси.

Особливе поле уваги лесезнавців — епістолярна спадщина. У доповіді **Т.А. Космеди** (*«Елітарна мовна особистість Лесі Українки в дзеркалі її приватних листів»*, Університет імені Адама Міцкевича в Познані, Польща) окреслено засади вивчення епістолярної спадщини поетеси, розкрито мовно-стилістичні особливості текстів листів, які віддзеркалюють спілкування мисткині з родиною та з культурними діячами кінця ХІХ — початку ХХ ст. **С.К. Богдан** (*«Вихована я в українській мові»: код до тайни творчості й особистості»*, Волинський національний університет імені Лесі Українки) наголосила на тому, що листування Лесі Українки та Олени Пчілки відбиває засади формування національної ідентичності поетеси в

проекції на суспільно-політичні умови доби її життя і творчості. Доповідка актуалізувала показові для ідіостилу Лесі Українки і в поетичній, і в епістолярній творчості мовно-естетичні знаки української культури.

Новим ракурсом є інтегративний підхід до вивчення мови Лесі Українки, розкодуванню інтенцій якої сприяє культурно-мистецька рефлексія. І пізнавальне, і естетичне значення мала співпрезентація фотохудожника **О.М. Харвата** та **Г.М. Вокальчук** (*«Міжнародний фотозжурналістський проєкт «Від Звягеля до Сурамі»*, Рівненський державний гуманітарний університет), які зібрали світлини з місць, якими колись подорожувала Леся Українка. Підготовлений до видання фотоальбом відповідає хронології життя і творчості поетеси й охоплює широку географію України та Європи: Львів, Чернівці, Полтава, Крим, Білорусь тощо. Світлини задокументовують вигляд історичних місць, подій, пам'ятників архітектури, ілюстрацій до творів Лесі Українки, краєвидів нашого часу.

Не обійшли увагою учасники форуму й постать Лесі Українки в кіномистецтві, яке відкриває сторінки життя мисткині в дії. Так, **С.В. Тримбач** (*«Іду до тебе»: Поет про Поета. Фільм М. Мащенко та І. Драча в контексті дискусій про актуальність міфологічного дискурсу»*, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського) у доповіді виклав історію створення фільму про Леся Українку в 60-х рр. ХХ ст., над яким працювали Р. Сергієнко (учень О. Довженка) та І. Драч. Лейтмотивом кінострічки, яку кваліфіковано як драму ідеалізму та віри, були стосунки Лесі Українки та С. Мержинського. Водночас **А.Ю. Ганжа** (*«Лінгвальний контент сучасної кінодокументалістики про Леся Українку»*, ІУМ НАН України) окреслила лінгвософські засади декодування документального кінотексту як різновиду гетерогенних текстів. Рецепцію та аналіз лінгвальних і нелінгвальних кодів кінотексту стрічок «Великі українці. Леся Українка» (2007), «Вір мені» (2005), «Леся Українка. Місія» (2011) спроектовано на специфіку реалізації мовних маркерів інфотейнменту.

Не менш знаковий фрагмент української культури — сценічне втілення мовно-літературної творчості Лесі Українки. Закордонні учасники наукового діалогу — **А.М. Архангельська** та **Р. Мерзова** (*«Творчий доробок Лесі Українки в чеських перекладах та сценічних інтерпретаціях»*, Університет ім. Ф. Палацького в Оломоуці, Чехія) — наголосили на тягlostі традиції перекладати твори поетеси на чеську мову. Зокрема йшлося про найбільшу популярність у Чехії драми «Лісова пісня».

Полікультурний, міждисциплінарний вимір мовно-літературної творчості Лесі Українки — особливість виступу **Т.І. Гундорової** (*«Блакитна троянда» Лесі Українки крізь призму психіатрії»*, Інститут літератури ім. Тараса Шевченка НАН України). Творча особистість поетеси постала в контексті її інтелектуального виміру та увиразнення обізнаності мисткині з новітніми філософськими і психологічними напрямками світової науки свого часу, що відбиває текст драми «Блакитна троянда».

Застосувавши до аналізу поетичних текстів Лесі Українки актуальний у сучасному літературознавстві тілесно-міметичний метод, **О.О. Маленко**

(«Леся Українка «дух VS тіло» (лінгвопоетична інтерпретація)», Харківський національний педагогічний університет ім. Г. Сковороди) інтерпретувала через аналіз лексико-граматичної організації творів письменниці її образ не як мужньої та незламної людини, а як особистості емоційно вразливої, чуттєвої, життєлюбної, пристрасної, яка сприймає світ не крізь дух, а тіло як найперший атрибут біологічного існування.

Кілька доповідей об'єднала проблематика лінгвософської рецепції текстів Лесі Українки. У дослідженні **С.П. Бибик** («Лінгвософія “рабства — свободи” у драмі Лесі Українки «В катакомбах», ІУМ НАН України) запропоновано стилістичний аналіз драми Лесі Українки «В катакомбах». Лінгвософський підхід представлено як проєкцію «теми — основної думки — проблематики», особливостей соціального та світоглядного конфліктів на мовну основу твору. Наголошено на лексико-граматичних проявах взаємодії «високого», «нейтрального» та «низького» реєстрів за переваги перших двох. У зв'язку з цим диференційовано комунікати з теологічною, євангелізованою і повсякденно-побутовою стилістичною семантикою. Доповідачка наголосила, що потрактування прецедентних феноменів у Лесі Українки відповідає авторській стратегії вираження суспільно-політичної позиції інтелігента в імперській Росії кінця XIX — початку XX ст., актуалізації конфліктності між міфологічним — теологічним та конкретно-практичним світоглядами.

Ця ж проблема рецепції концептів Святого Письма в мовотворчості Лесі Українки зацікавила **Т.А. Коць** («Національні й релігійні цінності кінця XIX — початку XX ст. у поетичному слові Лесі Українки», ІУМ НАН України), яка особливу увагу звернула на протиріччя сакральності й раціональної та емоційної оцінності біблійних понять та ідеї національного відродження, а також визначила семантико-стилістичний потенціал мовних засобів (абстрактних назв почуттів, позитивнооцінної та негативнооцінної лексики) на позначення ціннісних домінант християнства і національної ідентичності.

Завдяки виступам **Н.О. Данилюк** («Мовний образ Криму в поезії Лесі Українки», Волинський національний університет імені Лесі Українки) та **Н.О. Яценко** («Лінгвософія України в драматичній поемі Лесі Українки «Боярина», ІУМ НАН України) представлено культурні зрізи її мовотворчості — історичний та художньо-просторовий. При цьому наголошено на ролі творчості Лесі Українки в розвитку поетичної семантики української літературної мови.

У доповіді **Л.В. Кравець** («Мова науково-публіцистичних статей Лесі Українки», Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II) засвідчено перехід стилю мисткині від народництва до модернізму в осмисленні літературної традиції, мовних особливостей, освітнього та мовного просторів України відповідно до культурно-історичних умов доби.

Традиційний рівневий підхід до мови творів Лесі Українки уможливив жанрово-стильову диференціацію граматичних явищ (доповідь **К.Г. Городенської** «Семантико-синтаксична специфіка вокатива в ідіолекті Лесі Українки», ІУМ НАН України), детальний аналіз правописного вдосконалення

письменницького тексту (виступ *Г.О. Гаджилової* «Мова н'єс Лесі Українки і сучасна літературна норма», Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України).

Як проміжний підсумок було сприйняте узагальнення *Л.В. Голоюх* («Дослідження ідіолекту Лесі Українки в наукових працях викладачів Волинського національного університету імені Лесі Українки», Волинський національний університет імені Лесі Українки), яка виокремила основні напрями дослідницької діяльності лінгвістів-лесезнавців — історичний, діалектологічний, лексикологічний, лексикографічний тощо.

Інтегративність наукової атмосфери, сучасність інтерпретативних підходів та оцінок мовно-літературного, епістолярного, науково-публіцистичного доробку Лесі Українки посприяли осмисленню ролі її спадщини в утвердженні культурно-мистецького простору сучасної України, стали поштовхом до оновлених інтерпретацій її текстів.

Хроніку отримано 17.02.2021

Tetiana Kots, Doctor of Philological Sciences,
Senior Researcher of the Department of Stylistics, Language Culture and Sociolinguistics,
Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine
4 Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: tetyana_kots@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-4622-9559>

“LESIA UKRAINKA’S WORD TRANSCENDING TIME”

A linguistic forum celebrating the 150th anniversary of Lesia Ukrainka’s birthday

Understanding of Lesia Ukrainka’s linguistic creativity at the forum is connected with the analysis of aesthetic weight, sacredness, rational and emotional evaluation of her poetic vocabulary, in precedent comprehension of her literary heritage, in determining her role in establishing cultural and artistic space of modern Ukraine.

Keywords: *linguistic forum, report, linguistic creativity, history of literary language.*

УДК 811.161.2

Л.В. РЯБЕЦЬ, кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник відділу діалектології,
Інститут української мови НАН України
вул. М. Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: riabetslv@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-4829-715X>

Л.Я. КОЛЕСНИК, кандидат філологічних наук,
науковий співробітник відділу діалектології,
Інститут української мови НАН України
вул. М. Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: nezabydka.86@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3321-2942>

МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ «ДІАЛЕКТ: СТАТУС, ЕВРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ, ПРАГМАТИКА»

Народне мовлення як одна з форм буття мови завжди було в центрі уваги лінгвістів: воно засвідчує природне функціонування мови, зберігає інформацію про її динаміку, є основою і джерелом розвитку літературної мови. Діалекти були й залишаються надійною інформаційною базою для з'ясування складних питань у галузі історії мови, етнографії, археології та культури загалом.

В останні десятиліття стала помітною зміна у ставленні суспільства до народної мови й до науки, яка її вивчає, — діалектології. Відчувається загальне позитивне сприймання діалектів як джерела поповнення та розвитку національної мови, зокрема в її художньому вияві; розуміння науковцями значення діалектних свідчень для формування і розвитку літературного стандарту, пізнання історії мови та етнопсихології; розширення кола науковців-діалектологів, географії і проблематики досліджень, відкриття нових багатих скарбів (насамперед словникових) української мови в її просторовому вияві. Період к. ХХ — п. ХХІ ст. позначений активізацією діалектологічних досліджень по всій Україні. З упевненістю можна сказати, що велика заслуга в цьому, як і в зміні ставлення до діалектології як окремої мовознавчої галузі, належить координаторові діалектологічних

Цитування: Рябець Л.В., Колесник Л.Я. Міжнародна наукова конференція «Діалект: статус, евристичний потенціал, прагматика». *Українська мова*. 2021. № 1 (77). С. 133—138.

досліджень в Україні — відділові діалектології Інституту української мови НАН України. Свого часу особливу роль у розгортанні досліджень діалектного мовлення відіграли діалектологічні наради (від 1947 р. до 1977 р. їх відбулося чотирнадцять), на яких представники академічної науки та діалектологи провідних закладів вищої освіти з усіх куточків України обговорювали нові форми фіксації та інтерпретації діалектного матеріалу, методики та прийоми його опису, пояснення окремих діалектних явищ тощо.

Відділ діалектології Інституту української мови НАН України продовжує традицію організації наукових зустрічей діалектологів: 26–27 листопада 2020 р. в онлайн режимі на платформі Google Meet відбулася Міжнародна наукова конференція *«Діалект: статус, евристичний потенціал, прагматика»*. У заході взяли участь діалектологи з провідних закладів вищої освіти України (Вінниці, Глухова, Житомира, Івано-Франківська, Ізмаїла, Кам'янець-Подільського, Києва, Луцька, Львова, Слов'янська, Старобільська, Сум, Ужгорода, Умані, Черкас, Чернівців) та науково-освітніх установ Польщі, Білорусі та Росії.

Відкрив конференцію директор Інституту української мови НАН України доктор філологічних наук, професор **Павло Юхимович Гриценко**.

Конференція тривала два дні й мала широку проблематику: з'ясування природи діалектних явищ, динаміка діалектів, взаємозв'язок діалектів і літературної мови, значення діалектів в історії української мови, існування діалектів в умовах глобалізації; втягування діалектних елементів у художній дискурс тощо. Під час пленарних та двох секційних засідань виголошено 43 доповіді.

На пленарному засіданні обговорено питання з'ясування сутності діалектних явищ у сучасному лінгвістичному просторі (**П.Ю. Гриценко** (Київ) *«Діалектологічні знання в сучасному лінгвістичному просторі»*), окреслено сьогодення української діалектології та перспективи розвитку окремих її напрямів (**Л.В. Рябець** (Київ) *«Сьогодення української діалектології: візія перспективи»*). Польські колеги поділилися досвідом із дослідження запозичень на широкому слов'янському тлі (**Я. Сятковський, Д. Рембішевська** (Варшава, Польща) *«Rodzime czy ruskie? Rozważania o wyrazach przynikać i przynika w kontekście problematyki zapożyczeń i nawiązań»*) та підняли актуальну й дискусійну тему вивчення діалектів в умовах глобалізації (**Є. Сиротюк** (Познань, Польща) *«Czy gwary podlegają globalizacji?»*), можливості використання Інтернету в діалектологічних студіях, адже потреби часу вимагають нових підходів до формування, збереження та удоступнення для користувачів емпіричної бази досліджень (**Б. Осовський** (Познань, Польща) *«Czy gwary można badać przez Internet»*). **О.В. Тер-Аванесова** (Москва, Росія) свою доповідь *«От диалекта к региолекту: опыты изучения утраты диалектных особенностей на материале русских народных говоров»* присвятила проблемі дослідження динаміки говірок, переходу від діалекту до региолекту.

Свої наукові розвідки дослідники представили під час роботи двох секцій. Учені змогли зреалізувати різноаспектні підходи в діалектологіч-

них дослідженнях та вияскравили низку важливих і актуальних проблем сучасної діалектології.

У виголошених доповідях зацентровано на необхідності системного опису говірок (**Л.В. Леванцевич** (Брест, Білорусь) «*Гаворкі Іванаўшчыны ў сістэме беларускай мовы*») та з'ясуванні відношення діалектної мови до літературного стандарту (**Л.Я. Колеснік** (Київ) «*Покутські говірки на тлі літературного стандарту*»).

Окремий блок доповідей було присвячено дослідженню діалектних явищ, зафіксованих у пам'ятках української та інших слов'янських мов (**В.М. Мойсієнко** (Житомир) «*Діалектні явища в пам'ятках церковнослов'янської мови української редакції XI—XIV ст.*»; **М. Травінська** (Варшава — Познань, Польща) «*Średniowieczne księgi sądowe w nowej perspektywie badawczej*»), просторової інтерпретації мовного матеріалу пам'яток (**Н.В. Багнюк** (Львів) «*Лінгвогеографічна інтерпретація мовного матеріалу писемної пам'ятки*»).

Діалектологи не оминули увагою і проблеми вивчення динаміки діалектів, зокрема змінності однієї говірки як системи (**Д.А. Марєєв** (Глухів) «*Про зміни в говірці с. Мрин Носівського району Чернігівської області: кінець XIX — початок XXI ст.*»), широкого й активного використання діалектної лексики в сучасній українській мові (**С.П. Бибик** (Київ) «*Актуалізація діалектизмів і сучасний глобалізаційний дискурс*»).

Учені проаналізували особливості презентації різноманітного діалектного матеріалу в уже виданих (**А.Ю. Ганджа** (Київ) «*Специфіка лексикографічної репрезентації українських діалектних фразеологізмів із демінутивами та аугментативами*»; **К. Заглоба** (Познань, Польща) «*Reprezentacja części tomy w "Wielkopolskich Słownikach Regionalnych"*») і запланованих до видання лексикографічних працях (**О.М. Холодъон** (Київ) «*Ідеографічне опрацювання дієслівної лексики Східного Полісся*»).

У представлених розвідках було докладно схарактеризовано особливості структури діалектних текстів (**К.Д. Глуховцева** (Старобільськ) «*Закономірності формування діалектного тексту (на матеріалі українських східнословобжанських говірок)*») і можливості їх подальшого опрацювання (**Г.І. Мартинова, Т.В. Щербина** (Черкаси) «*Діалектний текст як джерело діалектного словника*»).

Одним із важливих питань, обговорених на цьому науковому заході, стало дослідження діалектних явищ у лінгвогеографічній проєкції за допомогою уже створених фундаментальних праць, зокрема опублікованих томів Загальнослов'янського лінгвістичного атласу (**Т.В. Шалаєва** (Москва, Росія) «*Лингвогеографические сведения и этимология славянских глаголов со значением 'заикаться'*»), поглиблення методики й практики створення регіональних атласів і картографування говірок (**А.О. Колесников** (Ізмаїл) «*Проблеми картографування українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю: минуле, сьогодення, перспективи*»).

На конференції було виголошено низку доповідей із діалектної фразеології (**Н.Д. Коваленко** (Кам'янець-Подільський) «*Фраземи у мовній*

свідомості носіїв українських говірок»; **Н.Ф. Венжирович** (Ужгород) «Діалекти як емпірична база для дослідження фраземіки»; **М.Я. Фенко** (Луцьк) «Синергія фразеології Західного Полісся»), поставлено питання її лінгвогеографічної інтерпретації (**З.С. Мацюк** (Луцьк) «Лінгвогеографічний опис західнополіської фразеології»).

На необхідності залучення фольклорних та етнографічних матеріалів до діалектологічних досліджень наголосила **М.М. Ткачук** (Київ) «Фольклорно-етнографічні джерела в діалектологічних дослідженнях: евристичний потенціал»). Можливість використання найрізноманітніших джерел у діалектологічних студіях, зокрема й регіональних періодичних видань, проілюстровано в доповіді **М. Сурми** (Познань, Польща) «Reklamy w "Przeglądzie Stolarskim"»).

Важливе місце посіли розвідки, присвячені описові діалектної мовної картини світу (**Г.І. Гримашевич** (Житомир) «Картина світу поліщука крізь призму діалектного тексту»; **А.А. Плечко** (Житомир) «Невербальні одиниці плану змісту середньополіських вірувань про небесні світила»); особливостям сприйняття та лінгвальної інтерпретації мовцями з різних теренів України загальних філософських категорій (**Т.О. Ястремська** (Львів) «Сегментація семантичного простору концептів верх / низ у говорах української мови»; **В.Р. Розумна** (Київ) «Опозиція "свій-чужий" у середньонадніпрянських говірках»).

Вплив мовного довкілля на формування ідіостилю письменників проаналізовано в дослідженнях **Б.О. Коваленка** (Кам'янець-Подільський) «Локальна мовна матриця в рукописах М. Коцюбинського» та **Ю.М. Руснак** (Чернівці) «Діалектні явища мовостилу Ольги Кобилянської в когнітивній парадигмі дослідження». **М.С. Делюсто** (Ізмаїл) описала свідоме використання особливостей діалектної мови, зокрема фонетичних і граматичних рис однієї української південнобессарабської говірки, у сучасній художній словесній творчості («Українська південнобессарабська говірка у світлі художнього тексту»).

Найбільшу кількість доповідей було присвячено дослідженню лексики українських говірок, що проявилось у спостереженні над окремими тематичними групами: назвами хвороб (**Ю. Кобус** (Познань, Польща) «Nazwy chorób zwierząt gospodarskich dawniej i dziś w języku mieszkańców okolic Pobiedzisk w środkowej Wielkopolsce»); назвами дітей (**Т.М. Тищенко** (Умань) «Назви дітей у східнополіських говірках»); назвами українських традиційних страв (**О.І. Котяхи** (Київ) «Номінація традиційної кулінарії в поліській говірці с. Залужжя»); назвами хліба (**І.В. Гороф'янюк** (Вінниця) «Назви хліба та його частин у центральноподільських говірках»); номінаціями народних свят зимового циклу (**М.В. Бігусяк** (Івано-Франківськ) «Номінації календарно-обрядових свят у говірках Прикарпаття»); географічних діалектних назв (**І.В. Задорожня** (Київ) «Лексико-семантична група назв позитивного рельєфу в говірках Лівобережної Черкащини»); назв побутових реалій (**О.В. Юсікова** (Київ) «Назви їжі, одягу та взуття в лексичній системі гуцульської говірки села Богдан Рахівського району Закарпатської області»).

Низка представлених на конференції розвідок стосувалася проблем діалектної номінації: її способів (**Я.О. Литвиненко** (Суми) «Способи номінації птахів за статтю в орнітолексичі східнополіського діалекту»), вторинного номінування (**Г.В. Шкурко** (Ужгород) «Вторинна номінація як спосіб творення назв транспорту та комунікацій в українських говорах Закарпаття»; **М.В. Поістогова** (Київ) «Демінутивність і релятивність у вторинних діалектних номенах»).

Дослідження окремих діалектних явищ різних мовних рівнів у діалектному мовленні представлене в кількох доповідях: **М.М. Толстая** (Москва, Росія) «Карпатоукраїнський плюсквамперфект: к описанию диалектных различий»; **С.Л. Ніколаєв, М. Капраль** (Москва, Росія) «Заметки о подударном вокализме говора с. Великие Лазы Ужгородского р-на Закарпатской обл.»; **Г.В. Сікора** (Київ) «Ікання як особливість сучасного львівського койне». Цікаво й докладно проаналізовано досі маловивчені сфери — інтонацію (**Н.С. Вербич** (Київ) «Інтонація українського літературного та діалектного мовлення: до проблеми зіставного вивчення») та наголошування українського діалектного мовлення (**Г.С. Кобирилка** (Київ) «Українське діалектне наголошування в східнослов'янському контексті»).

Науковці торкнулися актуальної проблеми залучення до діалектологічних студій молоді, зокрема зацікавлених учнів і студентів (**Л.М. Тищенко, Л.В. Сегін** (Слов'янськ) «Форми залучення учнів-слухачів МАН до збирання й дослідження діалектів»), а також необхідності популяризації в суспільстві українських говірок та результатів їх вивчення: **Н.О. Руснак** (Чернівці) презентувала науково-популярне видання «Діалектологічно-фольклорні матеріали говірки с. Южинець Кіцманського району Чернівецької області» (Серія «Мовні скарби Буковини») (Чернівці, 2019).

Виголошені доповіді викликали жваве обговорення на пленарних і секційних засіданнях. Під час дискусій вдалося привернути увагу до результатів діяльності діалектологічних центрів в Україні та обговорити проблеми викладання курсу діалектології у закладах вищої освіти в умовах викликів сьогодення.

Різноманіття проблем, порушених у доповідях представників української, білоруської, польської та російської лінгвістичних шкіл, засвідчило високий рівень зацікавлення славістів питаннями розвитку діалектології як окремої мовознавчої галузі. Окреслено шляхи й методи наповнення емпіричної бази діалектології, наголошено на необхідності употужнення діалектологічних досліджень у закладах вищої освіти та діалектологічних центрах у різних куточках України. У цій потребі переконують сучасні мовознавчі студії, зокрема масштабний міжнародний науковий проєкт Загальнослов'янський лінгвістичний атлас, який виконує Міжнародна комісія при Міжнародному комітеті славістів (серед учасників конференції були виконавці цього проєкту з України, Польщі, Росії), який оприявнює зв'язки різних слов'янських мов.

Учасники конференції підтримали думку про те, що серед найважливіших завдань, які стоять сьогодні перед діалектологами, є розширення

форматів удоступнення діалектної інформації та створення реєстрів діалектних явищ, оскільки чимало говіркових рис залишається поза увагою науковців, що зумовлено традиційною проблематикою діалектологічних студій у національних лінгвістичних школах.

Міжнародний рівень цього наукового заходу забезпечив виявлення надійних мовних фактів для діалектологічних, етнографічних та фольклористичних студій, які можуть бути використані вченими у міждисциплінарних дослідженнях. Такі наукові зустрічі допомагають зрозуміти значення української діалектології для розвитку й функціонування української літературної мови, історії української мови, загального мовознавства. Конференція засвідчила, що Інститут української мови НАН України продовжує інтегрувати сили українських лінгвістів у розвиток українського й слов'янського мовознавства.

Матеріали Міжнародної наукової конференції «*Діалект: статус, евристичний потенціал, прагматика*» будуть опубліковані в збірнику статей у серії «Діалекти в синхронії та діахронії».

Наукову хроніку отримано 04.02.2021

Liudmyla Riabets, PhD in Philology,
Senior Researcher of the Department of Dialectology,
Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine
4 Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: riabetslv@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-4829-715X>

Liudmyla Kolesnik, PhD in Philology,
Researcher of the Department of Dialectology,
Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine
4 Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: nezabydka.86@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3321-2942>

INTERNATIONAL SCHOLARLY CONFERENCE
“DIALECT: STATUS, HEURISTIC POTENTIAL, PRAGMATICS”

УДК 811.161.2

Л.П. КИСЛЮК, доктор філологічних наук, старший науковий співробітник відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики
Інституту української мови НАН України
вул. М. Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: larysa.kysliuk@jmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3766-3305>

ТЕМИ ДИСЕРТАЦІЙ, ЗАТВЕРДЖЕНІ НАУКОВОЮ РАДОЮ «УКРАЇНСЬКА МОВА» НАН УКРАЇНИ 2020 року

Докторські дисертації:

1. *Левченко Т.М.* Субстандартна лексика в мові засобів масової комунікації: стилістика та прагматика (ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»)

Кандидатські дисертації:

1. *Голуб В.Ю.* Функціонально-прагматичні параметри мови сучасної української літератури для дітей і юнацтва (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького)

2. *Журенко Я.В.* Мовна репрезентація гендерних стереотипів у сучасній українській художній прозі XXI сторіччя (Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка)

3. *Масляєва І.В.* Семантичний та стилістичний потенціал глутонімів у текстах сучасної жіночої прози (ДВНЗ «Криворізький державний педагогічний університет»)

Інформацію отримано 04.02.2021

Larysa Kysliuk, Doctor in Philology, Researcher
of the Department of Lexicology, Lexicography and Structural and Mathematical Linguistics,
Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine
4 Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: larysa.kysliuk@jmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3766-3305>

DISSERTATION TOPICS APPROVED BY THE SCIENTIFIC COUNCIL
“UKRAINIAN LANGUAGE” OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF UKRAINE IN 2020

Цитування: Кислюк Л.П. Теми дисертацій, затверджені науковою радою «Українська мова» НАН України 2020 року. *Українська мова*. 2021. № 1 (77). С. 139.

УДК 929Алексеєнко(477)

А.М. АРХАНГЕЛЬСЬКА, доктор філологічних наук,
професор кафедри славістики, Університет ім. Ф. Палацького в Оломоуці
ul. Křížkovského, 10, Olomouc 77900, Česká republika
E-mail: alla_arkhanhelska@yahoo.com
<https://orcid.org/0000-0003-0699-3026>

ПАМ'ЯТІ ПРОФЕСОРА МИХАЙЛА АНДРІЙОВИЧА АЛЕКСЕЄНКА (19.10.1942 – 14.11.2020)

14 листопада 2020 року мовознавче співтовариство зазнало непоправної втрати — пішов із життя професор Михайло Андрійович Алексеєнко, знаний і шанований на широких просторах Славії вчений і педагог, який збагатив європейську славістику своїми працями з контрастивної лексикології та фразеології, транслятології, лінгвокультурології, соціолінгвістики та лінгвістичної гендерології. Усе своє наукове і творче життя він присвятив служінню українській та польській славистиці, став єднальною ланкою в науковій співпраці українських, польських, російських, німецьких, білоруських, чеських, болгарських філологів, вніс неocenний вклад у підвищення якості гуманітарної освіти в Україні та Польщі.

Народився Михайло Андрійович Алексеєнко 19 жовтня 1942 року на козацькому хуторі Зайцево поблизу містечка Короп на Чернігівщині. Його дитинство та юність припали на важкі воєнні й повоєнні роки. Сім кілометрів лісом він щодня за будь-якої погоди йшов до школи пішки й ті самі сім кілометрів міряв кроками, повертаючись додому, проте усе своє життя залишався закоханим у той неймовірної краси ліс і природу рідного краю. Пізніше казав: якби не захопився філологією, то напевне б став природознавцем. Він виріс поміж бурштинових сосен і пахучих лугів трепетно-зачудованого Наддесення, серед простих, щирих, працьовитих і добрих людей, від яких успадкував свою козацьку поставу і вдачу, надзвичайну

Цитування: Архангельська А.М. Пам'яті професора Михайла Андрійовича Алексеєнка (19.10.1942—14.11.2020). *Українська мова*. 2021. № 1 (77). С. 140—144.

працездатність, цілеспрямованість, життєву мудрість, внутрішню культуру, неперевершене почуття гумору, любов до слова, до пісні, до людей.

По закінченні школи, відповідно до тогочасних освітніх приписів, здобував трудовий стаж, аби мати можливість вступити на навчання до університету: працював на будівництві, пізніше — вихователем і піонервожатим у початковій школі. У 1961 році він став студентом філологічного факультету Львівського університету, та за рік був покликаний на військову службу. Служив у ракетних військах, по закінченні служби отримав пропозицію вступити до Військового інституту Міністерства оборони СРСР, але твердо вирішив повернутися і продовжити навчання у Львові. У 1967 році (через трирічну перерву на армійську службу) Михайло Андрійович з відзнакою закінчив російське відділення філологічного факультету Львівського університету й відразу потрапив у поле зору тогочасного декана філологічного факультету І. Дорошенка як перспективний молодий учений. У цьому ж році його зараховують на посаду лаборанта кабінету експериментальної фонетики, а пізніше — на посаду асистента кафедри російської мови і загального мовознавства.

Колишні викладачі М.А. Алексеєнка, знані львівські професори І. Дорошенко, І. Денисюк, І. Ковалик, К. Трофимович, стали його наставниками, відкрили шлях у науку. Саме Кость Костьович Трофимович познайомив молодого перспективного колегу з проф. Л. Ройзензоном, одним із найавторитетніших радянських фразеологів, і спрямував майбутнього Професора на фразеологічну стежу. У 1971—1974 рр. М.А. Алексеєнко під керівництвом проф. І. Грицютенка навчається в аспірантурі, у 1976 р. успішно захищає кандидатську дисертацію. Водночас молодий науковець виявляє і неабиякі організаторські здібності, які не залишаються непоміченими керівництвом університету: протягом року (1976—1977) він працює на посаді заступника декана підготовчого факультету для іноземних громадян Львівського державного університету ім. І. Франка, пізніше отримує трирічне наукове відрядження до Німеччини (тоді — Німецької Демократичної Республіки, 1977—1981), де працює на посаді доцента секції теоретичного і прикладного мовознавства Університету ім. К. Маркса в Лейпцигу. Повернувшись до Львова, з 1981 р. обіймає посаду доцента кафедри російської мови, а з 1982 на подальші 15 років приймає керівництво цією кафедрою. Його блискучі організаторські здібності, працьовитість і вимогливість до себе та інших, уміння ставити перед собою і колегами завдання та належно виконувати їх згуртували кафедру, налаштували на колективну співпрацю, стимулювали діяти точно й безвідмовно — як швейцарський годинник. За керівництва М.А. Алексеєнка кафедра була знана як чітко організований і надзвичайно працездатний колектив, навчально-методична, науково-дослідницька, міжінституційна діяльність якого була прикладом для інших. На кафедрі кипіла робота: організували наукові конференції, присвячені науковому доробку професорів Львівського університету Є. Кротевича, В. Борковського, видавали колективні посібники й збірники наукових праць, проводили міжкафедральні семінари із залученням колег з інших вищих навчальних закладів України, особливу увагу приділяли підготовці наукових кадрів із числа

аспірантів, до яких ставилися дуже вимогливо. У 1991 р. Михайло Андрійович захищає докторську дисертацію та отримує вчене звання професора.

У 1993 р. М.А. Алексеєнко приїздить до Щецинського університету в Польщі як запрошений професор, на один семестр, та залишається на довгих двадцять років. Там він знайомиться з польськими колегами Є. Кухарською, Е. Сикежицьким, К. Іван, К. Янашек, Е. Коморовською, зустрічає в них однодумців і залишається втячним їм на все життя. З 1993 р. він (із визнанням усіх його звань і титулів, отриманих на батьківщині) отримує статус надзвичайного професора, а 2006 — професора ординарного, найвищу професорську посаду в Польщі. З 1999 р. очолює кафедру транслятології та порівняльної лінгвістики при Інституті слов'янської філології в Щецинському університеті, до створення якого мав безпосередній стосунок. Ідею розбудови щецинської славістики намагалася втілити в життя тодішній директор Інституту проф. Є. Кухарська. Запрошений нею до Щецина М.А. Алексеєнко став їй у цьому надійною опорою: саме він налагоджував контакти з польськими, німецькими, чеськими колегами-славістами, створював програми для вивчення україністики, яка спочатку викладалася як друга спеціальність, а з 1993 р. отримала статус самостійної бакалаврської навчальної програми.

Потужні слов'янські дослідження, з-поміж яких належне місце посідала й україністика, що ними й сьогодні знаний Щецинський університет, — його дітище і його гордість. Михайло Андрійович працював не лише над програмами з вивчення української мови польськими студентами. Дружні наукові й особисті стосунки з відомими у світовому науковому співтоваристві фразеологами-славістами проф. В.М. Мокієнком та проф. Х. Вальтером стали підґрунтям його співпраці з Інститутом славістики Університету Ернста Моріца Арндта в німецькому Грайфсвальді, де народжений на українській землі й закоханий в українську мову професор В.М. Мокієнко в 1996 р. заснував україністику та упродовж восьми років очолював її. Проф. Алексеєнко тісно співпрацював з грайфсвальдськими україністами на науково-методичній ниві, був першим українським професором, запрошеним викладати українську мову на літніх курсах української мови та культури «Ukrainicum» для всіх зацікавлених з Німеччини, Австрії, Швейцарії та інших європейських країн, публікувався у грайфсвальдських збірниках «Українська культура в європейському контексті». Учасники курсів мали змогу не лише прослухати його надзвичайно цікаві й змістовні лекції та семінари, але й переглянути українські фільми, насолодитися фондами україністичної бібліотеки, частину якої склала особиста збірка Олекси Горбача, подарована щецинським україністам його вдовою Анною Галею Горбач, і — найголовніше — поспілкуватися зі «справжніми українцями». Першим «справжнім» був саме проф. М.А. Алексеєнко, який просто випромінював любов до України, українського слова, української культури. З-поміж понад 300 наукових публікацій Професора особливе місце посідають численні праці з українського мовознавства — лексикології, фразеології, теорії номінації, перекладознавства, лінгвокультурології, соціолінгвістики, проблем мовної динаміки тощо, з-поміж яких і знані в Україні *Нариси зіставного курсу сучасної російської та української мов* (Szczecin, 1995), *Нариси зіставного*

курсу сучасної російської та української мов (Szczecin, 2000), Польсько-російсько-український словник ділового мовлення (Москва, 2002), Українсько-польський словник лінгвістичних термінів (у співавт. з А. Горнятко-Шумилович) (Szczecin, 2005) та багато інших.

Вагомим внеском у розвиток польської та європейської славістики стала заснована ним у 1996 р. міжнародна конференція «Słowo. Tekst. Czas», яка що два роки гостинно приймала і продовжує приймати вчених з усіх куточків світу. За понад 20 років конференція набула надзвичайної популярності у світовому науковому співтоваристві, зокрема й в Україні. Сьогодні тринадцять солідних випусків прекрасно виданих збірників наукових праць її учасників (деякі з них видавалися у двох томах), старанно відредагованих проф. М.А. Алексеєнком і його учнями, є окрасою фондів не лише університетських бібліотек, але й академічних установ багатьох країн світу.

Наукова й викладацька діяльність Михайла Андрійовича в Польщі була надзвичайно плідною і начебто перетворила його на «польського професора». Його ім'я шанобливо вписане в «Золоту книгу польської науки» (*Złota Księga Nauk Humanistycznych* (Gliwice, 2004; *Złota Księga Nauki Polskiej. Naukowcy Zjednoczonej Europy* (Gliwice, 2006)) та престижні довідники «Хто є хто в Польщі» (*Encyklopedia Artus Purus. Kto jest kim w Polsce Nowego Milenium* (2000–2002) (Poznań, 2002) і *Who is Who w Polsce. Encyklopedia biograficzna z życiorysami znanych Polek i Polaków*. Verlag für Personenencyklopädien, 2004). Однак в інтерв'ю з журналістом Артуром Шве́до (*Przegląd Uniwersytecki*, 10–12, 2007) висловився цілком однозначно: «Я народився українцем і ніким іншим бути не можу». Духовна колегія при Польсько-католицькому костелі в Любліні від 1996 року встановила особливу відзнаку «Серце для сердець» (*Serce dla Serca*) із врученням спеціальної медалі, яку отримують «люди з великим серцем» за релігійну та світську, зокрема й культурно-освітню діяльність, спрямовану на популяризацію Польщі у світі. 26 жовтня 2007 року, у День матері, православний українець професор Михайло Андрійович Алексеєнко таку медаль урочисто отримав — за його численні праці, присвячені світлому образу жінки у слов'янських мовах та культурах, і величезний внесок у польську науку та її популяризацію у світовому вимірі.

Особливістю науково-методичного почерку науковця було вміння збирати навколо себе творчі групи молодих учених, захоплювати їх своїми ідеями та втілювати ці ідеї у вагомій фразеологічній результаті. Він залишив по собі високе визнання і глибоке пошанування наукового співтовариства заснуванням двох наукових шкіл — львівської української та щецинської польської наукової школи славістів, щедро передавши всі знання і вміння своїм учням. Наукове «дерево», виплекане професором, представлене вихованими ним 13-ма «науковими дітьми» (десятьма «українськими» та трьома «польськими» кандидатами філологічних наук) і понад 20-ма «науковими онуками», вихованцями своїх учнів. П'ятеро його колишніх аспірантів стали докторами наук, три з яких (Олена Левченко, Алла Архангельська та Мирослава Горди) залишилися вірними його мудрому слову й виконували докторське дослідження під його керівництвом.

Після 2012 р. Професор повертається в рідну Україну, на рідний Хутір, до своїх сосен і своєї Десни. Постійно цікавиться усім, що відбувається у славистичному світі, багато читає, редагує «Щецинські» збірники з конференцій, по змозі спілкується з колегами. До більше десятка виданих ним словників мріє додати ще один — «Словник говірки одного села», словник чарівної і неповторної мови своєї батьківської землі. Не встиг. Помер у кареті швидкої допомоги дорогою до Коропа поміж «своїх» сосен.

В Україні його знали як доктора філологічних наук, професора Львівського університету, у Польщі — як професора титулярного Щецинського університету, при цьому і в Україні, і в Польщі його вважали «своїм». Студенти запам'ятають його як надзвичайно ерудованого викладача і яскравого, неперевершеного оратора. Аспіранти і докторанти — як керівника суворого й вимогливого, що називав речі прямо і своїми іменами, нікому не вибачав непрофесіоналізму й наукової недоброчесності, вчив самостійно думати, шукати і знаходити. У пам'яті колег Михайло Андрійович залишиться талановитим вченим-славістом, людиною із тонким чуттям і відчуттям мови, дослідником, якому було що сказати іншим, який мав свою думку і вмів її обстоювати, не нав'язуючи іншим. Славистична наука запам'ятає його подвижницьку працю, його високу інтелігентність і відкритість, широту наукових зацікавлень, вірність своїм науковим поглядам, вміння шукати й знаходити те, що нас єднає, а не роз'єднує.

Він був і залишиться у наших серцях і нашій пам'яті яскравою, харизматичною особистістю. У давньогрецькій міфології під харизмою розуміли здатність привертати до себе увагу своєю красою і витонченістю. Професор справді був наділений особливими якостями, високою обдарованістю і особливою привабливістю, що викликали високу повагу до нього, безумовну віру в його можливості й щире довіру до нього. Низький уклін, глибока вдячність і шана Михайлу Андрійовичу Алексеєнку — Професору, Учителеві, Людині. У безжальному приписі земного буття кожна людина відходить у Вічність, проте залишає свій слід на землі. Михайло Андрійович залишив на цій землі слід, вартий пошанування. Світла й вічна пам'ять!

Некролог отримано 25.01.2021

Alla Arkhanhelska, DrSc.,

Prof. Palacký University, Faculty of Art, Department of Slavonic Studies
ul. Křižkovského, 10, 77900, Olomouc, Czech republic.

E-mail: alla_arkhanhelska@yahoo.com

<https://orcid.org/0000-0003-0699-3026>

IN MEMORY OF PROFESSOR MYKHAILO ANDRIIOVYCH ALEKSEIENKO
(19.10.1942—14.11.2020)

ЗМІСТ

Дослідження

Г.В. Шумицька
Українська мова в полілінгвальному просторі Закарпаття **3**

М.О. Гонтар
Мовна політика України у сфері торгівлі й послуг **20**

О.Г. Руда
Мовні засоби агітації молоді на виборах Президента України 2019 року **36**

В.М. Труб
Активний словник агітації як засіб оптимізації оволодіння мовою **50**

С.Т. Шабат-Савка
Питальне висловлення і дискурсивно-стильовий континуум української мови **61**

І.Р. Процик
Іван Боберський – творець української футбольної термінології в Галичині **75**

Дослідження молодих науковців

М.В. Ріней
Порушення лексичної норми в сучасній газетній мові **91**

Огляди та рецензії

О.Г. Руда
На мовній передовій
Рецензія на: *Лариса Масенко*. Конфлікт мов та ідентичностей у пострадянській Україні. Київ, 2020 **104**

Л.П. Науменко
Лінгвістичне портретування української рими
Рецензія на: *Л.В. Мовчун*. Українська рима в системі мови і в мовній практиці. Київ, 2020 **110**

В.І. Кононенко
Діалектна стихія в українських художніх текстах
Рецензія на: Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові: Словник: У 2 т. Відповідальний редактор В. Грещук. Івано-Франківськ. Т. 1. 2019. Т. 2. 2020 **116**

Р.О. Христіанінова
Наукові обшири професора Іларіона Слинька
Рецензія на: *О.В. Кульбабська, Н.О. Шатілова*. Ім'я в науці: Професор Іларіон Слинько: монографічно-довідкове видання. Чернівці, 2019 **122**

Наукова хроніка

Т.А. Коць
«Слово Лесі Українки понад часом»
Круглий стіл на відзначення 150-річчя від дня народження Лесі Українки **128**

Л.В. Рябець, Л.Я. Колеснік
Міжнародна наукова конференція «Діалект: статус, евристичний потенціал, прагматика» **133**

Інформація

Л.П. Кислюк
Теми дисертацій, затверджені науковою радою «Українська мова» НАН України 2020 року **139**

Незабутні імена

А.М. Архангельська
Пам'яті професора Михайла Андрійовича Алексеєнка (19.10.1942—14.11.2020) **140**

CONTENTS

Articles

Halyna Shumytska
The Ukrainian language in the polylingual space of Transcarpathia **3**

Maryna Hontar
The language policy of Ukraine in the retail and services sphere **20**

Olena Ruda
Language mechanisms of political campaigning among the youth
in the 2019 presidential election in Ukraine **36**

Volodymyr Trub
The active dictionary of lexical combinatorics as a means of optimizing
language learning **50**

Svitlana Shabat-Savka
Interrogative statement and discourse-stylistic continuum
of the Ukrainian language **61**

Iryna Protsyk
Ivan Bobersky as the creator of the Ukrainian football terminology
in Halychyna **75**

Contributions by Young Scholars

Mariia Ripei
Violation of the lexical norm in the modern newspaper language **91**

Surveys and Reviews

Olena Ruda
On the language front lines
Review of: *Larysa Masenko* (2020). *Conflict of Languages
and Identities in Post-Soviet Ukraine*. Kyiv (in Ukr.) **104**

Liudmyla Naumenko
The linguistic portraying of Ukrainian rhyme
Review of: *Larysa Movchun* (2020). *Ukrainian Rhyme
in Language System and Lingual Practice*. Kyiv (in Ukr.) **110**

Vitalii Kononenko
The dialect element in Ukrainian belles-lettres texts
Review of: *Vasyl' Greshchuk* (ed.). (2019–2020). *The Hutsul Dialect
Vocabulary and Phrasemics in the Ukrainian Language. A Dictionary,
2 vols. Ivano-Frankivsk* (in Ukr.) **116**

Raisa Khrystianinova
Scholarly interests of Professor Ilarion Slyn'ko
Review of: *O.V., Kulbabska, N.O., Shatilova* (2019). *A Name in Science:
Professor Ilarion Slyn'ko*. Chernivtsi (in Ukr.) **122**

Science Chronicle

Tetiana Kots
“Lesia Ukrainka’s Word Transcending Time”
A linguistic forum celebrating the 150th anniversary of Lesia Ukrainka’s
birthday **128**

Liudmyla Riabets, Liudmyla Koliesnik
International Scholarly Conference “Dialect: Status, Heuristic Potential,
Pragmatics” **133**

News

Larysa Kysliuk
Dissertation topics approved by the Scientific Council “Ukrainian language”
of the National Academy of Sciences of Ukraine in 2020 **139**

Unforgettable Names

Alla Arkhanhelska
In memory of Professor Mykhailo Andriiovych Alekseienko
(19.10.1942–14.11.2020) **140**

Вимоги до рукописів

Редакція журналу «Українська мова» приймає до друку оригінальні, раніше не публіковані науково-теоретичні та дослідницькі статті з проблем української мови, рецензії, огляди, а також матеріали, присвячені видатним мовознавцям, ювілеям та лінгвістичним форумам.

Рукописи подавати українською мовою. Обсяг статті — до одного друкованого аркуша у 2х пронумерованих примірниках на папері форматом А4 через 1,5 інтервалу шрифтом Times New Roman кегль 14. Вирівнювання тексту — по ширині сторінки. Ліве поле — 30 мм, решта — по 20 мм.

Комп'ютерний набір як текстовий файл без кольорового виділення та переносів у текстовому редакторі MS Word **обов'язково** надати на електронному носії або надіслати на електронну пошту movajournal@ukr.net.

Стаття повинна мати **УДК**.

Ім'я та прізвище автора(ів), назву установи, де працює автор, посаду, науковий ступінь, учене звання, назву статті подати українською та англійською мовами. До рубрики «Дослідження» подавати анотацію та ключові слова українською мовою, науковий реферат статті (2 тис. знаків) та ключові слова — англійською мовою. До рубрик «Наукова хроніка», «Огляди та рецензії», «Ювілеї» — анотацію та ключові слова англійською мовою.

Покликання на наукові джерела брати в прямі квадратні дужки, зазначаючи порядковий номер джерела (за списком літератури) і через двокрапку — сторінку(и), напр.: [5; 7: 12; 10: 12, 15; 9: 7—14]; покликання на джерело багатотомного видання позначати римською цифрою після номера джерела, напр.: [2 IV: 15].

Список умовних скорочень (за алфавітом) подати наприкінці статті.

Список літератури без заголовка подавати після списку умовних скорочень за алфавітом, послідовно нумеруючи джерела. Бібліографічний опис оформити відповідно до загальноприйнятих вимог.

Ілюстративні матеріали (схеми, малюнки, таблиці) повинні мати назви, а карти та фотографії — чіткість не менше ніж 600 dpi. Назви ілюстративних матеріалів наводити під ними окремим текстовим рядком.

Спеціальні символи: лапки використовувати лише друкарські (« »); знак тире ставити комбінацією клавіш — **Ctrl** **мінус**. Між ініціалами не ставиться пропуск, лише між ініціалами та прізвищем, напр.: **(В.А. Петренко)**.

На окремому аркуші подати: 1) прізвище, ім'я та по батькові автора(ів), домашню адресу, контактний телефон, адресу електронної пошти; 2) ліцензійну угоду (бланк угоди див. на сайті журналу ukrmova.iulnasa.org.ua).

Рецензування статей — анонімне. Відхилені статті редколегія не повертає.

Із вимогами до рукописів та правилами оформлення списків літератури можна ознайомитися на сайті журналу «Українська мова» — ukrmova.iulnasa.org.ua.

Телефон редакції журналу (044) 278-12-09